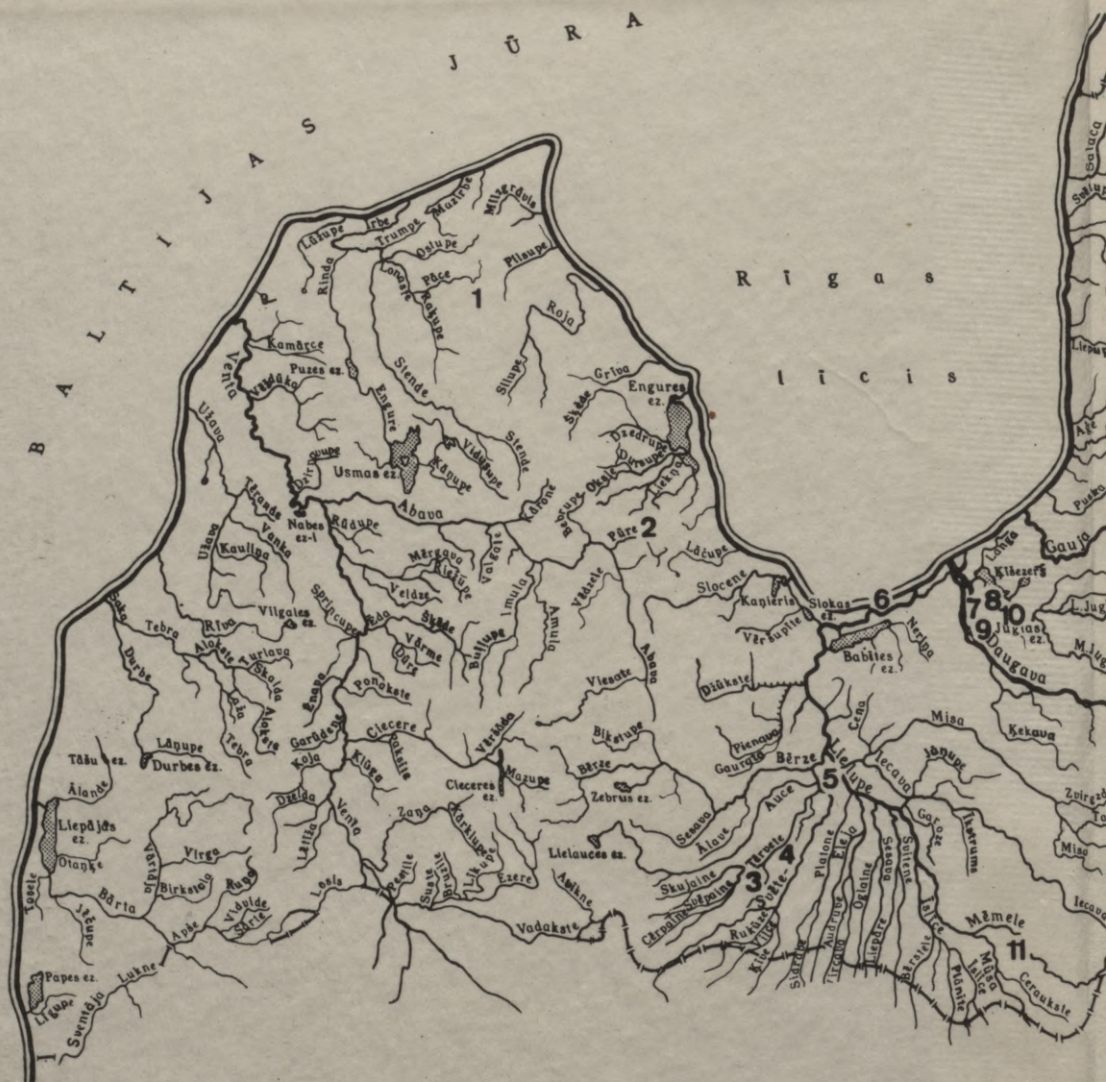

89-4
320

Saulcerite Viese

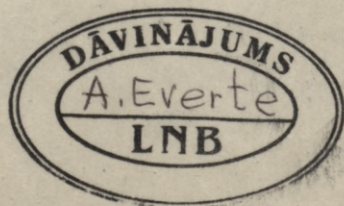

**PIE SLIEKŠŅA,
PIE AVOTA**

1. Kubeles skola	10. Vija Lāča māja Rīgā
2. Ernesta Birnieka-Upīša "Bisnieki"	11. Vija Piļoņa "Lejenieki"
3. Annas Brigaderes "Sprīdīši"	12. Ausekļa "Sīpoli"
4. Aspazijas "Daukšas"	13. Friča Bārdas "Rumbiņi"
5. Ādolfa Alunāna māja Jelgavā	14. Jāņa Sudrabkalna vasaras mītne "Sprundas"
6. Raiņa vasarnīca Majoros	15. Leona Paegles "Lauči"
7. Jaņa Rozentāla un Rūdolfa Blaumaņa dzīvoklis Rīgā	16. Eduarda Veidenbauma "Kalāči"
8. Krišjāņa Barona dzīvoklis Rīgā	17. Eduarda Treimaņa-Zvārguļa "Leukādija"
9. Andreja Upīša dzīvoklis Rīgā	18. Pāvila Rozīša "Aduļi"

**PIE SLIEKŠNA,
PIE AVOTA**

... var zināt nākotni, kad labi zina pagātni un tagadni.

Kādēļ nāk pie dzejnieka? Viņš izsaka kā savas tās slepenās jūtas, kuras ļaudis kaunas viens otram un arī sev atklāt. Dzejnieks viņiem dod attaisnojumu: ir tomēr dzīvē daļiņš un labs!

... lai katra dzīve būtu dabiska, sevi pilnīga un slēgta savā lokā, kā ozols dzīvo pilnam savu dzīvi, kā lauku puķe.

Rainis

89-4
L 320

L
82

Saulcerite Viese

256215

**PIE SLIEKŠNA,
PIE AVOTA**

RĪGA «ZVAIGZNE» 1989

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0304038662

Recenzējusi LĪVIJA VOLKOVA

Māksliniecisko apdari veidojis ULDIS BALTUTIS

JURA KRIEVIŅA krāsu foto

J.KRIEVIŅA un U. BALTUTA mākslinieciskais makets

Grāmatā izmantoti J. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzeja un LPSR Fundamentālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu sektora fotomateriāli. Pār fotografējumus izdarījis J. Krieviņš

Autore pateicas J. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzeja, Tautas rakstnieka Viļa Lāča un Tautas rakstnieka Andreja Upīša muzeju, kā arī Fundamentālās bibliotēkas darbiniekiem par sniegtajām konsultācijām un precizējumiem grāmatā

IEVADS

Māja, kurā es rakstīju šo grāmatu, atrodas Vidzemes vidienā. No rīta saule kāpa Ķelēnkalna likumā un jauca Viešūra miglas. Dienvidū tā staroja virs Gaiziņa garās muguras, bet vakara sārtums nodzisa Bākūža robotajā kuprī.

Pēc ūdens es gāju uz avotu. Avots vārījās kalnā, pie veca oša kumpainām saknēm. Dzidrā, kustīgā dzile vienmēr bija svaigas elpas pilna. Ziedonī, kad zeme virda briestošā spēkā, no avota kā no pagāztas bļodas ritēja urga. Gadu simtus uz leju tecēdama, tā kalna sānos bija izdobusi stāvu, lazdām un eglēm pieaugušu gravu.

Šajā apvidū mutuļoja daudzi avoti — piekalnēs, ezermalās, tīrumos. Neredzami un nedzirdami avoti rosījās dziļi zem ozolu saknēm un māju pamatiem, meklēdami sliekusni, pār kuru izkāpt saules gaismā. Kur ūdeņi iznāk virszemē, tur allaž zināms kāds brīnumains notikums. Viens avots radies, kad mīlā Laima, pār sakni klupdama, sasitusi krūzi ar Dzīvības dzērienu. Tajā avotā mazgājoties, visas kaites aizplūst projām ar dziedinātājiem ūdeņiem. Citā avotā guļ naudas lāde. Laiku pa laikam tā parādās vientuļiem gājējiem daiļas meitas izskatā. Meita saka: «Aizskar mani kaut ar pirksta galiņu!» Bet pat drosmīgākajam tādā reizē pietrūkst dūšas, un nauda skanēdama sabirst dziļumā. Vēl citā avotā vecvectēvs pusnaktī redzējis zelta gabalu — lielu kā mēness ripa. Taču, pirms viņš ripai pieskāries, to pārklājušas baltas smiltis.

Visas pamales šajā novadā ir neparastu notikumu liecinieces. Zem kalniem guļ milži — Ķelēns, Gaiziņš, Bākūzis, Kūlāns. Velna rakts grāvis aiz ezera, lietiēm nākot, vārās baltās miglās. Sesku purviņā taisīts franču armijas kara ceļš, bet pāri, Ādmiņu kalnā, guļ iebrucēju noraktā un apvārdotā Napoleona armijas kara kase. Manā mājvietā pirms gadiem simtu piecdesmit mednieks Rūska ar vienu šāvienu gāzis trejus vilkus. Un gluži zināmā laikā — 1932. gada vasarā te apmeties Emīlis Melngailis, pierakstīdams ezermalas dzīvotāju dziesmas.

Brīnumjauka te ir mainīgā daba — gan sveču mēneša sarmās, gan vasaras rītu skanīgajos mijkrēšļos. Stundām te var sēdēt uz akmeņa laukmalē un nemanīt, kā aizrit laiks. Tomēr — vai šīs vietas nebūtu daudz klusākas, bālākas, ja novada teikas un notikumi pagaistu nesaglabāti? Un otrādi — vai savāktās pasakas un par leģendu kļuvusi īstenība nezaudētu daļu krāsainības, ja nebūtu priekšstata par to rašanās vietu?

Netālu, kilometrus divdesmit aiz Gaiziņa atrodas Rūdolfa Blaumaņa muzejs — Braki. Ikreiz, kad aiz ceļa līkuma iznirst Braku mājas salmu jumts, līdz ar tiešo sētas redzējumu, kļūst redzama otrā — rakstnieka radītā sēta un māja:

*Jā, tā ir tā pate liepa
Kalnā mazās mājas priekšā!
Un tie paši pērnie putni
Sapņo viņas kuplos zaros...*

Mēs ejam un meklējam: kur atrodas zibens šķeltais akmens? kur aug Noliņa mežābeles atvase? kur tek pirts gravas avots? Seno grāmatu tēli iegūst jaunu dzīvību, realitātes siltumu. Reāliju, lietu siltumu.

Izcilais vācu dzejnieks un domātājs Johans Volfgangs Gēte rakstīja: «Ja tu gribi saprast dzejnieku, tev jāiet uz dzejnieka dzimteni.» Viņam ir taisnība. Jo ik mākslas darbs ir daļa no radītāja autobiogrāfijas. Viela, no kuras ceļ mākslas pasauli, ir tās cēlēja redzētais, dzirdētais, justais.

Ja gribētu attēlot tās augsnes kārtas, kas noteikušas daiļdarba tapšanu, varētu zīmēt trīs plaknes.

Pirmā plakne ir *daba*, cilvēces miljongadīgās mājas. Daba ir veidojusi cilvēku. Dabas nemitīgās kustības, pretpēku cīņas un harmonijas izjūta vieno «mazo Es» ar lielo Visumu. Tieši filozofiski visdziļākajiem māksliniekiem dabas izjūta ir visspēcīgākā. Dabas izpratne, viņas lielo likumu zināšana palīdz mākslā atveidot visgrūtāko — garīgās pasaules, dvēseles tēlojumu.

Otrā plakne — tā ir ļaudis, kas atrodas ap mākslinieku, viņu radītā *sociālā vide*. Cilvēku attiecības, raksturi, centieni. Ģimene. Dzimtais novads. Izejot plašākā dzīvē — tauta, tās vēsturiskais liktenis, tās gaita uz nākotni.

Trešā plakne ir *kultūra*. Tautas daiļrade, rakstītā literatūra, mūzika, tēlotāja māksla. Zinātne. Gadsimtos sakrātās zināšanas. Svētā, milzīgā gara bagātība, kas dod personībai pagājušo un sava laika paaudžu pieredzi, ētikas likumus, izkopj mākslas izpratni, rosina uz jauniem atklājumiem.

Uz šīm trim plaknēm, trīs dzīvības slāņiem paceļas jauns dzīvības izpausmes veids. Mākslinieka personība un viņa darbs. Darbs un personība nav viens no otra šķirami.

Šo plakņu serdē atrodas tas, kas radītājam bijis pats svarīgākais. Dziļākie iespaidi, intīmākās jūtas, tuvākie ļaudis. Ģimene, mājas, dzimtā puse. Pārkāpdams dzimtajam sliekšnim, mākslinieks skatās pasaulē ar savas mātes acīm. Bērības un jaunības iespaidi, pirmās saskares ar dzīves lielajām problēmām parasti nosaka visa mūža virzību.

Tāpēc — gribēdami izprast mākslinieku, mēs ejam uz viņa mājām. Uz turieni, kur viņa dzīve pārvērtusies nostāstā, ar piemiņas zīmēm saistītā leģendā. Ieklausīdamies apstājamies pie sliekšņa, aiz kura bijis viņa ieceru, viņa radīto tēlu šūpulis. Meklējam mirkļus, kur pagājušais sarunājas ar šodienu.

Šim emocionālajam uzdevumam tiek saglabātas teiku vietas, piemiņas zīmes, veidoti memoriālie muzeji. Tās ir svētnīcas, kur atceras aizgājušo laiku domas augstāko lidojumu, mākslā apskaidroto cilvēcību. Atcerei palīdz daba, palīdz atjaunotā vide, palīdz priekšmeti, ar kuriem saistījusies rakstnieka dzīve. Rakstnieka dzīves un darbu plašākai iepazīšanai mūsu republikas memoriālajos muzejos tiek veidotas arī dokumentālo materiālu izstādes. Tās ir sava veida atvērtas grāmatas, kurās mēs izlasām to, ko neesam izlasījuši mājās.

Taču neaizmirsīsim, ka muzejs pirmām kārtām ir tādēļ, lai mēs satiktos ar priekšmetu un redzētu to, kas nav izlasāms grāmatā. Arī tad, kad mākslinieka stādītie koki izauguši milzeņos un dažs jau nolūzis, kad bijušie lauku ceļi pārvērtušies šosejās un vecās sētas vietā palicis tikai pamat-

akmens — arī tad, šeit atnākuši, mēs pieskaramies personības brīnumam. Ir tikai viens priekšnoteikums — lai tikšanās brīdis tiktu sagatavots iepriekš.

Grāmata ir jālasa mājās. Rakstnieka darbi un darbi par rakstnieku. Tie cilvēki, kas brauc simtiem, pat tūkstošiem kilometru, lai pakavētos pie Raiņa priedēm jūrmalā, lai palūkotos uz Antona Čehova darbapaldu Jaltā vai ieietu Puškina pēdējā mājoklī Ļeņingradā, mēro šo ceļu rakstnieku grāmatu neatkārtojamās burvības valdzināti.

Lai muzejs mūs aicinātu un gaidītu, mūsu apziņā jāglabājas kaut vienam mākslinieka radītajam tēlam, domai, dzīves mirklim. Tādam mirklim, kuru mēs gribam pārdzīvot vēlreiz, kopā ar mākslinieku. Tad būs dzirdams, kā Braku mežā iečirkstas skujujas zem Rūdolfā Blaumaņa soļiem. Uz Piebalgas ceļa pazibēs sliede, ko atstājis Kaudzītes Matīsa velosipēds. Smejot ūdeni no avota Tērvetes pakrastē, krūzi ciemiņiem būs nolikusi pati Anna Brigadere. Tāli tuvinieki, savās grāmatās mācīdami apjaust cilvēka būtības noslēpumu, sniegs roku pāri gadu sliekšnim:

«Esi sveicināti, mani mīļie! Ieklausieties avotu murdoņā zem kalnu smaguma! Ieskatieties zemes plašumos! Topiet bagāti ar to, ko jūs saņemat mantojumā, un devīgi ar to, ko jūs radīsiet savā gaitā!»

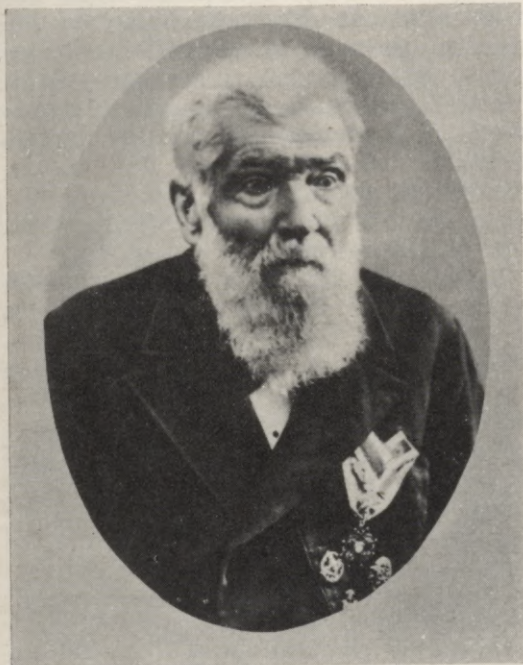
Tikšanās iepriekšsagatavotībai veltīta šī grāmata. Tā nav grāmata par pašiem muzejiem, bet par rakstniekiem, kuriem iekārtotas lielākās, nozīmīgākās piemiņas vietas republikā. Pārskatot viņu dzīvesstāstus laika secībā, mēs zināmā mērā izsekojam latviešu literatūras vēsturei, atceramies darbus, kuri iegājuši mūsu kultūras pamatfondā.

Skola meža vidū

1972. gada 13. maijā Talsu rajonā, kilometrus četrus no Dundagas, vecajā Kubeles skolā, atklāj muzeju vienam no pirmajiem latviešu kultūras darbiniekiem — Ernestam Dinsbergam (1816—1902). Skolā viņš nostrādājis četrdesmit gadus, latviešu literatūrā — septiņdesmit. Ar Kubeles skolu saistās arī Krišjāņa Barona, Friča Mālberga un citu literātu dzīvesstāsti. Krišjāņa Barona 150. jubilejas gadā muzejs paplašināts ar izstādi par mūsu izcilākā folklorista dzīvi Dundagas pusē.

**Ernests
DINSBERGS**

(24. I 1816.—30. IV 1902.)
E. Egerta foto.

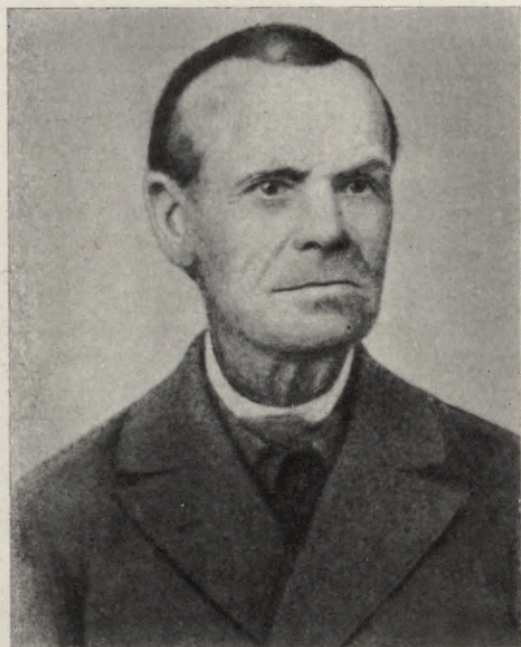
Kad sirmajam Ernestam Dinsbergam krustdēls jautāja viņa radu jeb «cilts rakstus», tad dzimtbūšanas laikos dzimušais vīrs ar rūgtumu kādā vēstulē 1894. gadā atbildēja:

«Kādi cilts raksti var būt dzimtļaudim, ko dzimtkungs var izklīdināt un aizsūtīt kurp un kā pats grib. Vēl mana paša dzimšanas diena nebūt nav īstēni pierakstīta, bet tikai tā svētdiena, kad kristīts.. Un ko tad no dzimtcilvēka var vairāk teikt, kā: viņš dzīvojis un nomiris. Varam teikt, ka daudziem bija diezgan sajēdzīgs un izmanīgs gars, bet tiem nebija tie līdzekļi attīstīties un izglītoties. Un viņu valdoņi tādus nebūt negribēja, un, ja kāds kur rādīja, ka tam arī ir prāts, to raudzīja noslāpēt un nozūmēt, kā vien zinādami.»

Tauta gadsimtiem ilgas verdzības un pakļautības tumsā. Tauta, kurai cenšas iznīcināt pagātnes un nākotnes apziņu, lai uz mūžiem padarītu par Baltijas muižnieku kalpiem. Šis apspiestās tautas vidū Ernests Dinsbergs dara savu darbu, kas pārvēršas svētā darbā, — viņš vada vienu no pirmajām īstajām tautskolām Kurzemes pusē. Ernestam Dinsbergam nākas ne tikai patstāvīgi meklēt ceļus, kā audzēkņiem sniegt zināšanas, — pirmajām skolēnu paaudzēm ir jārada pats Skolas priekšstats.

Kā viņš to spēj? Ernests Dinsbergs skolas gudrības pie kāda vācieša pamācījies tikai divus mēnešus. Dzimis *Iernieku mājās* kalpa ģimenē gadu pirms dzimtbūšanas atcelšanas Kurzemē — viņš pieder paaudzei, kuras jaunībā no šīs «brīvības» vēl «nekādas jausmas nebija». Zemnieks zina tikai darbu — muižas tīrumos un rijās, savu lauciņu liesajā, akmeņainajā zemē. Kā pasaka skan nostāsti par Rīgu, kur dzīvo vācu kungi, par tālo Pēterburgu, kur mājo labais ķeizars... Lasītpratēju ir gaužām maz.

Vienīgā lasāmviela — Bībele un Dziesmu grāmata. Ernesta jeb ležiņa bērniņu piepilda alkas pēc rakstīta vārda — burtus viņš iepazīst jau sešu gadu vecumā. Tēvam, kas kļuvis par mežsargu *Dingeskalnos*, izdodas sagrabināt piecus rubļus sprediķu grāmatas iegādei. Kalendāru, nejauši ieklīdušu «Latviešu

Fricis Mālbergs.

*Tik trūdiem pieder atdusa,
Gars dzīvo darbu piemīnā.*

Avīžu» numuru zēns iet aizņemties pat uz pagasta viņu galu.

Dažs raksts rada vienīgi apjukumu. Ne reizi vien tur apgalvots, ka latviete dievs radījis tikai kalpošanai, tāpēc viņa prāta spējas derīgas vienīgi aršanai, sēšanai, malkas ciršanai. «To lasīdams, lai gan vēl mazs puika būdams, Ernests diezgan brīnījās: kā tas tā varot būt? Kāpēc latvietis nevarot vairāk iemācīties? Vai tad viņam nav tāpat galva,

sirds un prāts kā visiem citiem cilvēka bērniem?» — savā autobiogrāfijā stāsta Kubeles skolotājs. Kad zēna rokās nonāk lietuviešu dzejnieka Kristjana Donelaiša poēmas «Gadalaiki» atdzejotums, viņš drīz vien to zina no galvas. Vecā Stendera «Augstas gudrības grāmatu no pasaules un dabas» Ernests noraksta no viena gala līdz otram. Skaidriem, smalkiem, kā drukātiem burtiem, lai raksts jo vairāk atgādinātu tik ļoti kāroto izdevumu.

1833. gadā Dundagas mācītājs meklē jaunu kučieri. Ernests lūdz tēvu, lai tas viņu ieteic darbā — mācītājam ir latviešu grāmatas! Tās kučieris dabūs lasīt! Garajos ziemas vakaros, kad visi dodas pie miera un mācītāja kundze, «skobīga būdama», novāc sveci, Ernests sameklē lielāku kartupeli, iedobj tajā dobīti, iepilina šur tur salasītas tauku kripatas, iemērc dzijas galiņus, aizdedzina un šajā nabadzīgajā gaišumā lasa un raksta to, «ko pats bija nodomājis». Šis mierīgais, it kā necilais teiciens tad arī kļūst viņa garīgā darba devīze.

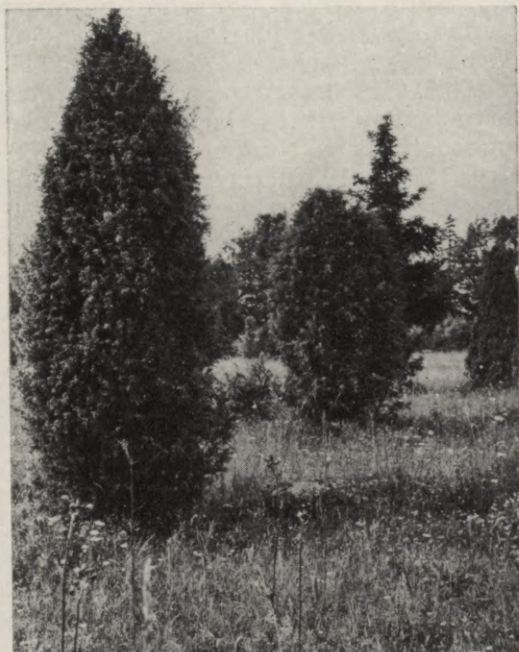
Mācītāja muižā Ernests Dinsbergs iemācās vāciski — sākumā klausīdamies kungu sarunās, vēlāk vārdnīcas un grāmatas burtodams. Tā pienāk laiks, kad cara valdība izdod Baltijas muižniekiem rīkojumu katrā pagastā ierīkot zemnieku bērniem skolu un rūpēties par to uzturēšanu. Dundagas lielskungs fon Ostenzakens izraugās skolai vietu pussabrukusās *Kubeles* mežsarga mājās, pagasta nomalē, mežu vidū. Lai nebūtu jāredz bērnu kņada un lai nevienam nebūtu patika iet tālo gabalu mācīties. Kad mācītājam jāmeklē dundadziekiem skolotājs, viņš atceras savu centīgo kučieri:

«Ernest, tu jau drusku māki rakstīt un rēķināt, ko vairāk vajaga pie tādiem tumšiem zemnieku bērniem?»

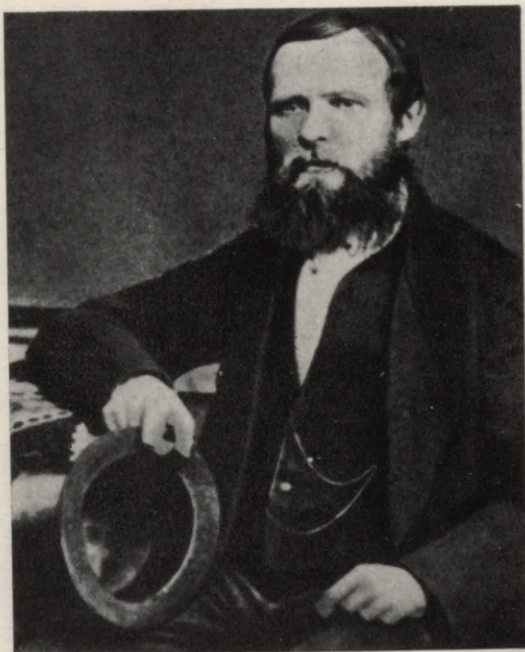
Tā 1838. gada ziemā vecajā mežsarga istabā skala gaismā ap vienu vienīgu ābeci likņājas astoņi, desmit bērni —

vairāk apmācīt šeit nav iespējams. Vasaru skolotājs strādā lauku darbos — vienīgā alga par dundadznieku mācīšanu pirmajos gados ir tiesība apstrādāt Kubeles zemi. Un tad vēl jāuzrauga jaunā skolas nama būve. Pašam jātaisa galdi un soli — Ernests iemācās arī galdnieka amatu. Skolas lepnums — dižais, ie-

Skolu ceļ piecus gadus. Divas klases, divas guļamistabas, skolotāja dzīvoklis. Tomēr Dinsbergs ir sarūgtināts — amatnieki strādājuši pavirši, materiāli bijuši vissliktākie. Un kur vēl apkārtne! Kad 1843. gadā notiek jaunās ēkas atklāšana, ceļš ved caur tādiem brikstuļiem un dumbrājiem, ka pat muižas kariete ie-

Ceļā uz Kubeles skolu.
J. Krieviņa foto.

Krišjānis Valdemārs.

Dedzīga tuvāku mīlestība, cieta apņemšanās un nešaubīga izdarīšana iespēju visu.

griezumiem rotātais grāmatskapis — ir viņš darinājums. Par šiem rūpju gadiem viņš vēlāk raksta autobiogrāfijā:

«Bez maizes jau cilvēks nevar iztikt, lai nu tā kāda, taču vajag; arī ar apģērbu — nu ar to kā nu ir, tā ir. Staiģāju pa vasaru basām kājām, abi ar sievu. (...) rupjas pakulu bikses kā jau katram strādniekam. Kas par to? Apģērbs šāds vai tāds, kad tik sirds un prāts īstenā vietā.»

grimst purveklī. Savāda skola un savāda arī Dundagas mācītāja teiktā svētku runa.

«Es arī savu aci turēšu pār šo skolu, ka še nekādas svešas valodas un mācības nemāca...»

Bet bērniem, kas nākuši no zemē iegrimušajām, salmu jumtiem segtām mājām, jaunā skola liekas pati pilnība. Līdz mūsu dienām saglabāties kāds brīnumtīrs, kaligrāfisks sacerējums — «Skolas nama aprakstīšana»:

«Mūsu skolas nams ir viens smuks un skaists nams. Tur mums visiem bērniem jādodas un jāmacās, un priecīgi uz priekšu jādzinas.. Mūsu skolā ir pie sienas četras landkartes. Tur skolmeistaris mums, bērniem, māca iepazīt no landkartes zemes, upes, jūras, un tā jo projām. Mūsu skolā ir astoņi galdi, tur

Ernesta Dinsberga istaba Kubeles skolā.
J. Krieviņa foto.

mums, bērniem, jāsēd un jāmacās. Tur mēs liekam grāmatas, tintes glāzes, štālfēderes kātus. Mūsu skolā ir viens dižs skapis. Tur mēs, bērni, kad pusvēt uz mājām ietam, tad tur saliekam grāmatas iekšā. Mūsu skolā ir vienas smukas ērģeles un vēl divi krāsni, un trīs lažas, un divi lampas, un trīs dižas melnas tāpeles. Uz divām skolmeistarī raksta priekšā smukrakstu, uz tās vienas notes. Mūsu skolā ir desmit diži logi.»

Kubeles skolēnu laime, ka viņu skolotājs labi apjauš savas nezināšanas liebumu un cilvēces zināšanu bezgalību. Katru brīvu brīdi, naktsstundas, kas novēlētas miegam, viņš urbjas grāmatās un apgūto dod tālāk. Viņš neievēro mācītāja brīdinājumu, «ka te svešas valodas un mācības nemāca». Viņš audzina jauniešus, kas gaišāk nekā tēvi un vec-tēvi izprot dzīves pretrunas un atrod savu vietu jaunu laiku strāvojumos.

Kad skola vērsās plašumā, no 1844. gada līdz 1850. gadam, tajā par Dinsberga palīgu strādā jaunais dzejnieks dundadznieks no Antēm — Fricis Mālbergs (1824—1907). Viņa dzejolis «Cīnīšanās» (gan sarakstīts vēlākā laikā) zīmīgi atstaro to enerģiju, ko saviem audzēkņiem cenšas dot Ernests Dinsbergs:

*Vai, pasaulis vētras bīdamies,
Gan rokas klēpī liksim?
Nē, dzīves viļņos cīnoties,
Pie gala mērķa tiksim.
Bez krietna cīņiņa
Nav laime gaidāma.*

No 1845. gada līdz 1847. gadam Dinsberga skolnieks ir Krišjānis Barons, nākamais latviešu publicists un folklorists. Tuvs paziņa Kubeles skolotājam ir jaunlatviešu idejiskais vadonis Krišjānis Valdemārs. Kad sākas K. Valdemāra un K. Barona darbība «Pēterburgas avīzēs», E. Dinsbergs kļūst laikraksta līdzstrādnieks. Viņa dzejolis «Prieka cerība» 1862. gadā ievada izdevuma pirmo numuru.

1863. gadā Dundagā uzviļņo zemnieku nemieri. Skolotājs ir neapmierināto pusē. «Kurzemes kalendārā 1864. gadam» viņš iespiež garu dzejojumu, kur ar asiem vārdiem atgādina, ka latvieši ir «Nežēlīgas varmācības tvaikos Verdzināti lopiem līdzīgi». Kad 70. gados izvēršas folkloras vākšana, Ernests Dinsbergs šī darba organizētājam dzejniekam Fricim Brīvzemniekam pasniedz «prāvu

latviešu tautas dziesmu krājumu, kuras tas savā apkārtnē bij noklausījis un pats ar savu roku uzrakstījis». Atmiņās par šo tikšanos Fricis Brīvzemnieks turpina:

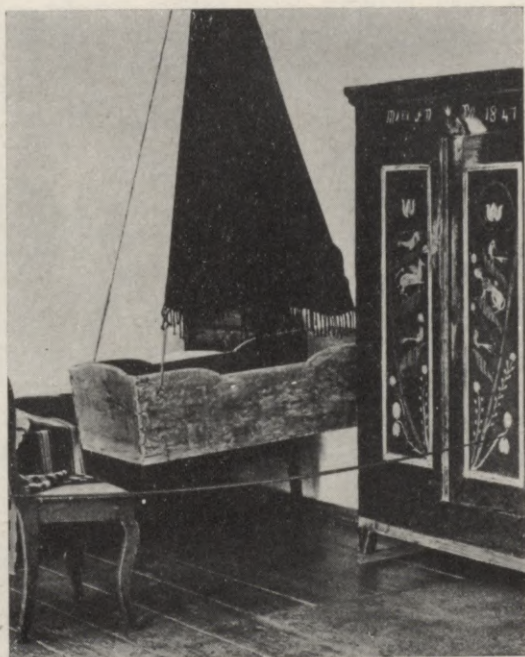
«...pēdējais bija cietis, sāpīgi cietis no vietējās vācu varas. Nakts laikā tas bij savā mājā piepeši sagrābts un no

Kubeles kapsēta, kur atdusas Ernests Dinsbergs.
J. Krieviņa foto.

savējiem aizvests uz otru Kurzemes tālu malu — uz *Jaunjelgavu*, un tur palaists uz ielas vaļā, lai dara, ko grib, tikai pilsetu lai neatstāj. Šāds sods dažā ziņā grūtāks par cietumu, kur cietumnieks dabū gatavu pajumti, siltumu un uzturu. Vēl grūtāks šis sods top, kad sodītais visā savā mūžā nedabū zināt, par ko tas sodīts, par ko to vairākus mēnešus notur trimdā un atņem vietu, peļņu un godu...»

Izsūtīšanu 1864. gada 4. aprīlī noorganizē Dundagas muižnieks, kuram nepatīk Ernesta Dinsberga sakari ar jaunlatviešiem. Jaunjelgavā skolotājs ar grūtībām sameklē skrīvera vietu. Pēc astoņu mēnešu nostrādāšanas Ernests Dinsbergs saņem atļauju turpināt skolotāja darbu Rīgā.

Krišjānim Baronam veltītā izstāde Kubelē. Centrā dārga relikvija — Baronu ģimenes šūpulis.
J. Krieviņa foto.

Dundagas zemnieki neatlaidīgi prasa atpakaļ «savu Kubeles Ernestu», līdz 1867. gadā viņš atgriežas dzimtajā pusē. Apstākļi darbam uzlabojas, kaut arī tagad muiža un pagasta varas vīri nepievērš pienācīgu uzmanību skolas uzturēšanai. Toties Dundagas mācītājs ne tikai seko stundu saturam, bet pārbauda arī skolotāja grāmatplauktu. Ieraudzījis tur zinātniskus apcerējumus par senajām reliģijām, viņš pētījumu pievāc un tā

vietā iedod skolotājam sprediķu grāmatu. Lai Dinsbergs «vienmēr negulētu iekš grāmatām», mācītājs viņam piegādā galdnieka, ratnieka, iesējēja darbus.

Taču no grāmatām skolotāju neizdodas atraut. Pirms vēl sākusies viņa pedagoga darbība, parādījušās plašas pub-

mēģina atveidot latviski. Viņš iespiež rakstus par zemkopību un mājsaimniecību, par dabaszinātnēm un vēsturi, ķeras pie tādu sarežģītu gāmatu izstrādāšanas kā «Etnogrāfija» (1876), «Vecie grieķi» (1887, 1888), «Vispārīgā vēsture četros sējumos» (1892—1902), «Metrika ar tām vajadzīgām dzejas mākslas zi-

1971. gada Dzejas dienu dalībnieki Kubelē. Piedalās rakstnieki G. Selga, R. Ādmīdiņš, H. Dorbe, V. Rūja, V. Brutāne, S. Viese, M. Čaklais, A. Pelēcis, J. Peters, skolotāji un muzeja darbinieki.

J. Krieviņa foto

likācijas laikrakstos. Gadu gaitā nāk klajā viņa apjomīgie tulkojumi. Laba daļa no tiem — pasaules klasiķu darbi: Ovīdija «Pirams un Tisbe» (1851), J. V. Gētes jautrais eposs «Lapsa Kūmiņš» (1879), pret nēģeru apspiešanu vērsta H. Bičeres-Stovas stāsts «Unkel Toma būda» (1863). Pat Homēra «Odisēju», Dž. Milтона «Pazaudēto paradīzi» un J. V. Gētes «Faustu» Kubeles skolotājs

ņām» (1890). E. Dinsbergs grib audzināt, izglītot, veidot jaunus talantus, jo «mākslas meistarū nav visai daudz un tādums diezgan vajadzētu».

Pavisam iznāk ap pusotra simta Ernesta Dinsberga grāmatu. Viņa dzejas un atdzejojumi greznoti šodien neparastiem virsrakstiem: «Puķu pušķis», «Rīmes», «Gaudu ziņģes», «Viriešu krietnums, sievu untums». Daudzos sacerējumos jū-

tams laikmeta nosacītais ierobežojums, kas neļāva autoram «aizmācīties tik tālu», lai sasniegtu paliekošas mākslas līmeni. Talanta veidošanās bija notikusi vācu mācītāju rakstītās didaktiskās, sprediķu pilnās literatūras iespaidā. Cita parauga jau nebija. Taču tur, kur rakstnieka skats kavējas pašās ikdienišķākajās lauku vai pilsētas dzīves ainās, tur piepeši pazib īstas liriskas svaigums:

*Kāds nolijis ir ganiņš mežā,
Kāds laukā arājs samircis!
Kāds nošurcis rok sivēns ežā,
Kāds slapjš ir zirggans Jēcītis!
Kāds Pakans dubļos nobridies,
Kaut gan gar pakšiem laipojies!
Un kādas garas, tumšas naktis,
Tik dzestras, jestrās, drūmīgas,
Tik circeņi čirkst krāsnu kaktis
Un pūce vaigstās mežmalā.
Kam tādā tumsā jāstaigā,
Tam drošas dūšas vajaga.*

Kad Ernests Dinsbergs atrodas Jaunjelgavā, pie viņa ierodas lauku sievietes — cita ar sviesta cibiņu, cita ar putrainu kulīti. Viņas grib tencināt par jaukajām un žēlīgajām ziņgēm, kas priecinājušas ļaudis garajos ziemas vakaros. Bet, kad mākslā ienāk jaunā paaudze, tad gan dzeja, gan dzejas izpratne, kuru Dinsbergs veicinājis, kā nu prazdams, aizaug viņam garām.

«Es zinu gan, ka mani darbi nav vairs priekš šiem laikiem, bet es tos rakstu tikai priekš sevis vai savas patikšanas dēļ,» viņš atzīstas nākamā tautiskā laikmeta skolotājam un rakstniekam Kaudzītes Matisam.

Kubeles skolas augšstāvā Ernests Dinsbergs uzbūvē mājīgu dzīvokli vecumdienām. 1879. gadā viņš atsakās no skolotāja amata. Jumts virs galvas ir, pensiju neviens nemaksā. Drusciņa rūgtuma, drusciņa lepnuma skan autobiogrāfijas noslēguma rindās: «Tā nu Dinsbergs tagad dzīvo pie znota un iztieks pats ar sevi un nav ne pagastam, ne

arī kādam citam par nastu.» Gaisma viņa darbistabas logā katru nakti kā sarguguntiņa sagaida un pavada vientuļus braucējus Kubeles mežos.

Pašās mūža beigās gan notiek negribēts pagrieziens. Ernests Dinsberga znots — skolotājs Jānis Dreiberģis — sastrīdas ar lielkungu un pāriet darbā uz Rīgu. Sirmgalvis seko tuviniekiem.

«Pirms nāves viņš atradās tādā kā miegā, bet viņa roka virs segas arvien vēl rakstīja» — tā radi atceras Kubeles skolotāja pēdējos brīžus 1902. gada 30. aprīlī. Maija sākumā rakstnieka šķirstu pārved no Rīgas uz Dundagu un rok Kuženieku kapsētā. Turpat netālu ir Kubeles skola, Ernests Dinsberga stādītie koki, mežam atkarotie tūrumi. Viņa aiziešanu pieminot, dzejnieks Jānis Poruks raksta:

«Viņam ir griba, milzeņa griba, kuram garīgās rokas saistītas, un šī griba ir tā svētīgākā un cēlākā, kāda vien pie cilvēces un tautu darbiem sastopama.»

Griba un darbs. Darbs. Darbs — kad pāri novadiem tikko jaušams rīta blāzmas svīdums.

«...tautas atmiņas avoti sāka brīnišķi plūst»

1985. gada Dzejas dienās Rīgā, Krišjāņa Barona ielā 3, atklāja muzeju, kas veltīts izcilajam folkloristam un rakstniekam Krišjānim Baronam. Atjaunota memoriālā istaba, kur viņš dzīvojis mūža noslēgumā, ierīkota plaša izstāde par Dainu tēva dzīvi un darbu.

Krišjāņa Barona piemiņas stūriņis ierīkots arī viņa dzimtajā pusē Viesātu skolā Tukuma rajonā un vecajā Kubeles skolā Talsu rajonā.

**Krišjānis
BARONS**

(31. X 1835.—8. III 1923.)
O. Renāra foto.

Parasta istabiņa inteligēntas ģimenes dzīvokli Rīgas centrā. Te sakopots tikai tas, kas gluži nepieciešams viena cilvēka darbam un atpūtai. Dzelzs gulta, kumode, šūpuļkrēsls, kurā labi atlaisties pēc pastaigas. Neparastības noskaņu rada divi rakstāmgaldi pie loga un tiem blakus — pulsts tievām kājām. Un galdnieka darbarīki uz neliela galda nostūrī aiz durvīm — istabas iemītnieks mīlējis ēvelēt, zāgēt, ar kalnu urbināt nelielas, saimniecībā vajadzīgas lietas.

Brūnu skapīti vīra augumā neziņošs skatītājs pat lāgā neievēro. Kad tiek pagriezta nomelnējusi atslēdziņa, durvis atdarās un atklājas divas rindas miniatūru atvilktnišu. Pavisam — 70 atvilktnes. Katrai no tām — 20 nodalījumi. Katrā nodalījumā — līdz divi simti zīmīšu ar četrindēm.

Tautas dzīvā atmiņa. Krišjāņa Barona Dainu skapis.

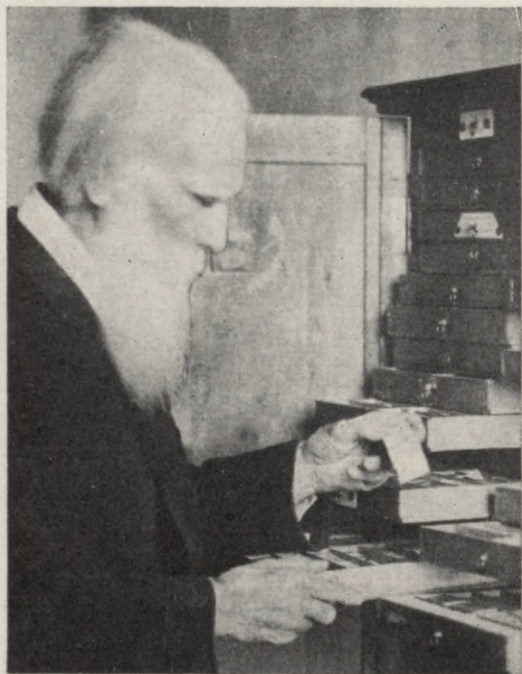
*Kas var zvaigznes izskaitīt,
Jūras zvīrgzodus izlasīt?
Kas var dziesmas izdziedāt?
Kas valodas izrunāt?*

Šīs senās dziesmas rindas Krišjānis Barons paraksta zem sava portreta 1922. gada 22. martā, gadu pirms nāves. Garajā mūžā viņš skaitījis gan zvaigznes, gan centies izzināt valodas likumus, gan apgūt un popularizēt nozīmīgākās zinātnes atziņas. Un diendienā viņš vairāk nekā četrdesmit gadus strādājis pie savas tautas dzejas sakārtošanas, saglabāšanas un atdošanas nākamajām paaudzēm. Latviešu topošās inteliģences pirmās paaudzes pārstāvis, Ernesta Dinsberga talantīgākais skolēns. Dzimis vēl klausu laikos, 1835. gada 31. oktobrī. Bet pēc 150 gadiem par viņu izcilais krievu rakstnieks Sergejs Zalgins sacis:

«Visā pasaulē maz atradīsies tādu, kas būtu tik daudz darijuši savas tautas

garīgās attīstības labā kā Krišjānis Barons. Šīs nacionālās nozīmības dēļ viņa dzīves un radošās darbības fakti iziet ārpus nacionālās dzīves ietvariem, kļūst par starpnacionālu faktoru, visu padomju tautu īpašumu.»

Krišjānis Barons ir kurzemnieks. Viņa dzimtā vieta — *Struteles muiža* (tagadē-

Krišjānis Barons pie dainu skapja 85 gadu vecumā.

M. Lapiņa foto.

lais Viesātu ciems), kur tēvs Juris Barons kalpo par vagaru. Krišņš ir astotais bērns, pēdelītis plašajā saimē, kur no mazotnes visi tiek audzināti darbam, pienākumiem, patstāvībai un atbildībai par tuviniekiem.

Kad Strutelē un vēlāk *Ilē* (tag. Dobeles rajonā) aizrit Krišjāņa Barona bērnība, Kurzemi apceļo vācu ģeogrāfs un literāts Johans Kols. Vērīgais ceļotājs

ir pārsteigts: muižnieku izkalpinātie, no izglītības atturētie zemnieki gandrīz visi ir dzejnieki: «Viņi paši ir raupji un neizglītoti, taču pār viņu lūpām plūst teicieni, kas liecina par vissmalkāko izglītību. Viņi veido dziesmas, kā pērles veido pērles, un ar tādu pašu drosmi un precizitāti, kā bites darina šūnas.»

Krišjāņa Barona atmiņas vēsta, ka arī viņa māte Enģele nākusi no īstas dziedātāju sētas. Ne velti «Latvju dainu» I sējumā, apcerēdams bērnu kopšanu un audzināšanu, Krišjānis Barons tik pārliecinoši runā par mātes dziedāto dziesmu kā par paaudžu paaudzēs izkoptu audzināšanas līdzekli, bērna pirmo un labāko skolu «rātnībā un tikumos».

Kad pēc tēva pāragrās nāves ģimene izklīst, Krišjānis ar māti apmetas pie Barona vecākās meitas Kristīnes Dundagas pagasta Valpenes pusmuižņā. Arī šeit skan dziesmas, tiek stāstītas krāšņās Dundagas teikas, kuras pēc gadiem Krišjānis Barons savukārt pārstāsta mazbērniem. «Latvju dainām» dundadzieki iesūta gandrīz trīs tūkstoši tautas dziesmu.

1845. gadā zēns sāk apmeklēt *Kubeles* skolu. «Pirmā īstā skola» — tā viņš vēlāk ar cieņu piemin šo skolu meža vidū. Viņa iepriekšējā izglītošanās Dobelē un Ilē notikusi gauži bēdīgos apstākļos pie vācu ķestera un mācītāja. Ernests Dinsbergs nostiprina savā audzēknī vēlēšanos iegūt plašāku izglītību, vēlēšanos strādāt savu tautasbrāļu labā. Radu pabalstīts, Krišjānis dodas uz *Ventspils* aprīņķa skolu, pēc tam mācās aristokrātiskajā *Jelgavas ģimnāzijā* (1852—1855). Varētu gaidīt, ka jaunielis pārvācosies tāpat kā tie nedaudzie latvieši, kam te izdevies iekļūt agrāk. Taču, atcerēdamies Jelgavā pavadīto laiku, Krišjānis Barons atmiņās raksta:

«Vācu skola mani nevarēja atsvešināt no savas tautas. ..Es vēlējos, lai latviešu tauta kā tāda nostātos līdzās vācu

un citām tautām. Priekš tam vispirms bija vajadzīgs, lai vairāk mācīti un izglītoti latviešu vīri nešķiras nost no savas tautas, bet atklāti par savas tautas locekļiem atzīstas un savus spēkus viņai ziedo, t.i., aktīvi ņem dalību pie tautas pacelšanas tiklab garīgā, kā materiālā ziņā.»

Ar šādu apziņu sāk rosīties arī citi zemnieku puīši. 1853. gadā iznāk Liepājas ģimnāzista Krišjāņa Valdemāra (1825—1891) grāmata «300 stāstu». To ievada aicinājums: «Ak, sniedziet jūs, kam dievs līdzējis pie gaismas tikt un tās gudrības saules spīdumu baudīt, sniedziet jel saviem brāļiem tumsībā roku un velciet tos gaismā!» Bet turpat Jelgavas ģimnāzijā, klusā vientulībā strādādams, skolnieks un dzejnieks Juris Alunāns (1832—1864) gatavo publicēšanai «Dziesmiņas, latviešu valodai pārtulkotas». Šajā cittautu klasiskās dzejas krājumā, kas iznāk 1856. gadā, viņš grib pierādīt, «cik latviešu valoda spēcīga un jauka». Pierādīt, ka tajā, tāpat kā slaveno, lielo kultūrtautu valodās, iespējams izteikt «augstas domas un dziļas jūtas», sasniegt izcilu māksliniecisku meistarību.

Jauniešu kopdarbība sākas 1856. gadā, kad viņi satiekas *Tērbatas universitātē*. J. Alunāna, K. Valdemāra, K. Barona vadībā izveidojas studējošo latviešu pulciņš, mūsu kultūras un sabiedriskās dzīves vēsturē tik būtiskās jaunlatviešu kustības pamats. Viņu programma — «tuvināt jaunus laikus», cīnīties pret feodālisma paliekām, izglītot, veidot par domājošām un patstāvīgām personībām savus tautasbrāļus, meklēt kontaktus ar citām tautām, šo tautu radošo garu.

Ir zīmīgi, ka radošā saskare bieži sākas ar folkloras starpniecību. Interese par folkloru aug visur, kur Eiropas mazās, apspiestās tautas sāk cīņu par ekonomisko, politisko, par domas neatkarību: serbos, bulgāros, čehos, somos, lietuviešos, igauņos. Arī jaunlatvieši apzinās, ka ceļš uz demokrātisku literatūru

ir saistīts ar ceļu pie darba tautas daiļrades. Jau 1857. gadā laikrakstā «Mājas Viesis» Krišjānis Barons publicē pirmo rakstu folkloras jautājumos — «Igauņu tautas dziesmas». Viņš stāsta par to, ko dara igauņi, «lai šī dārgā vectēvu piemīna mūžam nezustu». Un viņš arī atgādina:

Jura Alunāna piemineklis Vircavas kapos.
J. Krieviņa foto.

Latvieši, uz jums ar rīts jau gaida!

«Mūsu tautas dziesmas gan maz vēl iekrātas un daudz diemžēl ar laiku pavisam no ļaužu mutēm zudušas un aizmirstas, bet, kas ar prātu un saprašanu pūliņu netaupītu, tas ir tagad vēl daudz dziesmas un stāstu mantas mums varētu gaismā celt.»

Taču studiju laikā darbam ar folkloru Krišjānis Barons nepievēršas. Viņa izvēlēta specialitāte ir matemātika un

astronomija. Iegūtās zināšanas viņš tūdaļ liek lietā un jau divdesmit gadu vecumā sāk populārzinātnisku rakstu sēriju, kurā latviešu zemniekam izskaidro būtiskas dabas un sabiedriskās dzīves parādības, zinātnes atklājumus. Rodas raksti: «Zvaigznes», «Skriešana pa gaisu», «Dzīvu radijumu valoda dabā». Rodas

Piemiņas akmens atklāšana K. Baronam Uderevkā, Belgorodas apgabalā, 1985. gada 16. novembrī. Grāmatas fotogrāfs J. Krieviņš, autore un Gunārs Priede.

pirmā paša latvieša sarakstītā Latvijas ģeogrāfija — «Mūsu tēvzemes aprakstīšana. Grāmatīņa priekš skolām un mājām» (1859).

Baltijas varasvīrus sanikno jaunlatviešu darbība, un drīz vien muižnieku draudu iebaidītais «Mājas Viesa» redaktors Ansis Leitāns liedz viņiem publikācijas iespējas laikrakstā. Taču jaunieši apņēmīgi turpina iecerētos darbus. Pēc Tērbatas universitātes beigšanas Krišjānis Valdemārs, Juris Alunāns un visbeidzot arī Krišjānis Barons, kuram līdzekļu trūkuma dēļ nav bijis iespējams nokārtot augstskolas gala eksāmenus, ierodas *Pēterburgā*. 1862. gadā viņi sāk izdot pirmo latviešu demokrātisko preses izdevumu — «Pēterburgas Avīzes».

Krišjānis Barons ir galvenais praktiskā darba organizators. Kad saslīmst Juris Alunāns, viņš kļūst arī par faktisko laikraksta redaktoru.

Krišjānis Barons turpina dabaszinību, lauksaimniecības, ģeogrāfijas jautājumu skaidrošanu. Viņš sacer stāstus un dzejoļus, raksta satīras laikraksta pieliku-

Henrijs Visendorfs, Krišjānis Barons un Fricis Brīvzemnieks 1899. gada vasarā.

mam «Zobugals» (arī «Dzirkstele»), kur izsmej Baltijas muižniekus un cīnās pret tumsonību, atpalcību, alkatību. Viņš grib redzēt savus tautiešus kā drosmīgas, darbīgas cīņas spējīgas personības, kas strādā tautas un cilvēciņas labā, tāpēc atgādina:

«Pasaules dzīvē ir vajadzīga droša dūša un vīra stiprums. Caur tiem vispirms var cerēt dzīves grūtumus un darbus laimīgi izvest. Caur drošu prātu arī cilvēka garīgā vērtība un labi tikumi aug un pieņemas.»

Drošs prāts un vīra stiprums nepieciešams arī pašiem laikraksta izdevējiem. Baltijas muižniecība neatlaidīgi prasa cara valdībai laikraksta aizliegšanu, jo «Šīs avīzes ir tapušas par bīstamu tautas

lapu!» Cenzūra svīro katru dzīvāku domu, aizkavē izdevuma regulāru iznākšanu, mācītāji un muižnieki vajā abonētus. 1865. gadā izdevēji spiesti savu darbību pārtraukt. Krišjānis Barons un Krišjānis Valdemārs atrodas slepenā žandarmērijas uzraudzībā. Atgriezies dzimtenē nav iespējams — muižnieki

spēki tiek veltīti latviešu folkloras savākšanai un izdošanai. Šo darbu atbalsta krievu zinātniskās organizācijas — Krievijas Ģeogrāfiskā biedrība Pēterburgā un Maskavas Dabaszinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrība. Kad Krišjānim Baronam nav iespējams doties uz Latviju folclo-

Dārta un Krišjānis Baroni dēla Kārļa ģimenē
1909. gada 21. martā.
J. Rieksta foto.

Induļa Rankas skulptūra «Dziesmu tēvs» Dainu
kainā Turaidā.
J. Krieviņa foto.

jau paredzējuši viņus arestēt un izsūtīt no Latvijas. Kad Barons meklē darbu, vietās devēji tiek brīdināti, ka viņiem darīšana ar politiski neuzticamu cilvēku.

Kopš 1864. gada Krišjānis Barons ir apprecējies, viņa sieva Dārta auklē dēlu Kārli. Bet tikai 1867. gadā izdodas dabūt pieklājīgi atalgotu mājskolotāja vietu muižnieka Ivana Stankēviča ģimenē. Tālu prom no savējiem — Voronežas gubernā *Ostrogožskas pilsētiņā*. 1880. gadā Krišjānis Barons sāk strādāt par pedagogu Marijas sieviešu ģimnāzijā *Maskavā*.

Tomēr šajā smagajā laikā Krišjānis Barons neatsakās no paša izraudzītā sabiedriskā pienākuma tautas labā. Tagad viņa darbība iegūst citu virzienu. Visi

ras vākšanas ekspedīcijā, viņa vietā 1869. gadā turp komandē jauno dzejnieku Frici Brīvzemnieku. Brīvzemnieks atgriežas ar tādu materiālu daudzumu, ka var sagatavot izdevumu — «Сборник антропологических и этнографических статей (1873) ar vairāk nekā 1100 vienībām folkloras publicējumu latviešu un krievu valodās. Latviešu avīzēs parādās uzaicinājumi pierakstīt tautasdziesmas, pasakas, parunas, sakāmvārdus un piesūtīt tos Maskavas latviešiem «zinātnības un latviešu tautas labā».

«Sen jau, likās, aizbērtie un izsusušie tautas atmiņas avoti sāka brīnišķi plūst» — tā šo laiku atceras Krišjānis Barons. «No visām Latvijas malām nāca ba-

gāti vecu ziņu un atmiņu sūtījumi, starp kuriem sevišķi tautas dziesmas ieņēma ievērojamu vietu.» 1878. gadā Krišjānis Barons uzņemas pašu plašāko un atbildīgāko darba daļu — dziesmu tekstu sakopošanu un sagatavošanu izdošanai. Fricis Brīvzemnieks viņa rīcībā nodod 10 tūkstošus dainu. 1880. gadā to skaits

veselu dienu. Tekstu pārrakstīšanai tiek izmantota pulsts, kas iegādāta Ostrogožskā — kopš «Pēterburgas Avīžu» laikiem Barons pieradis strādāt, stāvot kājās. Sakārtotās dziesmiņas tiek glabātas tukšās papirosu čauliņu kārbās, līdz 1880. gadā kādam Maskavas amatniekam Krišjānis Barons pasūta īpašu skapi pār-

Dārta Barone, Augusts Dombrovskis, Gustavs Šķilters un Krišjānis Barons Vecmīlgāvi.

Dārta Barone ar dēlu Kārli Maskavā (19. gadsimta 60. gadi).

sasniedz 30 tūkstošus. Vēl pēc gadu desmita — 155 tūkstošus. «Kā zelta bites dainas pavadīja Baronu» — 1945. gadā raksta Tautas dzejnieks Jānis Sudrabkalns.

No dažādiem novadiem un dažādos pierakstos atsūtītās dziesmiņas Krišjānis Barons vispirms pārraksta uz atsevišķām zīmītēm. Desmittūkstoš, simttūkstoš zīmītes. Tās jāsakārto tematiski. Jāsavāc vienuviet daudzus varianti. Nu rodas vajadzība pēc plaša rakstāmgalda, krēsliem un dēļiem, kur grupēt līdzīgās dziesmas. Pie dažas dziesmas, kuras variantu skaits sniedzas desmitos, nākas nosēdēt

rakstu novietošanai. Skapja skices pamatā — Tērbatas universitātes zvaigžņu kataloga iekārtojums.

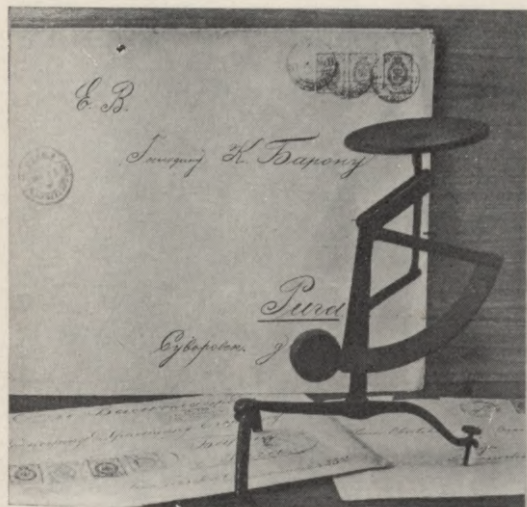
1893. gadā skapis, rūpīgi iesaiņots, ceļo uz Rīgu. Pēc trīsdesmit Krievzemē pavadītiem gadiem Krišjānis Barons atgriežas dzimtenē, lai ķertot pie tautasdziesmu izdošanas. Praktiskos jautājumus kārtot Henrijs Visendorfs, turīgs komersants un folkloras jautājumos ieinteresēts amatieris.

1894. gadā Jelgavā iznāk «Latvju dainu» I sējuma pirmā burtnīca. Taču pēdējais — VI sējums (astotā grāmata) tiek iespiests tikai 1915. gadā. Izdošana

iet lēni un ar lielām grūtībām, Jelgavas grāmatizdevējs Jēkabs Draviņ-Dravnieks piedzīvo bankrotu, un Henrijam Visendorfam nākas daudz pūlēties, līdz iespiešanu uzņemas Krievijas Zinātņu Akadēmijas tipogrāfija Pēterburgā. Visu laiku, kamēr Krišjānis Barons gatavo kārtējo sējumu, nāk klāt jauni dziesmu

iedami, allaž redz gaismu viņa logā un siluetu, kas «gadu no gada salīkst vecumā».

«Mans baltais gulbītis» — tā par viņu allaž saka Dārta, vīra sirmumā lūkodamās. Kā varēdama un prazdama, viņa atbalsta Krišjāņa Barona darbu. Kad skapis ar dainām jāpārsūta no

Svari «Latvju dainu» manuskriptu svēršanai pirms nosūtīšanas uz Zinātņu Akadēmijas tipogrāfiju Pēterburgā.
J. Krieviņa foto.

Krišjāņa Barona iela Rīgā — pretī Dainu tēva muzejam.
J. Krieviņa foto.

iesūtījumi, kurus sastādītājs grib iekļaut izdevumā, jo citādi centīgie dziesmu pierakstītāji «tiktu apbēdināti», bet zinātnieki zaudētu pilnīgu ieskatu tautasdziesmu raksturā un saturā.

Vispirms Krišjānis Barons strādā dēla dzīvoklī Rīgā. Kārļa ģimenei pieaugot, viņš pārceļas uz Pārdaugavu un apmetas divistabu mājoklī *Dorotejas ielā* (tag. Ed. Smiļģa ielā 22-a). No 1909. gada līdz 1919. gadam viņš dzīvo Vecmīlgrāvī, mecenāta Augusta Dombrovska celtajā *Burnieku namā*. Bet, lai kur arī Krišjānis Barons neatrastos, Rīgas rūpnieku strādnieki uz darbu rīta agrumā

Maskavas uz Rīgu, viņa ikvienai tautasdziesmu paciņai 1400 skapja iedaļiņās izšūn aizpogājamu jostiņu, lai saturs ceļā neizbārstītos un nesajuktu. Kad sākas manuskriptu sūtīšana uz Pēterburgu, viņa, vīra soli atvieglodama, allaž dodas uz pastu ar rokrakstu saiņiem, kas vispirms mājās tiek rūpīgi nosvērti, lai aprēķinātu nepieciešamos pasta izdevumus. Dārtai nākas taupīt un aprēķināt katru kapeiku: Krišjānis Barons nekādu pensiju nesaņem, no dēla pieņem pabalstu neatļauj viņa lepna un neatkarīgais raksturs, bet par «Latvju Dainu» izdošanu neviens

nemaksā. Nākas pārtikt no mājskolotāja gados sapelnītā. Vienīgi Fricis Brīvzemnieks divas reizes savāc sabiedrības ziedojumus tautasdziesmu sastādītāja palīdzībai.

Kamēr Krišjānis Barons diendienā strādājis pie dainu izdošanas, uz veļu valsti viens pēc otra aizvadīti vistuvā-

Tomēr Krišjānis Barons var justies stiprs un gandarīts. Viņš ir pabeidzis dižu mūža darbu. Darbu, kas glābj no iznīcības tautas kultūras gadsimtos radītās vērtības. «Jūs, mīlais tēvs, kas esat nākošās paaudzes priekštecis tāpat kā pagājušās pēctecis, nu apvienojat viņas nemirstības loku,» — lielā posta un nā-

K. Baronam veltītais svinīgais sarīkojums Kolonnu zālē Maskavā.
J. Krieviņa foto.

kie cilvēki: Krišjānis Valdemārs, Fricis Brīvzemnieks un 1914. gadā vasarā, pirmā pasaules kara priekšvakarā, arī Dārta Barone. Vientuļais vīrs paliek nomaļajā Vecmilgrāvī, kuram apkārt dārd frontes trokšņi. Varbūt tieši šajā laikā radušās skumjākās rindas viņa nedaudzajos J. V. Gētes dzejoļu tulkojumos:

*Apnikusi man šī dzīve:
Ko es priecājos, ko vaidu?
Saldais miers, man pildi krūtīs,
Tevis alkstu, tevis gaidu.*

ves laikā 1916. gadā Krišjānim Baronam raksta Aspazija un Rainis. «Latvju dainas» dzejniekiem ir visdrošākā liecība, ka «tauta, kas pārcietusi 700 gadu negantāko verdzību un necilvēcības spaidus, tagad nevar vairs iet bojā».

1919. gadā dainu krājējs atgriežas dēla ģimenē Rīgā, tagadējā *Krišjāņa Barona ielā 3*. Kārlis Barons ir kļuvis par vienu no izcilākajiem ārstiem. Viņš ir Sarkanā Krusta organizācijas pamatlicējs Latvijā.

Krišjāņa Barona veselība un redze kļūst arvien vājāka. Tomēr viņš veic vēl vienu būtisku darbu — sagatavo plašu «Latvju dainu» izlasi jaunatnei. Tajā viņš izceļ dziesmas ciešo vienotību ar darba tautas dzīvi, ar cilvēka mūža baltajām un nebaltajām dienām. Izceļ darba tikumu — prieka avotu, personības spēka un pašiedvesmas uguni, jo labi zina: «paļāvība uz darba sekmēm — tas ir bijis mans palīgs, kad es nogurstu.»

Izlasses sastādīšanā daudz palīdz vedekla Līna. Lasīdami tautasdziesmas, viņi it kā kopā izstaigā seno latviešu sētu ar tās priekiem un raizēm, ar gada-laiku un darbu stingro ritumu. Atceras senaizgājušos tuviniekus, Engeli Valpenes kapsētā un Dārtas rūpes, gādību, nebeidzamo dzīvesprieku. Skumst līdz ar sērdienes likteni un karā gājēju bāleliņu, priecājas par dziesmu kodolīgo saturu un veselīgo zobgalību. 1922. gada vasaru Krišjānis Barons kopā ar Linu pavada Turaidā, *Dainu mājās*, kas piešķirtas Kārļa Barona ģimenei. Katru rītu sirmgalvis izstaigā Turaidas kalnu takas, iet uz Gūtmaņa alas avotu pēc ūdens. Eet vakaros atkal sarunas ar vedeklu — par pagājušām dienām, par literatūru, par astronomiju ar tās skaitļos neaptveramajiem tālumiem, zvaigzņu brīnišķīgo gaišu, Zemes un Visuma brīnumaino vienotību.

Tā ir pēdējā Dainu tēva vasara. Pēc atgriešanās Rīgā viņa veselība kūst kā sniegs saulē. Vairākkārt pie viņa šajā laikā ierodas dzīvesprieka un nerimstošas enerģijas piesātinātais komponists Emilis Melngailis. Gan kājām, gan uz «dujriteņa» Melngailis apceļojis Latvijas novadus, vākdams tautas melodijas, un nu sajūsmināts vēsta par brīnumainajām dziesmām, ko atklājis pašos tālākajos, aizmirstākajos Latvijas nostūros. Bieži Baronu dzīvoklī ierodas rakstniece Anna Brigadere. Viņa ir tuvs ģimenes draugs, kādreiz stādījusi Barontēvam

par prieku baltu, mirdzošu ceriņu Burtnieku mājas dārzā. Tagad viņa stāsta par saviem jaunākajiem darbiem, par savu varoņu šaubām, mokām, par ideālu meklēšanu. Un Krišjānis Barons dedzīgi aizstāv viedokli — ideālus meklējot, nekad nedrīkst nonākt mazdūšībā, nedrīkst atteikties no cīņas ar dzīvi. Viņa ideāls ir tas cilvēks, «kas nepaguris visām vētrām spītē».

1923. gadā marta sākumā Krišjānis Barons saņem ļoti nozīmīgu grāmatu kopu — «Latvju dainu» otrreizējo izdevumu. «Nu ja, drusku strādāts jau ir,» viņš klusu saka, kad ģimene priecājas par padarīto. Un visi jūt, ka tēvs domā par drīzu šķiršanos. Tā notiek 8. marta pirmajās nakts stundās.

Krišjāņa Barona pēdējā mājvieta — Rīgas Lielie kapi. Blakus Krišjānim Valdemāram, Fricim Brīvzemniekam, Dārtai Baronei. Viņš lūdz sev necelt piemiņekli — savu piemiņas zīmī viņš grib redzēt «Latvju dainās». Un vēl — varbūt viņš grib gulēt brīvi un viegli kā tie tēvutēvi, kuriem viņš jaunībā veltījis dzejoli «Divējādas kapenes»:

*Eet akmiņaini svāri grūti
Tiem nenosloga brīvo krūti,
Tos neslēdz mūžam cietumā;
Še jūtam tos ar mies' un garu,
Tie uzvarē'ši nāves varu
Nāk saviem dēliem palīgā.*

Pāri rakstniecības pasaules malai

Cēsu rajona Vecpiebalgas Kalna Kaibēnos atrodas vecākais memoriālais muzejs Latvijā. Jau 1920. gadā pēc brāļa Reiņa Kaudzītes nāves to daļēji iekārtojis Matīss Kaudzīte, apkopodams piemiņas lietas, kas stāsta par abu rakstnieku literāro darbu, ceļojumiem, par kultūras attīstību Piebalgā. 1929. gadā Kalna Kaibēni pāriet valsts pārziņā.

**Reinis
KAUDZĪTE**

(12. V 1839.—21. VIII 1920.)

**Matiss
KAUDZĪTE**

(18. VIII 1848.—8. XI 1926)

Laikā, kad apspiesto nāciju dzīlēs mostas pirmie lielie jaunlaiku rakstnieki, to tapšanas priekšnoteikums ir apziņa, ka mākslā attēlošanas cienīga ir viņu pašu tautas dzīve, nākotnes ilgas, cīņiņi. Pagājušā gadsimta 50. un 60. gados šī apziņa spilgti parādās jaunlatviešu darbos, taču viņi cieš sakāvi: «Pēterburgas Avīzes» spiestas savu darbību izbeigt, redakcijas darbinieki izklīst. Zemnieku nemiergaru, kas met kāvu blāzmu pāri 60. gadu kultūras dzīves notikumiem, apspiež cara zaldātu rotas, ierazdamās palīgā baroniem dumpīgajos pagastos.

Ko nepaveic viens gadu desmits, to izdara nākošais. Pagājušā gadsimta septiņdesmitie gadi dod Ata Kronvalda dedzīgos aicinājumus izglītoties, viņa lieliskos, it kā no tautas mutes paņemtos jaunvārdus, ar kuriem apzīmēt jaunus laikos nepieciešamos jēdzienus. Tie dod Ausekļa un Pumpura sajūsmas, sapņu un spīts pilnās dziesmas. Tie dod brāļu Kaudzišu «Mērnieku laikus». Plašā, krāsainā, agrāk nepieredzētā veidā māksla stāsta par tautas ikdienu, raksturiem, par laikmeta tendencēm raksturos.

Visa šī spožā kultūras darbinieku plejāde ilgāku vai īsāku laiku darbojas Piebalgā. Arī Reini un Matīsu Kaudzītes audzina Piebalga. Piebalga ar tās slavenajiem ratiņu dreimaņiem un audējiem, kuru darbus pazīst visos Vidzemes lielajos tirgos. Piebalga ar «brāļu draudzes» saiešanas namiem, uz kuriem par savas ticības pareizību pārliecināti, paštaisni un taupīgi saimnieki svētrītos aizstaigā basām kājām, pie sliekšņa apaudami līdznestos zābakus. Piebalga ar krogiem lielceļu krastos. Tur satek pajūgi no tāliem novadiem, tur slēdz darījumus, mij zirgus un jērus, dzied, dejo un kaujas.

Mādaru mājas, kur 1839. gada 12. maija naktī piedzimst Reinis Kaudzīte un 1848. gada 18. augustā — Matīss, dienas rit tajā pašā plūdumā kā citās piebaldzēnu sētās: tur neklājas viegli. Bērni jau ar pirmajiem soļiem tiek radināti pie darba, rūpēm, atbildības. Uzmanīt mazākos brāļus un māsas. Spolēt

Reinis Kaudzīte 1870. gadā.
A. Bēkmaņa foto.

Par patiesību, brīvu garu līdz vēsam kapam — ja ir laime pasaulē, tad šī ir tā augstākā, jo tai nav ķēdes nedz dabā, nedz skunstē. 25. III 1870.

audējiem spolītes. Tīt dzijas. Tiklīdz spēka un auguma pietiek, sākas ganu gaitas ar agrajiem rītiem un neizgulēto miegu. Un tad — pēc trim, četrām vasarām — visi lielo cilvēku darbi. Īpaši darba smagumu un atbildību jūt

Reinis — kad zēnam trīspadsmit gadu, mirst māte. Mājās paliek tukšums. Un rūpes — par paša dzīvi, par jaunāko brāli, par to, ko tēvs nevar iespēt viens pats. Kad Reinim jau septiņpadsmit, tēvs pieņem Mādaros dreimani, lai iemāca dēlu amatā. Matīss mācās līdzī — vispirms virpina špicķu dozes un pīpes, vēlāk — vērējamos ratiņus. Skolu apmeklēt nav ne laika, ne rocības.

Kopš agras bērnības brāļi izjūt dziļu tuvību dabai. Viņu tuvākā apkārīne — lielais Alauksts, septiņsalu Inesis un zīvīm bagātais Tauns, kas atrodas pie Mādariem, nākamajos gadu desmitos ieies latviešu dzejā un glezniecībā kā vieni no raksturīgākajiem Latvijas lauku ainavas izteicējiem. Te ir Gaujās sākumi. Te pāri pār kalniem likloču ceļi aizved pasaulē. Taču brāļu dabas izjūtu nosaka ne tik daudz šis gleznieciskais skaistums, cik darba cilvēkā agri ieaudzinātā vēriba pret necilajām dabas norisēm, tās nerimtīgās kustības un iekšējā ritma lieciniecēm. Pirmais cīrulis pavasarī, pirmā ciela viņa uz atkusuša akmens — tie ir notikumi, kas lauku sētā tikpat svarīgi kā ciemiņu ierašanās vai precinieku atbraukšana, jo ir zīmes jauna darba cēliena sākumam. Reinim uz visu mūžu neaizmirstamas paliek zvejas naktis Taunā. Matisam — kavēšanās mežu pavēnī.

«Nebiju pat vēl desmit gadus vecs, kad jau pūlējās patstāvīgi izrakt mežā uzietus ozoliņus vai sērmūkšiņus un tos dēstīt pie mājas, priecādamies vēlāk ļoti par viņu zaļošanu un augšanu, ka viņi manas stādīšanas netur par necienīgu. (..) Atminu, ar cik grūtām pūlēm tos dabūju izrakt savā bērna mazspēcībā. Un, kas tālā bērnībā ar lielu mīlestību iesākts, tas nav nebūt pabeigts arī tagad, jo nepaiet joprojām nevienas pavasaris, kur nebūtu stādījis jaunus kokus,» mūža novakarē stāsta Matīss Kaudzīte. Meža un dārza koku stādīšanu viņš nosauc par savas dzīves pirmo mīļo nodarbību.

Arī otrai mīļai nodarbībai pamats likts bērnībā. Tā ir grāmatu lasīšana, literārais darbs. Lasīt iemācījušies turpat mājās, brāļi visus brīvos brīžus atdod grāmatām. Arī Reiņa pirmais nopelnītais pusrublis tiek izpirkts grāmatās. Bet kad 1865. gadā Vecpiebalgā tiek uzcelta jauna draudzes skola un atvērta klase, kur pret samaksu māca krievu valodu, Reinis uzstāj, ka Matīsam jāiet mācīties, jo «tolaik visi gaišāka prāta cilvēki krievu valodas prāšanu uzskatīja par lielu nākotnes mantu dzīves labklājības ziņā». 1866. gada janvārī, jau septiņpadsmit gadus vecs, Kaudzītes Matīss, kā viņu tolaik dēvē, pirmo reizi pārkāpj skolas sliekšni. Viņš dedzīgi pievēršas mācībām, kas mājās palikušas novārtā. Skolā sākas arī literārais darbs — korespondences laikrakstam «Mājas Viesis», grāmatā izdots anonīma autora tulkojums no krievu valodas — «Kas ir laime?» u. c. Rodas apcerējums par bruņinieku pilsdrūpām, par zemnieku dzīvi muižas kalpībā, kuru nevar izdot asā antifeodālā rakstura dēļ.

Mācībām draudzesskolā negaidīti pienāk gals. Vecpiebalgā atver vairākas pirmmācības skolas un pagasta valdības vīri nolemj iecelt Matīsu par skolotāju jaundibinātajā Kaibēnu skolā, viņam par palīgu nozīmējot vecāko brāli Reini. «Mādaru» jaunieši ir apmulsuši — no skolas sola un ratiņu dreijām tieši pie skolotāja galdiņa, turklāt viņiem netiek prasīts: gribi vai negribi, vari vai nevari, par algu pat nepieņemot. Un tomēr — cik viņi ir priecīgi! Priekšā ir perspektīva — mācīties pašiem, dalīties ar bērniem savās zināšanās, likt lietā garīgās spējas. «Tas bija labāk, nekā varētu būt sapņojis, un pat kā biris no Laimes mātes klēpja» — satraucošo darba sākumu atcerēdamies, raksta Kaudzītes Matīss. 1868. gada pavasarī brāļi ierodas Ogrēngala *Kalna Kaibēnos* — klajā augstienē ar visai nolaistām

zemnieku mājām. Skolotāja amats kļūst par trešo sirdsmīļo nodarbošanos, par stimulu neatlaidīgai personības pilnveidošanai un par ierosinājuma devēju daudzām literārām, pedagogiskām, žurnālistiskām iecerēm. Brāļi kļūst par izciliem sava laika tautskolotāju saimes pārstāvjiem.

Matīss Kaudzīte 1869. gada 4. jūlijā.

Dzeja paliek vienmēr jauna un dzīva.

Kaibēnos jaunie skolotāji strādā «pilnā priekā». «Mācies priekš dzīves, ne priekš skolas!» — viņi skubina. Mācies dzīvei derīgo! Viņi cenšas attīstīt skolēnu patstāvību, ieaudzināt gan daiļuma, gan praktiskas izpratnes spēju.

Audzēkņiem uz visu mūžu paliek atmiņā, kā skolotājs matemātikas stundā licis mērīt Kaibēnu sakņu dārza lielumus, bet citreiz uzcēlis uz galda krēslu un uzdevis domrakstā pastāstīt, kas ir krēsls, kam tas gatavots, kāds tas izskatās. Ziemās Kaudzītes Matīss ved bērnus uz Mūrniekezeriņu slidot. Vasarās

Skats brāļu Kaudziņu dzimtās mājas Mādaru apkārtnē.
J. Krieviņa foto.

«Mērnieku laiku» pirmā brīvdabas izrāde Vecpiebalgā 1913. gadā.
Ķencis — piebaldzēns A. Pakalniēts.

skolotājs brauc ar velosipēdu. Viņam patīk «jaunomodes» izgudrojumi, un viņš rada uzticību pret tiem arī pagasta ļaudis.

Kaibēnos skola mitinās četrpadsmit gadus, līdz tur kļūst par šauru un netālu no vecās ēkas, Ogrēnos, tiek uzcelta jauna skola. Kaibēni pilnīgi pāriet brāļu rokās un tiek pārveidoti, taču dzīvojamā mājā vēl tagad var saziņēt vecās skolas istabas: austrumos «Baltajā zālē» atradusies mācību klase, rietumgalā — guļamtelpa, kur dienu sakārtoti galdi ēšanai. Augšstāvā mācījušies jaunākie skolēni, bet apakšstāvā mazās istabiņas apdzīvojuši paši brāļi. Kaibēnos mācījušies 1229 bērni — tā vēsta Matīsa Kaudzītes rakstītā «skolas hronika».

vien. Dažā ziņā viņiem dzīvē ir ļoti laimējies. Tieši tad, kad abi brāļi veidojas par personībām un sava ceļa gājējiem, viņiem rodas iespēja strādāt līdzīgu, tautas garīgā attīstībā ieinteresētu cilvēku vidē. Piebalgā darbojas jaunais ārsts, Krišjāņa Valdemāra studiju biedrs Jānis Jurjāns, pie kura zemnieki nāk ne tikai ārstēties, bet arī lūgumrakstu un sūdzību lietās. Tur ir skolotāji — literāti Jēkabs Pilsātnieks, Andrejs Stērste, Antons Tullijs. 1867. gadā Piebalgā ierodas Andrejs Pumpurs. 1873. gadā uz draudzes skolu par skolotāju tiek aicināts izcilais pedagogs un tautas apgaismotājs Atis Kronvalds. Jaunpiebalgā 1871. gadā bērnus māca Auseklis.

Skaists laiks. Jaunības laiks, kad acis asi redz, sirdis pilnas drosmes. Laiks, kad gribas darboties, izteikt sevi visdažādākos veidos, rosināt citus. Biedrība kļūst par jauniešu otrajām mājām:

«Tur skanēja dziesmas, tur sarīkoja mielastus, tur izrādīja pirmās lugas,» atceras Matīss Kaudzīte. «Tur tika turēti dažādi priekšlasījumi, tur lielākas un mazākas skolotāju sapulces, tur literāriski vakari, tur neskaitāmi sadraudzības un jautrības brīži — nesazāļots, spirtas dzīvības pilns avota strauts.»

1873. gada Pirmajos latviešu dziedāšanas svētkos Vecpiebalgas biedrības koris iegūst dziesmu kara uzvarētāju balvu. 1874. gadā piebaldzēni pirmo reizi uz lauku pašdarbības skatuves iestudē N. Gogoļa nemirstīgo komēdiju «Revidents». Andrejs Pumpurs spēlē Bobčinski, Matīss Kaudzīte — Hļestakovu, bet Reinis, kā parasti, suflē. Jaunie aktieri un rakstnieki izdzīvo līdzī savdabīgajai Gogoļa mākslas pasaulei, kur satīra uzausta cilvēku netikumu sociālās un psiholoģiskās saknes un kur smieklī skan cauri patiesām un rūgtām asarām.

Citreiz jaunieši pulcējas pie daktera Jurjāna tā sauktajos «Ķirpa» literārajos vakaros. (Ķirps — ķermis — tas ir grāvējums uz daktera tabakdozes.) Te pārsprīž jaunākās grāmatas, te sanākušie lasa savus sacerējumus, te izsaka neapmierinātību ar pašreizējo stāvokli literatūrā, kurā tikpat kā nav tautas dzīvei tuvu darbu. Tālaika bezgalgaro ziņņu un salkano lokalizēto stāstu izdevumus atcerēdamies, Matīss Kaudzīte raksta:

«Rakstniecība nespēja tālāk sniegties, kā apmēram līdz Neikena stāstiem, līdz Līventāla, Dinsberga un Šēnberga dzejai, jo nebij vairāk ko sniegt, nebūtu arī spējams to laiku lasītāju publikai vairāk ko saņemt, nedz arī ļauts tiktu vairāk ko dot, kālab daži sāka domāt par to, ka nu jau ir aizsniegta latviešu rakstniecības pasaules mala, kur jāpalieliek stāvot.»

Meklējot ceļus uz dziļāku, nozīmīgāku mākslu, pamazām atplaukst arī brāļu talanti. Kaudzītes Reinis kļūst pazīstams kā žurnālists 70. gadu sākumā. Viņa pseidonīms — R. Vidzemnieks. 1872. gadā nāk klajā pirmais Kaudzītes Matīsa liriskas kopojums — «Dziesmiņas», 1877. gadā — «Dzejoļi». Labākie dzejoļi

Latviešu kultūras darbinieki un skolotāji — Jānis Sietiņš, Bernhards Dīriķis, Jānis Peleksis (sēž), Reinis Kaudzīte, Krišjānis Kalniņš un Grigorijs Pasīts Pēterburgā, Ziemas pili 1883. gada 26. jūnijā.

iesakņojušies paudžu atmiņā, un vēl tagad zem Kaibēnu ozoliem dzidras meiteņu balsis loka dziesmu:

*Rozes sen jau novītušas,
Nav no rudens saudzētas,
Īsu brīdi ziedējušas,
Grūti, grūti audzētas.*

Kaudzītes Matīss sarakstījis arī pirmo īsti lirisko Piebalgas gleznojumu dzejā — «Teika». Tas ir stāstījums par divu lielo ezeru ceļojumu, mājvietu meklējot, prieka dziesma zemes spirtajam, tīrajam daiļumam:

*Sirds tur spīgst no kalnu vēja,
Acīm tāļu redzēt spēja,
Rīts tur agrāk gaismu lej.*

*Vēlāk riet tur saules stari
Un ir naktis gaišākas,
Ozolu tur skatīt vari,
Kam nav dienas skaitāmas...*

Krājumā ir daudz mīlestības dzejas — pa lielākai daļai nopūtu pilnas. Taču reziģnācijai ir savs pamats. Kaudzītes Matīss ir uzcerējis par līgavu Piebalgas pirmā draudzesskolas skolotāja, vecā Andža Rātmindera meitu Līzi. Glītu, gudru jaunavu, kas piedalās pagasta kultūras dzīvē un ir sagrozījusi prātus ne tikai Matīsam, bet arī dažam labam citam, īpaši Andrejam Pumpuram. Līzes sirds gan ir pie Matīsa, bet Rātminders ir tajos ieskatos, ka Kaibēnskolas skolotājs ir par jaunu un bezdievīgu, lai viņam atdotu savu mīļāko bērnu. Līze atraida desmitiem bildinājumu, bet tik daudz dūšas jaunavai nav, lai saietu kopā ar Matīsu bez vecāku svētības. Viņi gaida — līdz pat 1893. gada rudenim...

Lirika Kaudzītes Matīsam tomēr nav īstais darba lauks. Brāļiem piemīt ass skats, zobgalīgs smīns, raits stāstnieku talants. Un vēlēšanās — lai latviešiem būtu tāda literatūra, kurai ir «dzīvas, redzošas acis», lai būtu mākslas darbi, kuros lasītājs «ierauga pats sevi» un kuros rakstnieka «ievērošanas spēks ir tikpat liels kā viņa tautisko izteicienu bagātība».

Vielu šādam darbam izšķērdīgi piegādā Piebalgas notikumi 60. gadu beigās, 70. gadu sākumā. Muižas sāk pārdot savas zemes turīgākajiem zemniekiem, un līdz ar to saimniecībām nepieciešama precīzu robežu novilkšana. Katram, protams, ļoti svarīgi, lai iemērītie tīrumi un lauki būtu pēc iespējas labāki. Pagātnē uz neatgriešanos aiziet vecā sēta, kur, Kaudzītes Matīsa vārdiem runājot, visi dzīvojuši un auguši vienkop, «vienā šķirā, vienā uzskatu stāvoklī, vienādā apgaismības pakāpnī, arī vienādos apģērbos, pīpojot vienādu lapu tabaku, dzerot vienādu pašu darītu alu

un kungu tecināto brandvīnu». Tiklīdz pagastam tuvojas mērnieki ar saviem darba rīkiem, viņiem pretī steidzas nākošais «gruntnieks», gatavs uz visu, lai iedzīvotos turībā, pakamptu, kur vien iespējams, labāko gabalu sev. Piebaldzēni pārdzīvo agrāk nepazītas kaislības. Un prot arī pasmieties par tām.

Baltā zāle Kaibēnos.
J. Krieviņa foto.

«Visiem bija diezgan stāstāmās mantas, ko savstarpēji dalīties un izmainīties: še šāds, tur citāds notikums, šim viegli joki, tur dziļa nopietnība; viens stāsta par kukuļu devējiem, otrs par viņu ņēmējiem un trešais par starpniekiem un viņu viltībām. Dzirdēts tika arī izsakām to vēlējumos, ka vajadzējis kādam visu sarakstīt, tad dažs būtu vai «aizvilcies» smiedamies lasot,» stāsta brāļi.

1873. gadā «Baltijas Vēstnesī» ievietota neliela humoreska «Mūsu lūdzēji», kurā viegli pazīt slavenu Ķeņča lūgšanu. Pie «Mērnieku laiku» rakstīšanas brāļi ķeras 1876. gada septembrī un paheidz — 1879. gada martā. Viņi apzinās: «...jāpienem atspoguļojumi vispārī no tautas sejas tā laika raksturīgākiem

vilcieniem un, beidzot, jālūko iztēlot gandrīz visu tautas kultūrvēsturisko veidu ar mērniecību par dibensienu.»

Drosmīga uzdevuma izvirzīšana. Latviešu literatūrā taču nav bijis neviena plašāka darba ar «tautas sejas tā laika raksturīgākajiem vilcieniem». Tiesa, stāstījuma izveidē autori daudz ko pāranto no pasaules literatūrā populāriem darbiem. Tur ir šupulī samainīti bērni. Tur ir noziegums, kurā par upuri aizpārskatīšanās krīt romāna varonis, kamēr nenoslepkavotais kā dzīvs spoks parādīdamies satriec noziedznieka sirdsapziņu. Tur ir viltus mērnīki. Taču pārmantotais tiek iekausēts bagātā, krāsainā tautas tipu, divu pagastu — Slātavas un Čangalienas dzīves drūzmā. Visu raibumu vieno mērnīku laiki — laikmetu grieži Latvijas laukos, kad pretī turībai raujas ne tikai gadsimtiem verdzinātais, bet arī gadsimtiem garīgi kroplotais zemnieks.

Kā pieminēklis mērnīku laikiem vēl tagad Ineša krastā cieši viena otrai blakus stāv divas zemnieku sētas — Oļiņu un Gaitiņu mājas. Ir saglabājušās vecās kartes, kur uzpirktie mērnīki vilkuši fantastiskas likloču robežas, visus labākos tīrumus un pļavas iedalīdami tiem, kas devuši lielāko kukuli. Piebaldzēni atceras, ka Prātnieks patiesībā bijis bagāts tirgotājs Andžs Prūsis, parāda cietumu, kur sēdējis Ķencis kopā ar savu pušelnīku Pāvulu. Parāda pļavu, kur uz mērnīku rīkoto goda mielastu gaidīja atvedam groku krokodilu pūšļos ar Nilupes zirgiem, Sāmu salas tēju valzivju ragos un konterbandes kalnos audzētu kapiju. Ar «Mērnīku laikiem» brāļi Kaudzītes paglābj no aizmirstības nozīmīgu periodu tautas dzīvē un pierāda, ka tautas dzīve — ar visām tās pretrunām un pārvērtībām ir un būs atveidojuma cienīga. Tiek pārkāpta «latviešu rakstniecības pasaules mala» un pavērts ceļš reālistiskā stāsta un romāna attīstībai.

1879. gada Jāņu dienā, kad «Mērnīku laiki» ir nodoti izdevējam, brāļi liksmā noskaņā atstāj Kaibēnus un dodas ceļojumā. Jau agrāk viņi kājām izstaigājuši Latvijas vēsturiski un ģeogrāfiski interesantākos novadus. Tagad cauri Alūksnei un Pečoriem viņi dodas uz Tērbatu, Narvu, Pēterburgu. Šim tāla-

Jānis Misiņš, Matīss Kaudzīte
un Teodors Zeiferts 1923. gadā.
J. Rīdzenieka foto.

jam gājienam nākošajās vasarās seko seši lieli ceļojumi uz Vāciju, Šveici, Franciju, Austriju, Somiju, Itāliju, Hollandi un Beļģiju.

Ceļojumu plānus parasti izstrādā Reinis, un Matīss ar prieku tos atbalsta, jo «būt brīvam dieva pasaulē kā putnam debess klajumā, uz to vien dzenas cilvēka prāts». Brāļi izceļo pāri par 16 000 kilometru. Kaibēnu istabās tiek novietoti Itālijas kalnu skati, antīko skulptūru kopijas, Leonardo da Vinči «Svētā vakarēdiena» reprodukcija. Melnās jūras krastā salasīti akmentiņi. Pati izcilākā kolekcija — pasaules mākslinieku un zinātnieku portreti. Reiņa darinātajos rāmīšos tie augšistabā aizņem gandrīz visu sienu. Tur ir Puškina un Dantes, Šillera un Voltēra, Rembranta

un Berlioza, Linneja un Ņūtona, un desmitiem citu ģīmetņu. Lauku sētas savrupības žogs ir nojaukts. Kaibēni nav nomale, bet ar lielo pasaules dzīvi cieši vienota daļiņa.

Kas iepazīst pasauli, reizē iepazīst tās pretrunas un ļaužu sāpes. Gadsimtu mijā šīs pretrunas kļūst jo asākas. Īpaši

Literāram darbam Reinis pievēršas arvien mazāk. Iesāk un nepabeidz asu satīrisku romānu «Izjūrieši». Uzraksta aforismu kopojumu, kurā atklājas kā dziļš prātnieks, «filozofs zemnieka svārkos». Gadsimtu mijā atstāj skolotāja darbu un dodas projām no Kaibēniem, meklēdams mieru gan Rīgā, gan Jūr-

Kaikašu ciems Vecpiebalgā pie Tauna ezera. Šeit dzimis rakstnieks Antons Austrinš.
J. Krieviņa foto.

smagi tās uztver Reinis Kaudzīte. Viņš sadrūmst, lasot ziņojumus no angļu-būru un krievu-japāņu kara laukiem. Viņš nodreb, pāršķirstot avižu ziņas par indiāņu iznīcināšanu Amerikā. Viņam jāpieredz soda ekspedīciju laiks Piebalgā, kad tiek nošauti Piebalgas revolucionārie jaunieši, nodedzināta slavenā draudzeskola. Un tad nāk ciešanas, ko tautām atnes Pirmais pasaules karš. Jaunākais brālis stāsta:

«Briesmīgi nepanesamas viņš sajuta visas politiskās netaisnības, kas notiek pasaulē ar spaidu un varmācības līdzekļiem no stiprāko puses pie vājākiem, un tās ciešanas viņš sajuta it kā savas...»

malā, gan mazajās Vidzemes pilsētiņās. Reizēm viņš runā par vientuļa laimi kalnu alā. Vairākkārt viņš atgriežas Kaibēnos, tad atkal, dīvaina nemiera dzīts, dodas projām no savējiem. Gluži savārdzis, Reinis ierodas Kaibēnos arī 1920. gada vasarā un šeit 21. augustā apraujas viņa dzīves ceļš.

«Esam kopā redzējuši ataustam blāzmaino tautas atdzimšanas rītu, esam kopā taisījušies uz skolotāja amatu un gadu gadiem kopā strādājuši pie jaunās paaudzes, esam kopā pelnījušies un ar pilnu abpusēju uzlāvību visu peļņu ilgi kopā turējuši,» atvadoties no brāļa saka Matīss Kaudzīte, «esam stādījuši simtu simtiem kokus un kopuši māju,

esam pierakstījuši baķu baķiem papīru, esam gan šķirušies, gan vienojušies, tikai nu jāpaliek izšķirti pavisam...»

Matīsa Kaudzītes mūža riets ir saskaņīgāks un literāri ražīgāks. Tur savs nopelns ģimenei, skolas darbam, jo rakstnieks priecājas par katru brīdi, ko var pavadīt bērnu pulkā. Nu jau viņš ir Piebalgas pirmās slavas dzīvā vēsture, patriarhs, un, tāpat kā daudziem patriarhiem, viņam nav vairs īsti saprotamas jauno laiku pārvērtības, arī 1905. un 1917. gada revolūciju notikumi. Kaudzītes Matīsa nozīmīgākais darbs mūža nogalē ir «Atmiņas no tautiskā laikmeta» (1924), kurās sirmis rakstnieks it kā vēlreiz izstaigā visus tos ceļus, kas viņu kopā ar brāli veduši pretī «Mērnieku laikiem», satiek latviešu kultūras darbiniekus, kuri likuši pamatus nacionālās literatūras izveidošanai.

Ja romānā «Mērnieku laiki» Matīss kopā ar Reini izglābj no pazušanas tautas vēsturiskajā atmiņā sarežģīto, pretunu pilno lauku pāreju uz jauna tipa saimniekošanas veidu, tad tagad jaunākais brālis izglābj no aizmirstības nacionālās atmodas laikmeta izcilāko intelligences pārstāvju portretējumus. Tur ir vecais «skolas tēvs» Ernests Dinsbergs ar neapslāpējamo darba gribu. Jautrais Andrejs Pumpurs «Ķirpja» pulciņā. Tur ir pieminēta atklāšana Garlībam Merķelim — pirmajam dedzīgajam latviešu interešu aizstāvim, un tur ir atmiņas par «Pēterburgas Avižu» slavu zemnieku vidū. Lasi un brīnies — cik tālās Piebalgas lauku skolotājam plašs interešu loks, kur tikai viņš nav bijis, ko pieredzējis un ko iztaujājis! Viņš piedalījies Pirmo dziedāšanas svētku koncertos un diskusijās. Viņš palīdzējis Fricim Brīvzemniekam, kad tas pirmajā tautas etnogrāfisko materiālu vākšanas ekspedīcijā apmetas Piebalgā. Viņš saticis Rūdolfu Blaumani stripainā matroža kreklā Braku kalnā grābjam sienā... Bez Kaudzītes Matīsa atmiņām

pagājušā gadsimta kultūras dzīves aina būtu gaužām nabaga.

Rakstnieka pēdējā diena pienāk 1926. gada 8. novembrī. Tur, kur viņš gandrīz sešdesmit gadus pūlējies sviedriem vaigā — Kaibēnu ābeļdārzā. Viņu apglabā Vecpiebalgas Vidus kapos blakus brālim, Kronvaldu Atim, Jēkabam Pilsātniekam... Bet Kaudzītes Matīsa rokkrastos pētnieki atrod gandrīz līdza mūža beigām rakstīto Kaibēnu-Ogrēnu skolas hroniku. To ievada vārdi:

*«Bet tas, ko rakstos glabā,
Ir šūnās medus krāts,
Kas nākamības labā
Guļ svaigs un pasargāts.»*

Visiem maniem mīļiem un cienījamiem, kaut gan nepazīstamiem un nezināmiem pēcnācējiem. Lūdzu šo hroniku turpināt ikkatru gadu un par ziņu nākamām paaudzēm.»

Brāļi Kaudzītes vienmēr ir apzinājušies ikdienas gaitu un rūpju nozīmi tautas un cilvēces pastāvēšanā. Rakstīdami sava mūža, skolas un novada hroniku, viņi tās spožākās lappuses piepildījuši ar Lielās Mākslas spēku, Lielās Mākslas smiekliem un asarām, kas savilņo tālos pēcnācējus.

No tautības uz cilvēcību

1970. gada 9. septembrī Lielvārdē, bijušās muižas klētī, atklāj muzeju latviešu tautas eposa autoram Andrejam Pumpuram un dzejniekam Auseklim. 1976. gadā muzeja priekšā novieto milzu akmeni — "Lāčplēša gultu" —, kas pirms Ķeguma aizsprosta izbūves atradies iepretim pilsdrupām upes lejā. Akmenim blakus noliek ozola bluķi no Aizkraukles, ko tauta iedēvējusi par "Spīdālas bluķi". Kraujas ir pirmais kolhoza veidotais literārais muzejs republikā. Ik gadu Andreja Pumpura dzimšanas dienā te pulcējas tūkstošiem ciemiņu. Te atzīmēta Lielvārdes teātra simtgade, stādīti Dzejas ozoli Kaibalas krastā, rīkotas zinātniskas konferences. Pēc muzeja paplašināšanas Kraujās iekārtots piemiņas stūrītis arī kolhoza "Lāčplēsis" pirmajam priekšsēdētājam Edgaram Kauliņam.

1978. gada 20. maijā plašu Auseklim veltītu izstādi atklāj dzejnieka dzimtajā pusē:
Limbažu rajona Alojās Sīpolos .

**Andrejs
PUMPURS**

(22. IX 1841.—6.VII 1902.)

Māksla sniedz ne tikai bijušā un esošā atspulgu. Māksla taujā pēc rītdienas, blakus realitātei izvirza sapni, kas piepildāms, blakus dzīves varonim — teikas varoni. Spēku, kas nepiemīt vienpatnim, bet piemīt cilvēku kopībai. Gadu simtus šīs kopības iztēlē veidojies, uzsūcis tautas ciešanu un cīņu pieredzi, šāds varonis kļūst apliecinājums cilvēces diženākajiem, dzīvotspējīgākajiem ideāliem.

Lielvārde... Kopš seniem laikiem šī vieta, «kur Rumbas upīte, Daugavā krītot, caur klintīm izgrauza dziļajās gravas», ir dzīvības pulss pie Daugavas. Stāvo dolomīta krauju savaldīta, lejā pāri krācēm plūda upe — legendārais ceļš no varjagiem uz grieķiem. Gandrīz katrā kalnā bija pils, svētvieta vai kapulauks. Sākoties vācu uzbrukumiem Baltijā, te norisinājās daudzi tragiski notikumi. Varoņi cīnījās un krita. Bet uzvarētie pēcteči neaizmirsā pagātni un glābāja gadsimtos krāto gudrību, spēka jostas un spēka vārdus. Pielūdza Pērkonu, Laimu, Lauka un Meža mātes, kad citi novadi zemojās vācu atvestā dieva priekšā. Lielvārde devusi «Latvju Dainām» ap 5000 tautasdziesmu. Vai tā būtu nejaušība, ka latviešu mākslas spilgtākie varoņtēli nākuši no apvidus, kur tautas tradīcijas un dzīves gudrība saglabājusies visilgāk?

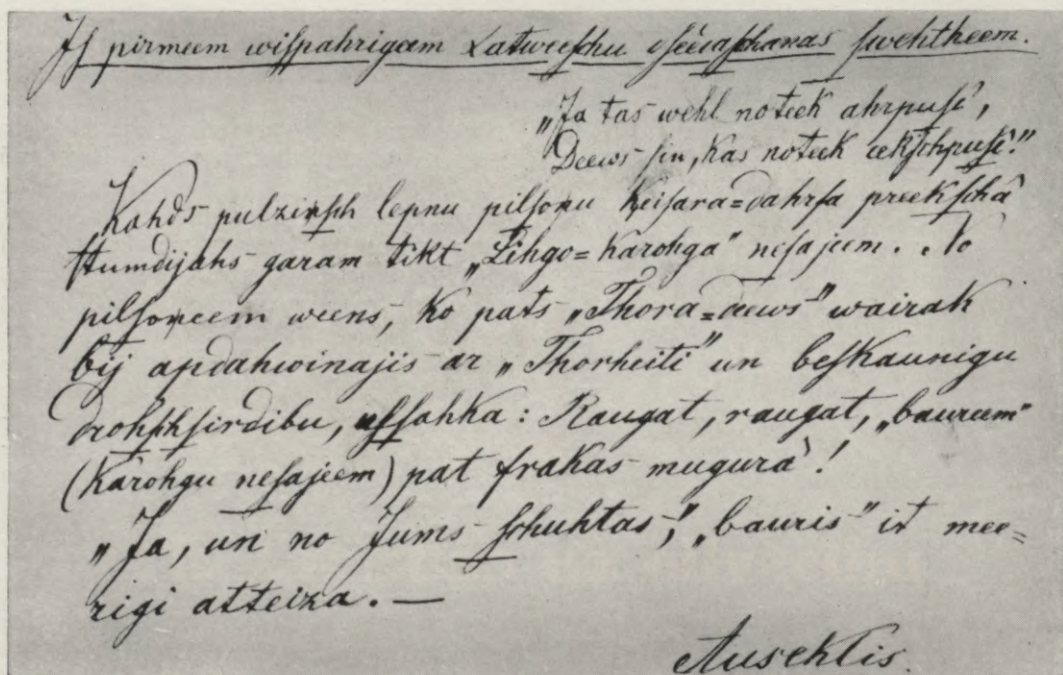
1841. gada 22. septembrī Daugavas kreisā krasta *Lieljumpravas Ķeirānos* muižas vīndedža ģimenē piedzimst **Andrejs Pumpurs**. Tā ir neliela meža māja, kuras pamatu tuvumā stādīts ozols. Gadu pēc dēla sagaidīšanas Indriķis Pumpurs kļūst par kļaušu māju rentnieku. Andreja bērnība paiet *Diriķos* pie Torbēnkalna. Lejā — Daugavas plašumi, ošiem, bērziem, ievām pieaugusi Torbēngrava un divi milzīgi akmeņi — Velna pajūgs. Daugavmalā pulcējas apkārtnes zēni. Te peld, vēžo, ķer

zīvis. Te stundām skatās, kā laivinieki dzen smagi piekrautās baržas pāri Kazamačkas krācēm — upe vēl arvien ir izdevīgākais ceļš, kas savieno Baltijas jūru ar Krievijas pilsētām.

Aiz Torbēnkalna — Maltēni. Tur mitinās Andreja vectēva māsa — liela teiku, nostāstu un grāmatas zinātāja, divainu

paceļas Lielvārdes pilskalns un bruņinieku pils drupas. Par tām gan Puiga, gan Miļā māte zina daudzus nostāstus.

Trīs gadus Andrejs mācās Lielvārdes draudzes skolā. Pēc tās beigšanas ir tikai viena vēlēšanās — mācīties tālāk. Taču mājās klājas grūti: neražas gados tēvs palicis muižai parādā, Dīriņus nākas

Ausekļa rokraksts «Iz pirmiem vispārīgiem latviešu dziedāšanas svētkiem».

parunu un košu dziesmu pratēja. Viņš dēvē par Miļo māti, jo ar zālēm un «labiem vārdiem» tā prot katram palīdzēt viņa vainās. Toties Torbēnos dzīvo īsts burvis, muižas pīkieris Dugajs. Viņš taisa «niņotus jokus», mīlinās ar čūskām un rupučiem, ar ugunsvārdiem aplāpē liesmas un nekad neiet baznīcā.

Tur, kur Daugava met likumu, — Lindes muiža. Tur mājo mežsargs Puiga, krievu-franču kara dalībnieks, smalks kalējs un flinšu meistars. Upes otrā krastā

atstāt, naudas skolai nav. Tad Andrejs dodas pie mācītāja Krona — viņam taču pašam divi dēli mācās Tērbatā, vai viņš nepalīdzētu arī zemnieku puisim tikt pie «gara gaismas»? Krons purina galvu un tēvišķi pamāca:

«Tās zināšanas, ko tu ieguvī, pilnīgi pietiek priekš tavas dzīves kārtas. Augstākas skolas un sevišķi augstskolas maksā lielu naudu, tās pieejamas bagātu kungu bērniem. (..) ne ik katram dievs licis augstākas kārtas ceļus staigāt.»

Tā ir nežēlīga un pazemojoša atbilde. Bet tieši tā piecpadsmitgadīgajā jauneklī modina pretestības spēku:

«Tiešām, tas bija vienīgais līdzeklis: paļauties vienīgi uz savu pašu spēku un labo gribu un cīnīties pret visu, kas manam nolūkam gribēja pretim stāties. Jo tagad pārliecinājos, ka nevis dieva nolikums, bet cilvēku pašlabuma nolūki mani bija līdz šim mācījuši un vadījuši un gribēja tagad atbaidīt no tālākas cenšanās.»

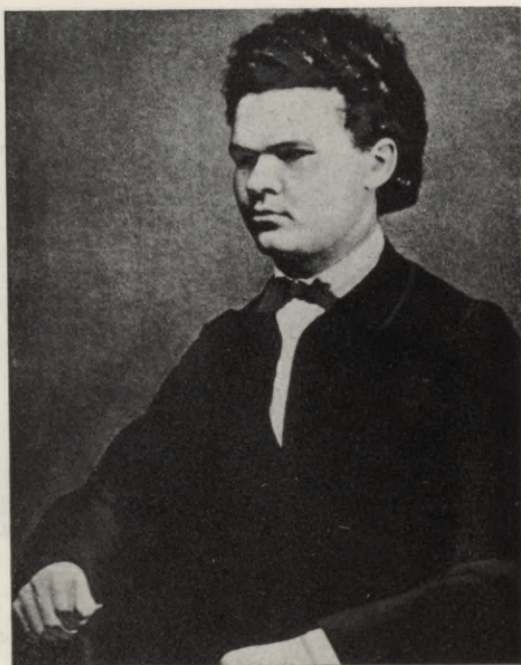
Ciņa sākās ar iztikas pelnīšanu: kalpa gaitas Lieljumpravas muižā, vīndedža darbs Lietuvā, uz plošiem Daugavā. 1858. gadā Rembates lielskungs pieņem Andreju Pumpuru par mērnieka mācekli. Pārvācojušies pavāri, kučieri, spīzmanes smejas: «Ko tāds zemnieku puika grib tikt par mērnieku?» Izmācās. Tiek.

Zemi mērīdams, Pumpurs izstaigā Ogrī, Jumurdu, Katrinu, Ērgļus, Taurupi, Cirstus. Bagātākais, rosinošākais laiks — Vecpiebalgā pavadītie gadi (1867—1872). Jaunais dzejnieks ir klāt visās saiešanās, teātra spēlēšanās, godos. Šeit atraisās talants, šeit sacerēta tautā iemīlotā dziesma «Stāsti manim, Daugaviņa», te rodas daļa pašu nopietnāko dzejoļu: «Hina kaps», «Austrums», «Sapnis», «Bārenīte». Ilgi «Ķirpa vakaru» dalībnieki atceras to brīdi, kad dzejnieks lasa viņiem priekšā «Pastarīti»:

*Sauci tos uz jaunu dzīvi,
Kas guļ apakš ozoliem,
Izpestī tos vārgulišus,
Kas vēl grūtu jūgu nes!
Nāciet zemē, Pērkonādēli,
Savu tautu žēlojiet.
Cietusi tā diezgan ilgi,
Nāciet, viņai palīdziet!*

«Pumpura dzeja iesākumā bija neparasta, dažā ziņā nesaprotama un pat nepazīta. Daudzi viņa dzejoļus turēja par tautas dziesmām,» — par Pumpura ienākšanu latviešu literatūrā stāsta Matīss Kaudzīte. Taču tuvība tautasdzies-

mai ir dzejnieka spēka noslēpums. Dzejnieks apzinās — viņa darbs ir vēlīts nabadzīgajiem, nemācītajiem tautasbrāļiem, tāpēc viņam jāprot «visdzējīgākās, jaukākās domas» izteikt parastos vārdos. Jāmācās no tautas dzejas, kur «nesaka neko par daudz vai par maz», kur vārdi izpilda savu vietu tā,

Auseklis ap 1870. gadu.

it kā visā valodā nebūtu «citu vārdu, kas varētu viņu vietu ieņemt».

Pumpura dzejā atdzīvojas dainu tēli. Laika māte lemj likteņus. Daugavas meitas staigā ziļu vaiņagos. Bārenīte nāk ar zāļu nastu mugurā. Pāri Pumpura dzejai staro gaišs spēks un dzīves prieks. Tiekšanās pretī saulei, «Austrumam», jaunai dienai:

«Austrums — no pat bērnu dienām man šī vārda skaņa izklausījies kā prieks, kā svētums, pēc kura jāilgojas

visu mūžu. Kopš sāku redzēt rīta blāzmu un sauli uzlecot, es ar prieka jūtām skatījos uz zelta pārlieto rīta pusi, zinādams, ka nu būs diena, nu būs gaiša dzīve visā radībā.»

Dzejā šīs izjūtas sasauca ar apspiestās tautas garīgās atmodas vēstījumu. Tās raksturīgas arī Pumpura drauga

laikā rodas pirmie sparīgie, pret muižniekiem un mācītājiem vērstie dzejoļi. Dedzīga iestāšanās par tautas izglītību sagādā jaunajam skolotājam daudz nepatikšanu. Padzīts no Jaunpiebalgas, pēc tam atstājis Cēsu draudzes skolu, Krogzemju Mīkus 1872. gadā ierodas *Lielvārdē*. Ar vietējo draudzes skolotāju

Dzejas ozolu stādīšana Kaibalas krastā 1971. gadā. Piedalās: S. Viese, J. Kalniņš, M. Ķempe, G. Priede, M. Čaklais, O. Lisovska, E. Līvs, L. Kamara.
J. Krieviņa foto.

Krogzemju Mīkus lirikai, kurš par savu pseidonīmu izvēlējies Ausekļa — Rīta zvaigznes vārdu. Iepazīšanās notiek Lielvārdē, 1872. gada vasarā. Dzejoļi «Mīļa drauga piemiņai» Andrejs Pumpurs raksta:

*Ķegums krāca straujiem viļņiem,
Mēs gar krastu staigājām...*

Jauniešus tuvina sāpe par tautas likteni, naidis pret muižniekiem, interese par mākslu, folkloru. Tuvina zināma likteņa kopība.

Dzimis alojietis (1850. g. 18. septembrī), Krogzemju Mīkus 1871. gadā pabeidz *Cimzes skolotāju semināru*. Šajā

Jāni Neilandu viņš ātri atrod kopīgu valodu un paliek šeit «tautas druviņā strādāt».

Lielvārdes parašas, dziesmu un teiku bagātība Krogzemju Mīkum ir brīnumains atklājums. Vakaros, kad skolēni pirms gulētiešanas stāsta pasakas, zēnu guļamistabā bieži ierodas skolotājs un, elpu aizturējis, klausās līdz pusnaktij. Ne velti apcerē «Vēstules iz Lielvārdes» 1873. gadā viņš par moto liek rindas:

*Iemiegot vakaros
Tinos tautas pasakās,
No rītiņa celdamies
Uz jaunām klausījos...*

Viņš izstaigā apkārtnes teiksmainās vietas: Ķeguma krāces, Rumbas un Kaibalas upīšu stāvās gravas, Koknesi, Staburagu. Kaibalā kavējas krasta nogāzē, kur vēl «ne priekš daudz gadiem» zaļojuši līvu upurozoli. Lielvārdes muižniece ozolus likusi nocirst, bet nu tie atdzimst dzejolī «Dievozolu trijotna».

Auseklis cildina tautas brīvo pagātni, to pretstatīdams septiņsimt verdzības gadiem vācu baronu jūgā. Viņš apsūdz laikmetu, kad pat labā Dabas māte novērsusies no saviem bērniem un tiem «Sviedriem pelnot grūti, Zeme ērkšķus, dadžus sniedz». Pagātnē izlietās asinis un atmiņas par varoņu cīņām «dzemdēt

Spīdālas blukis un Lāčplēša gulta pie Andreja Pumpura muzeja Lielvārdē.
J. Krieviņa foto.

1873. gadā, Pirmo vispārīgo dziesmu svētku priekšvakarā, iznāk «Dzeijas no Ausekļa». Laikrakstos tiek publicētas vairākas asas Ausekļa satīras. Plašu māksliniecisko uzskatu skaidrojumu sniedz «Vēstules iz Lielvārdes» un apcere «Par dziedāšanu pie Latviešiem». Šo darbu tapšanā Lielvārdes iespaidiem milzīga nozīme. Auseklis ar dziļu cieņu raksta par šejienes vecajiem tēviem, kas, dabas mūžīgo ritumu vērodami, viedām acīm dzīvē skatīdamies, «māk gudrot un prātot, ka pat Sokratam, Platonam un citiem veclaiku slaveniem gudriem nebūtu jākaunas, viņu izteikumus dzirdot».

vēl kareivjus spēj». Brīvības kareivji ir Ausekļa dzejas ideāls. Dzīve — kara lauks. Dzejnieks gaida tālās, nenovēršamās pārvērtības, kad atkal pacelsies pazemē zudusī, nogrimusī Gaismas pils.

Auseklis organizē pirmās teātra izrādes Lielvārdē 1873. gada decembrī. Viņa vārds lasāms Lielvārdes kora dziedātāju sarakstos Pirmajos vispārīgajos dziesmu svētkos Rīgā. Mājās atgriezies, Auseklis iecer Lielvārdes baznīcā sarīkot svētku atskaņu koncertu. Nu ir kārta satrūkties mācītājam Kronam. Viņš brīdina Neilandu, ka pārāk darbīgais skolotājs no Lielvārdes būtu tūlīt

padzenams. Auseklis pieklust līdz nākamajai ziemei, kad pagasta otrā galā pie Ogres viņš kopā ar vietējiem zemniekiem ķeras pie Riharda Tomsona lugas «Mika» iestudēšanas. 1874. gada februārī Vecuteļu saimes istabā skan Ausekļa Prologs, veltīts tiklab teātra, kā lielajai dzīves izrādei:

naki», «Paidagoģiska gada grāmata». Smagie dzīves apstākļi, pārmērīgais darbs sagrauž dzejnieka veselību. 1879. gada 6. februārī dzimtene saņem ziņu par «Gaismas pils» autora nāvi.

Arvien tālāk no Lielvārdes aizklīst arī Andrejs Pumpurs. Pēc mērnika gaitu beigšanas dzejnieks kādu laiku strādā

Ausekļa kapa Alojas kapsētā. Dzied vīru koris «Tēvzeme», 1978. gadā.
J. Krieviņa foto.

*Un nedaiļš daudzkārt nēmas nomākt
daiļu,
Un netaisnība svētu taisnību, —
Bet patiesībai mūžam vajag stāvēt
Un labam mūžam ļaunu uzvarēt...*

Gan teātra spēlēšana, gan «Dzeijas no Ausekļa» Kronam ir «kā dzirkstele acī». Krogzemim Lielvārde jāatstāj. 1874. gadā viņš pārceļas uz Rīgu, pēc tam uz Pēterburgu. No turienes uz dzimteni nāk «Dzeiju» otrā grāmata, «Dunduru alma-

Rīgā, bet 1876. gadā iestājas krievu armijas daļās, kas dodas palīgā serbiem cīnīties pret turku jūgu. Seko gari, smagi dienesta gadi Sevastopolē, Odesā, Tērbatā, Panevēžā. 1880. gadā Pumpurs atgriežas Latvijā, taču arī tad dienesta pienākumi viņu ved garos braucienos. Pat līdz teiksmainajam «Austrumam» — Ceilonai un Ķīnai. Pārpulējies, smagas slimības mocīts, dzejnieks mirst 1902. gada 6. jūlijā.

Dzejā Andrejs Pumpurs vienmēr paliek Daugavas krastos. Svešatnē viņš strādā pie tautas varoņpoēmas, pie «Lāčplēša» radīšanas, kura pirmie motīvi jau ieskanējušies mērnieka gadu dzejoļos. Šim darbam jāapliecina, ka nicinātai «bauru tautai» ir bijusi un būs sava kultūra. Tam jāparāda laikmets, kad «karakterī paceļas augsti pār vispārību un tauta dabū visaugstāko sajēdzienu par vīrišķīgu varoņību, un teiku varoņi paliek līdzās par tautas varoņiem, tie cīnās, krīt vai uzvar kā nākamā laika perioda priekškarotāji». Stāstot par tautas varoņa traģisko cīņu ar Melno bruņinieku, daiļdarbs nodod jaunajām paaudzēm sen glabāto lielvārdiešu pārliecību, ka Lāčplēsis

*... savu naidinieku
Vienu pašu lejā grūdīs,
Noslicinās atvarā.
Tad zels tautai jauni laiki,
Tad būs viņa svabada!*

«Lāčplēsis» iznāk 1888. gadā. Grāmata pirmo reizi latviešu literatūrā risina tautas un varoņa likteni filozofiskā skatījumā, cīņā un attīstībā. Vēl vairāk. Mūža noslēgumā, rakstīdams priekšvārdu savu darbu kopizdevumam, Andrejs Pumpurs uzsver, ka, izkopdami savas tautas valodu, izceldami tās vēsturi un varoņus, tautiskā romantisma dzejnieki gājuši «caur tautību uz cilvēcību». Ar «Lāčplēsi» latviešu literatūrā atklājas monumentāla personība, kuras mūža uzdevums — cīņa augstāko humānisma ideālu vārdā, cīņa par taisnību, brīvību ne tikai vienas apspiestas tautas, bet cilvēces nākotnes vārdā. Grāmatas ētisko un sociālo ideju kodols ierakstīts nogrimušās Burtnieku pils tīstokļos:

*Priekš šīs lielās, neizmirstošās cilvēku
tautas
Darboties, viņai palīdzēt vienādi
pilnīgai tikt un*

*Augstu stāvokli ieņemt, priekš tās
dzīvot un nomirt
Ir ikkatra cilvēka uzdevums laicīgā
mūžā.
Tāpat kā vienīgi cilvēki, var arī
vesela tauta
Pacelties gudrībā augsti, tā ka tiek
līdzīga dieviem,
Tad arī viss tautu un cilvēku ienaidis
pasaulē zudīs.*

Brāļu Kaudzišu «Mērnieku laiki» un Pumpura «Lāčplēsis» sagatavo augsni latviešu literatūras tālākai attīstībai. Divi pretmeti — vienā pusē skaudrs, izsmējīgs, brīžam ar sāpošu sirdi rakstīts dzīves tēlojums. Otrā — spārnots varoņības sapnis. Tikai kopumā šie darbi atspoguļo sava laikmeta būtību un sava laikmeta tendences.

«Lāčplēša» tēli turpina veidoties un pārvērsties latviešu mākslas tālāktapšanas gaitā, bet pats darbs pakāpeniski iegūst eposa apzīmējumu. «Lāčplēsis» dod vielu Raiņa lugai «Uguns un nakts», kur tumsas un gaismas spēku cīņa atspoguļo dialektiskās likumības cilvēces attīstības gājienā. Tie izskan mūzikā. Tos atveido granītā. Tiem veltītas lieliskas grāmatu ilustrācijas. Lāčplēsis atdzimst katra laikmeta dzejā un, runājot Jāņa Sudrabkalna vārdiem, — «tālu tam aizlido skats, telpa to nesien un laiks».

Andreja Pumpura un Ausekļa muzejā blakus dzejnieku senajiem fotoattēliem, Pumpura zīmētajām Vecpiebalgas saimniecību kartēm un rokkrastu paraugiem izstādīti «Lāčplēša» izdevumi latviešu, krievu, igauņu, japāņu, čehu, lietuviešu, somu valodās. Grāmatu vidū — «Lāčplēsis» sērijā «Padomju tautu eposi». Ar šo izdevumu Andreja Pumpura mūža darbs ierindojas pasaules garīgās kultūras zelta fondā.

«...skaistus, stiprus, istus...»

Madonas rajonā, 4 kilometri no Ērgļiem, atrodas Rūdolfa Blaumaņa mājas – Braki. Tā ir ļoti sena dzīvesvieta, kur no 1868. gada līdz 1930. gadam mitinās Blaumaņu ģimene, pēc tam šeit pamazām izveidojas rakstnieka muzejs. Šo procesu pārtrauc Lielais Tēvijas karš, daļa veco ēku iet bojā. Tikai 1959. gada 10. maijā, kad atjaunota dzīvojamā māja un iekopta apkārtnē, Brakos atklāj memoriālo muzeju.

1973. gada 25. decembrī Rīgā, Friča Gaija ielā 12, ver durvis mākslinieka Jaņa Rozentāla memoriālais dzīvoklis, kurā iekārtota Rūdolfa Blaumaņa piemiņas istaba, bet 1986. g. 21. jūnijā sāk darbu savdabīgs muzejs Gulbenes rajonā Druvienas Silmačos, kas veltīts lugas "Skroderdienas Silmačos" iestudējumiem.

**Rūdolfs
BLAUMANIS**

(1. I 1863.—4. IX 1908.)
J. Rieksta foto.

Rīgas Latviešu teātrī 1893. gadā iestudē ērglēnieša Rūdolfa Blaumaņa lugu «Pazudušais dēls». Iestudējums tuvojās noslēgumam, bet jaunais autors ir neapmierināts. Mātes lomai paredzētā aktrise runā skaistā altā, bet ainā, kur Roplainiete iesit savam paklīdušajam Krustiņam, rakstnieks iztēlojies kļedzienu visaugstākajā soprānā. Lugas traģisko kulmināciju viņš jūt tieši šajā kļedziņā, un pēdējā mirklī režisors piekāpjas neatlaidīgajam autoram, kurš staigā pa teātri pašaustas vadmalas svārkos. Pie Roplaini mātes lomas ķeras cita tēlotāja.

Rūdolfs Blaumanis gan laikam pirmais latviešu literatūrā tik lielu nozīmi piešķir vienam vienīgam kļedzienam. Bet tieši ar viņu latviešu reālisms, audzis no brāļu Kaudzīšu romāna, no Apsīšu Jēkaba stāstiem, no Ādolfā Alunāna sadzīves lugām, iegūst jaunus spārnus. Tāpat kā viņa priekšteči, Rūdolfs Blaumanis savā tēlojuma lokā ietver galvenokārt laucinieku dzīvi, tomēr ar viņa prozu un dramaturģiju latviešu literatūrā ienāk vēl nebijis raksturu pilnīgums, psiholoģisko attieksmju bagātība un tēlojuma dzidrums. Tiklab dramatiskajās «Purva bridēja» (1898), «Indrānu» (1904), «Salna pavasarī» (1898) un «Nāves ēnā» (1899) lappusēs, kā smieklos dzirkstošajos «Trīnes grēkos» (1897) un «Skroderdienās Silmačos» (1902) jūtama tā cilvēka siltā elpa, kas ir sava laikmeta laimīgais vai nelaimīgais bērns.

«Cilvēks grib dvēseli un ne grāmatas. Jo vairāk Tu man no savas dvēseles dosi, jo siltāks Tu man kļūsi,» 1906. gadā Blaumanis raksta «literārajam audžu dēlam» Pēterim Līcītim. Māksla audzina ar sirdi izdzīvotu patiesību. No šejienes mākslinieka princips: «Centies savas jūtas attēlot tik dabiski, cik vien iespējams.

Ja apraksti kādu piedzīvojumu vai cilvēku, tad neizpušķo to «pēc grāmatas vīzes».»

Par saviem mīlākajiem rakstniekiem Blaumanis atzīst Gēti, Šilleru, Dikensu, Rozegeru, Turgeņevu, Apsīšu Jēkabu, vēlāk arī Čehovu un Gogoli. Augstu vērtē Hauptmaņa dramaturģiju, bet ir

spētu darīt lielu». Un tomēr — savas tautas mākslā viņš grib redzēt ne kopijas no cittautu populārāko darbu varoņiem, bet gan «skaistus, stiprus, īstus, normālus latviešus». Rūdolfa Blaumaņa talantu baro darba tautas dzīves gudrība un labestība. «Būt visam labam par ceļa rādītāju» — tā rakstnieks saprot mūža

Rūdolfa Blaumaņa māte un brāļa Arvida sieva Anna ar bērniem Braku pagalmā.

piesardzīgs pret Šekspīru, jo tas šķiet «pārāk asiņains». Izņēmums — nelaimīgais Dānijas princis Hamlets. Viens no tuvākajiem Blaumaņa draugiem ir pāragri mirušais, romantiska patosa piesātinātais baltvācu dzejnieks Viktors fon Andrejanovs. Orientēdamies pasaules klasiskajā literatūrā un sava laika modes strāvījumos, Rūdolfs Blaumanis ar rūgtumu atzīst, ka vēl pavisam jaunajā latviešu kultūrā un neizkoptajā sabiedriskajā dzīvē «latviešu daileniekam trūkst visu to ārējo apstākļu, kādi to

augstāko uzdevumu. Bet, ja viņam liktens nebūtu lēmis kļūt par mākslinieku, tad viņš gribētu būt «zemnieks, pilns spēka un inteligences, bet ne izglītots». Pēdējā piezīme acīmredzot uzsver visai skumjo faktu, ka tā sauktās «augstās skolas» ne vienu vien latvieti atrāvušas no tautas lielum lielā vairuma dzīves un rūpēm, atsvešinājušas no patiesas kultūras vajadzībām.

Ne velti rakstnieka darbu pirmā uzklaušītāja ir māte. Ērgļu muižas pavāra un vēlāk Braku rentnieka Matīsa Blau-

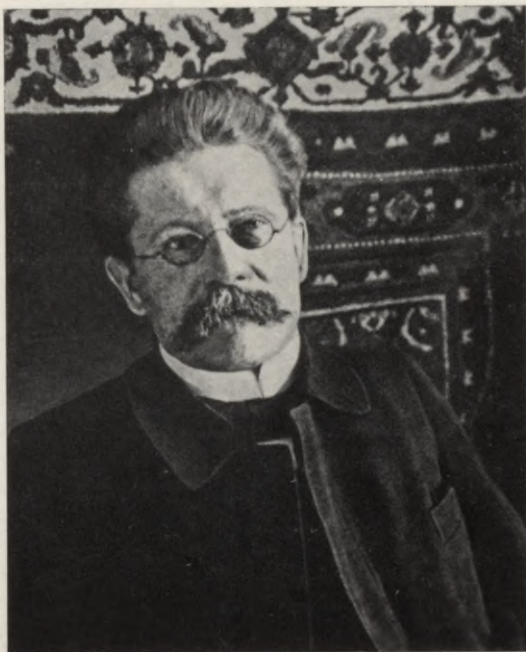
maņa atraitne Karlīne mūža gaitā izveidojusies par lielisku ļaužu pazinēju, tautas valodas, nostāstu, dziesmu zinātāju, grāmatu cienītāju. Brīvajos ziemas vakaros viņa lasa saimei priekšā kalendāros iespiestos stāstus, dažā vietā sacērēto papildinādama ar saviem izteicieniem tā, ka klausītāji nevar vien nobrīnīties. Grāmata, tāpat kā koki ap māju un sētā ienākuši ciemiņi, atveldzē viņas sirdi.

1863. gada 1. janvārī par Rūdolfu Blaumaņa dzimto vietu kļūst Ērgļu muižas kalpu māja. Pēc gadiem pieciem vecāki sāk irēt no kunga kailo *Braku* kalnu. Vecā dzīvojamā ēka nosūnojušu jumtu, klēts platām nojumēm un palieveni, dūmos nocietējusī rija, pirtiņa ar aku un dīķi, kūts un stallis — tā ir parastā lauku ēku kopa, kur no paaudzes paaudzē ritējuši darba un dzīves cēlieni, sekodami gadalaiku un ļaužu mūža noteiktajai kārtībai. No *Braku* kalna paveras skats uz tāliem mežiem, birzīm, sētām un ceļu pavedieniem. Ziemās — neizbrienami sniegi, sarmaš, atkala. Vasarās — saulains klusums, rīta un vakara miglas, pērkona ducināti padebeši. Te — «Uz Tālavas biezajiem siliem Nakts pelēkus palagus klāj.» Te

*Abas nodegušās rokas
Sev pār galvu pārlikusi,
Atspiedusies dižozolā,
Vasariņa stāv un brīnās.
Tik daudz siltas zelta saules,
Tik daudz puķu, zāļu pļavā,
Tik daudz ogu bērzu birzē,
Tik daudz dziesmu debess zilgmē...*

Deviņu gadu vecumā *Braku* Rūdolfš sāk mācīties *Ogres pagasta Annas Rubinā* privātskolā. Pēc tam — *Rīgas* apriņķa un tirdzniecības skola, darbs apiņu tirgotāja *Fārbaha* kantorī. Skolās un kantorī pavadītais laiks jauneklīm sabojā veselību, tāpēc 1881. gadā nākas atgriezties *Brakos*. No tuberkulozes rakstnieks nekad vairs netiek vaļā, taču laiku

pa laikam viņš atkal strādā algotu darbu: par muižas skrīveri *Koknesē* (1885—1887), *Rīgā* «*Zeitung für Stadt und Land*» redakcijā (1890—1894), kur publicē lielu skaitu nozīmīgu recenziju par latviešu un vācu teātru izrādēm, «*Dienas Lapā*» (1898—1901). Kad organizējas jaunās «*Pēterburgas Avīzes*», Blaumanis

Rūdolfš Blaumanis *Rīgā*, J. Rozentāla dzīvoklī.
J. Rieksta foto.

pošas uz Krievijas galvaspilsētu vadīt laikraksta satīrisko pielikumu «*Purva malā*». *Pēterburgai* (1901—1904) vēlreiz seko *Rīgas* periods (1906—1908), kad Blaumanis strādā laikrakstā «*Latvija*». Visus pārējos gadus, kā arī gauzām nemierīgo atpūtas un veselšanās laiku rakstnieks pavada *Brakos*. Pēc tēva nāves viņš kļūst visai nestabilās saimniecības vadītājs. No *Brakiem* tuvinieki un draugi 1908. gada jūnijā nešus aiznes Rūdolfu Blaumani līdz *Jumurdas* ceļam, no turienes viņš dodas tālāk uz

sanatoriju Somijā. Tā ir pēdējā aiziešana no mīlās sētas — 4. septembrī Takaharju sanatorijā rakstnieks mirst.

Blaumanim saimniekojot Brakos, mājas pamazām iegūst tagadējo izskatu. 1892. gadā uzcelta jauna dzīvojamā ēka. Rožu dobe sāk ziedēt logu priekšā. Kailajā kalnā sazaļo meža un dārza koki. 1887. gadā mājas rietumpusē tiek iestādīts ābeļdārzs un sargegļu dzīvžogs. Varbūt tieši šī ābeļdārza dēļ rakstnieks izjūt rudeni kā vismiļāko gadalaiku, kad jaušama «lielās devējas» vasaras piepildīšanās, kad viegli strādāt un rodas cerība, ka reiz taču

*... zelta ābolus kā manu, daļu
Man smaidīdama pasniegs baltā laime.*

Mežā gar Akmens gravu līdz Lazdu gravai tiek iestaigāta Simtssoļu taciņa, par iecerēto darbu sižetu un varoņiem domājot, jo tieši kustībā domāšana padodas vislabāk. Cauri pirtsgravai aiziet otra rakstnieka taka — uz avotiņu. Tur viņš citīgi ārstējas pēc tolaik populārās Kneipa metodes, ķermeni aplaistot ar vēsa ūdens šaltīm. Cita taka ved uz lielo akmeni Braku kalna ziemeļu nolaidenumā, kur labi pasēdēt vasaras karstajās dienās. No šī akmens vēlāk izkalts piemineklis Rūdolfā Blaumaņa kapam Ērgļu kapsētā.

Arī Braku māja izveidojas atbilstoši rakstnieka darba kārtībai. Plašākā telpa — saimes gals ar lielo maizes krāsni iepretī durvīm. Rietumos — mātes istaba, kas reizē ir ciemiņu mājoklis. Tad Blaumaņa kambarītis. Jānis Grete — viens no tuvākajiem draugiem — rakstnieka mūža novakarē stāsta:

«Mazas grabošas durtiņas ar stikla lodziņu augšgalā, aizbultējamās ar mikroskopisku aizsaujamo — tādas bija Blaumaņa parādes durvis. Priekš jaunajiem te bija Meka, un dažs labs šinīs zemajās durvīs ir liecis savu galvu. Aiz šīm durvīm pirmajā istabā mazs skapītis, galdiņš ar pāris krēsliem un klavie-

res — priekš ciemiņiem. Blaumanis gan reti tām piesēdās. Pie sienas Blaumaņa tēva — pavāra ģimete. Tas arī viss. Par to otra istaba, Blaumaņa rakstāma istaba, bija bagātāka. Uz krāģīša uzgāztas durvis — tas bija viņa rakstāms galds. Pie maza, šaura lodziņa — vienīgā lodziņa istabā — krēsls. Saules nu gan te

Taciņa Braku birzī. J. Krieviņa foto.

daudz nebija. Pie tumšās sienas — plaukts no augšas līdz lejai. Uz plaukta Blaumaņa bibliotēka, daudz papīru, avīžu (. . .) Viss stipri vienkārši, vecpuisiski, bet silti gan.»

Šeit radušies daudzi darbi. Šeit 1905. gadā Rūdolfis Blaumanis arī raksta pēdējo vēstuli iemīļotajai sievietei, kura viņa sveicienus atstājusi bez atbildes:

*... Bet ko man darīt, lai beidzot Jūs
Tām gaišajām jūtām sirdi vērtu,*

*Kas it kā saule atkausē stingo zemi
Un asnot liek maigajām puķēm?
Trīs gadi drīz paies, kopš ceru,
Kopš atbildi gaidu, gaidu, gaidu...*

Brakos viesojušies daudzi toreizējās latviešu kultūras dzīves veidotāji. Gleznotājs Janis Rozentāls un komponists Emīlis Melngailis, rakstnieki Antons

Rūdolfs Blaumanis un Kārlis Skalbe 1903. gadā.
J. Rieksta foto.

Austriņš un Kaudzītes Matīss, Linards Laicēns un Blaumaņa «četri Kārļi» (Skalbe, Krūza, Kraujiņš, Štrāls). Jaunajiem māksliniekiem Braki ir skola, kur māca uzticību dzīves patiesībai un cieņu pret rakstnieka aicinājumu. Māca bijību pret mākslas likumbām un prasa apgūt poēzijas tehniku, bet arī izskaidro, ka ikviens īsts mākslinieks ir šīs tehnikas tālākattīstītājs:

/.../ «kas ir skaistums? Kas ir harmonija? Tie mainās ar gadu simteņiem,

ar valdošām garīgām idejām un sajūtām. Ja skaistuma likumi būtu negrozāmi, tad mākslā nebūtu nedz progresa, nedz attīstības un šablona pamazām kļūtu par valdnieci.»

Dažam jaunam literātam Braki kļūst par patvērumu smagos dzīves brīžos. Ilgāku laiku te ārstējas Kārlis Skalbe. Gluži slimu te kādā ziemas dienā Blaumanis ieved Jāni Akurateru. Dzejnieks vēlāk var tikai brīnīties, kā rakstnieks un Braku māte par viņu rūpējušies:

«Un visu to labāko, kas vien viņiem bija lauku mājā, viņi deva. Man bija klepus. Pats viņš mani apsedza gultā ar siltām segām, pienesa tēju, medu, ko vien sadabāja. Un es gulēju tik maigi, kā sen nevaru atminēties, un domāju: diezin kāpēc viss tas? Es tak viņam nebiju nekā laba darījis, itin nekā.»

Arī saimes ļaudis Rūdolfs Blaumanis cenšas ievilkt savu interešu lokā. Kalpā Pēterī Līcītī viņš saskata vērā ņemamas literāras dāvanas un pūlas tās atbalstīt. Braku meitu Ievu Upenieci pierunā spēlēt «Indrānu» Gusti uz Ērgļu skatuves. Saime allaž ir lietas kursā par rakstnieka darbu un attēlojamos varoņos un notikumos meklē pašu dzīves atskaņas. Ne bez pamata — Ērgļi rakstniekam dod to materiālu, kur ideju var ietērt «konkrētā notikumā kā skeletu dzīvā miesā».

Dzīve Rūdolfa Blaumaņa stāstos, drāmās un dzejā, pirmajā acu uzmetienā raugoties, aizrīt sen zināmā, paaudzju iekārtotā ritumā. Jaunu ļaužu saskatīšanās. Sīkās un lielās nelaimes, kas rodas, velnam deviņus pārus pastalu noplēšot, jauniešus šķirot. Laimīgas un daudzreiz arī nelaimīgas kāzas. Sūrs darbs, dienišķu maizi pelnot, bērnus audzinot. Līdz jaunām kāzām. Tad — negaidots, nemants — sestdienas vakars. «Apsēt gribeļu lielu, plašu druvi...» Bet pa vīdu — cik daudz negaidītu nelaimju, nenovēršamu sociālo pretrunu, kas

nemanāmi nosaka raksturu kaislības un raksturu cīņas, kur cilvēku iepazīst atklātas dvēseles kailumā...

«Ne tēlojums vien dara stāstu pievilcīgu,» Blaumanis raksta dzejniekam Līnardam Laicenam. «To vislielākā mērā dara viņa rādītā cīņa! Cīņa ar sevi, cīņa ar dabu, cīņa ar apstākļiem, cīņa,

hologisko raksturu latviešu dramaturģijā, kurš atklājas sarežģītā sabrukšanas procesā. Viņš ir radījis Lejasspijēnu bagāto Slaucēju un mantas «Jaunā gara» apsēsto Annu, cilvēkus, kuru pārlicība skan: «Laime no naudas nav šķirama, tikpat kā saule no dienas». Radījis Bungiņu un Pupiņu — šos dzīves pamalē

Skolotāju ekskursija ar E. Birznieku-Upīti, J. Gresti un J. Kūlu pie Rūdolfa Blaumaņa pieminekļa Ērgļu kapsētā ap 1925. gadu.

cīņa liek lasītājam pa lapu pusēm drāzties uz priekšu ar aizturētu elpu.»

Rakstnieks lieliski pazīst šīs cīņas izpausmes lauku šķietamajā mierā. Sākot no tās, kas smieklu nebēdībā izskan Kārlēna un Rūda dialogos Silmaču pagalmā. Un beidzot ar izšķiršanos starp būt vai nebūt traģiskajā novelē «Nāves ēnā». Rūdolfs Blaumanis ir radījis komisko vecā Zemīša tēlu un ir radījis Roplainu Krustiņu — pirmo psi-

nostumtos cilvēkus — viencēlienā «Sestdienas vakars». Visos šajos tēlos ir daļa paša rakstnieka redzētā un izjustā.

«Kā es varu mīlēt cilvēci, kuru es neesmu redzējis, ja es nemīlu cilvēku, kurš varbūt cieš tepat blakus,» raksta Rūdolfs Blaumanis. Savos darbos viņš izsāp tuvu, nelaimīgu cilvēku likteni, kuru dzīves straume, sociālie apstākļi un šo apstākļu nosacītie raksturi «rauj uz rata kambari». Tāpēc autors raud,

rakstīdams «Pazudušo dēlu», jo, kā pats saka, «es redzēju, ka Krustiņam bija nenovēršami jāiet bojā». Tāpēc viņam tik tuvs Edgars novelē «Purva bridējs», jo arī tas ir cietis «tepat blakus». Dzejoli «Ardievu!» rakstnieks atgādina

*Kā jūs gurdumam
Domājiet izbēgt,
Ja jūs vairs cilvēkam
Neuzticiet!*

Arī Braki daudzreiz noderējuši par skatuvi Blaumaņa darbos. Rakstnieka sēta un jaunās mājas būve gleznojas stāstā «Pie aizbiruša avota». Braku māla kalniņš, Pirtsgrava, mežābele un sērmūksnis ienāk «Indrānu» lappusēs. Paša atmiņas par čigāniem ierosināja uzrakstīt stāstu «Lizete». Vairākos darbos kā modelis darbojas rakstnieka tēvabrālis Brantēns. «Brīnumzālītē» viņš ir pedantiskā saimnieka Vēja prototips. Brantēna konflikts ar baronu nocirstu koku dēļ dod vielu novelei «Andriksons». Rakstnieka tēva gatavošanās nāvei un tikšanās ar Brantēnu atspoguļojas tēlojumā «Atvadišanās». «Raudupietes» Kārlim par paraugu noderējis Braku puisis Juris. Braku nebēdīgais puisis Kārlis Šteinbergs devis sava rakstura iezīmes Noliņam («Indrānos»), Kārlēnam («Nāves ēnā»), Jancim (stāstā «Stulbenis»). Notikumu un prototipu uzskaiti varētu turpināt lappusēm. Vienreiz tiek izmantota viena zīmīga detaļa, rakstura vilciens, pateiciens, citreiz cita iezīme, un sacerējumā ienāk tieša, silta realitātes izjūta.

Mazliet nogurusi seja, augsta piere zem noslīdējušas matu šķipsnas, tikko jaušams smaids briļļu piesegtajās acīs. Tāds Rūdolfs Blaumanis raugās garāmgājējos no Teodora Zaļkalna veidotā pieminekļa Rīgas centrā. Viņa tēli dzīvo teātrī, kinofilmās, aktieru lasījumos, gleznās, mūzikā. Svētku priekšnesumos skolas zālēs mazi zēni un meitenes ceļ pret klausītājiem cauros cimdus ievil-

ktas plaukstas un skaita visiem labi zināmo dzejoli «Brenča pavasara vēstneši»:

*Man ir divi pāri cimdu,
Un, kad abiem delnas cauras,
Tad jau atkal pavasaris.*

Laikmetiem mainoties, jauniem apstākļiem piemērojas peļamais un smejamais. Mūžam skanīgi, ar šo peļamo un smejamo karo rakstnieka smieklī. Laikmetiem mainoties, paliek cilvēku alkas dzīvot pilnvērtīgu, ar sirdi saskaņotu mūžu. Rūdolfs Blaumanis, siržu meklētājs starp sirdīm, nāk līdz šodienai ar savu daiļrades bagātību.

« Eduards Veidenbaums ir brīvs... »

Cēsu rajona Liepas ciema Kalāčos kopš 1958. gada atvērts Eduarda Veidenbauma memoriālais muzejs. 1961. gadā Kalāču dārzā novietots pirmā latviešu revolucionārā dzejnieka pieminēklis (autors L. Blumbers), bet viņa simtgadē atklāts monuments pie kapu kopas Liepas kapsētā (tēlniece I. Kamara, arhitekts G. Lūsis-Grīnbergs).

**Eduards
VEIDENBAUMS**

(3. X 1867.—24. V 1892.)
T. Jona foto.

«**V**isām lielām kustībām tomēr iet pa priekšu laika ilgas, laika meklēšana — neredzamu spārnu švikoņa gaisā,» raksta Aspazija, atcerēdamās tās noskaņas latviešu kultūrā, kas tur veidojās pagājušā gadsimta 80. gados. «Jauneklis, kuru toreiz nesauca vēl par Raini, raksta savas jaunības dzejas un sapņo par apburto karaļmeitu un nogrimušo pili — «Tanī niknā dienā». Aiz septiņiem kalniem otrais jauneklis dzied — «Kā gulbji balti padebeši iet»... Un vēl aiz septiņiem kalniem kāda jauna meitene raksta savu pirmo lugu...»

Veidenbaums, Aspazija, Rainis. Tie ir viņi, kas jau pirms Jaunās strāvas uzbangojuma nojauš tuvā «laika ilgas». Dažāda ir viņu mākslinieciskā virzība, dažādi likteņi. Taču visi viņi sāpīgi jūt, ka apsīkusi jaunlatviešu kustība ar plašajām apgaismības idejām, ar ticību, ka tautas ekonomiskā un kulturālā attīstība palīdzēs novērst sociālo netaisnību. Kapitālisma attīstības gājiens nes līdzī agrāk nenojaustas pretrunas, kļiedzošu netaisnību. Tas liek meklēt jaunu filozofisku vēstures gaitas apjēgsmi un spiež domāt par citām dzīves pārveidošanas iespējām. Bet, kamēr šī apjēgsme top, dziļākie, jūtām bagātākie mākslinieki sakāpinātās sāpēs pārdzīvo garīgu krīzi, mokošus meklējumus, kas vistiešāk, kā intīmā dienasgrāmatā, atspoguļojas viņu dzejā.

*Ciešanas, sāpes
Sirds tikai jūt;
Nolādēts liktens
Cilvēkam būt!*

raksta Eduards Veidenbaums. Tieši ar viņa vēl neiespiestās dzejas norakstiem, kas 90. gadu sākumā ceļo no rokas rokā, latviešu literatūrā iezīmējas gājiens uz jaunu sociālu, tikumisku un māksliniecisku ideālu. Dzejniekā pašā

šis ceļš sākas ar sāpīgu garīgu sasprindzinājumu un iekšēju cīņu, veidojoties zinošai, neatkarīgai, darboties spējīgai personībai.

Ir saglabājusies kāda Eduarda Veidenbauma piezīmju burtnīca no ģimnāzijas laikiem. Stundu plāni, krievu-vācu vārdnīcas materiāli, stenografēti domu

Kalāču klētiņa, priekšplānā —
Eduarda Veidenbauma māsa Karlīne.
J. Lustes foto.

pie raksti, Šillera dzejolis «Ticības apliecinājums». Bet aiz tā — paša Veidenbauma «ticības apliecinājums», kas atspoguļo gan rakstītāja attieksmi pret sava laika skolu, gan neapmierinātību ar paša raksturu:

«Ir taču pavisam cita lieta, vai cilvēks mācās brīvprātīgi vai piespiesti. Es gribu šos māņus mest pie malas un palūkoties apkārt kaut kur citur pasaulē... Pašlaik es esmu brīvprātīgs vergs. Es gribu kļūt brīvs! No tā ir atkarīgs viss. Spēcīgākās cilvēciskās izjūtas manī ir panīkušas. Sirds kvēlo pret visu. Esmu nokaltis zars pie cilvēces koka. Lai noņemtas, kas grib, ar karapulkiem, kro-

ņiem un baznīcas sholastiem. Eduards Veidenbaums ir brīvs. Grib būt brīvs.»

Nepaiet ne gadu desmits, un Eduarda Veidenbauma dzejoļi savilņo simtiem lasītāju.

«Šīs lapas dega manās rokās, tās bija pilnas liesmaina nemiera, pārsteidzošas drosmes, dziļa dvēseles rūgtuma. Te runāja dvēsele, kuru bija pievīlušas pieņemtās patiesības, prāts, kurš noārdīja visu, lai tiktu pie jaunām atziņām. Šīs rindas uzvandīja domas, lika jautāt un atbildēt,» tā par iepazīšanos ar Veidenbauma dzejas norakstiem stāsta cits dzejnieks — piebaldzēns Kārlis Skalbe.

Eduarda Veidenbauma atstāto dzejas rindu skaits nepārsniedz tūkstoti. Daļu no uzrakstītā autors iznīcinājis neapmierinātības brīžos. Daļa noklīdusi nesavākta pēc viņa pāragrās nāves. Iespējams, ka starp dziesmām, ko vēl tagad dzied tautā, nezinot sacerētāja vārdu, kāda ir arī Eduarda Veidenbauma rakstīta. Viņš nepieredzēja neviena sava dzejoļa nodrukāšanu. Bet viņa sāpju, asās satīras un smeldzošās ironijas piesātinātās vārsmas, viņa kaismīgais sauciens «Mosties, mosties reiz, svabadais gars!» atstājuši milzu iespaidu uz latviešu kultūras gaitu. Aspazija, kurai šie dzejoļi nonāk rokās literārā darba sāku laikā, atmiņās raksta:

«Man Veidenbauma gars nebija svešs. Manās krūtīs šis protesta gars pret visām nebrīvībām sen jau kvēloja. Tik vēl nebija skaidri tie ceļi, pa kuriem viņam izpausties.»

Rainis, mūža novakarē plānodams lugu ciklu par izcilākajām latviešu sabiedriskās dzīves personībām, vispirms apstājas pie Eduarda Veidenbauma vārda. Andrejs Upīts velta viņam emocionālas lappuses romānā «Plaisa mākoņos». Pirms vēl iznācis Veidenbauma dzejoļu krājums 1896. gadā, noraksti ceļoja progresīvi noskaņotās jaunatnes vidū un tur patiešām «uzvandīja» domas, lika jautāt un atbildēt». Kārlis Skalbe

toreiz dodas kājām septiņdesmit kilometru garā ceļā no Piebalgas Incēnu kalna uz Mūrmiužas Kalāčiem, lai kaut brīdi uzkavētos tur, kur dzīvojis šis pārsteidzoši skaudrās, drosmīgās dzejoļu burtnīcas autors. Viņš laikam ir pirmais zināmais ciemiņš, kas uz Kalāčiem devies kā uz muzeju, meklējot

malā Bērzu krogs — zemnieku pulcēšanās, izklaidēšanās un pārrunu vieta. Šajā apkārtnē pāiet gandrīz divdesmit Eduarda Veidenbauma mūža gadi, ja neskaita Cēsu un Rīgas skolās aizvadītās ziemas un studiju laiku Tērbatā.

Vienīgi bērība pavadīta Cēsu pievārtē: dzejnieks dzimis Priekuļu

Dīķis Kalāčos.
J. Krieviņa foto.

saskari ar lietām un cilvēkiem — vēstītājiem par Veidenbauma personību.

Māja stāv plaša dārza vidū, nolaidenā līdzenumā aiz Liepas kalna. Vienā pusē — Raunas ieplaka, otrā — Gaujas senleja. Blakus vairākkārt pārbūvētajai un paplašinātai dzīvojamai ēkai — klētiņa nosūnojušu jumtu, gan pārstāta citur, nekā bijusi Eduarda Veidenbauma laikā. Divi diži ozoli — atlikums no astoņu koku rundēļa vecajā dārzā. Taciņa uz pirti. Taciņa gar Eduarda akmeni grāvmalā, cauri mežam uz Liepas kapsētu, Veidenbaumu ģimenes atdusas vietu. No mājas laba akmens metiena attālumā — Cēsu—Smiltenes lielceļš. Tā

pagasta *Glāzniekos*. Pilsētai augot, šo māju vieta jau sen kļuvusi Cēsu sastāvdaļa. Glāzniekos saimniekojis dzejnieka vecaistēvs, Cēsu pils dārznieks Kaspars Veidenbaums. Pilsētas centrālajā parkā vēl tagad aug viņa stādītie koki. Kaspara Veidenbauma vecākais dēls Jēkabs pēc apprecēšanās aizņemas naudu un 1872. gadā iepērk *Kalāčus*. Eduardam, Glāzniekus atstājot, ir tikai četrarpus gadu. Tomēr pirmie pilsētas vērojumi, kuriem vēlāk pievienojas ceļmalā esošo Kalāču iespaidi, atstāj neizdzēšamas pēdas zēna dvēselē. Kā šeit, tā tur — kontrastu pilnā pasaule, kurai pilsētas tuvums un dzīves pārveidības uzspiež

saasinātus pretmetus. Dievnama tornis pāri Cēsīm un kaļķakmeņu laužuves pie Glāzniekiem, kur lokās sviedriem applūduši strādnieki. Platais lielceļš, pa kuru ripo lielsaimnieku pajūgi un velkas kaulainie rentnieku un pusgraudnieku zirzīņi. Ganiņš bārenītis saimnieka ataugā Jaunā Pēterburgas — Rīgas dzelzceļa

*Uz vārda tic, kad pasaul's mantu vietā
Pēc nāves debesis viņš sola. Tiesās
Sēž «bargi» kungi, kas pēc bagātības
Sver katram taisnību. Kas turīgāks ir
Par citiem ticis, tādām bezkaunība
Un varmācības gars aug augumā.*

Skatiena skaidrība un tiešums, protokoliska precizitāte dzīves ainu tēlojumā

Tērbata. No senas atklātnes.

būvētājs, smagā darba strādnieks — bez prasmes aizstāvēt savas tiesības, bez pašapziņas . . . Studiju gados šo laikmeta panorāmu Eduards Veidenbaums kā dūrē saspiež dažās dzejoļa rindās:

*Zem vergu sloga spaidīts, darba
strādnieks*

*Nes stulbā prātā savu jūgu. Dievnams
Stāv pilns ar lūdzējiem, kas mācītājam*

veido Eduarda Veidenbauma mākslas raksturīgākās līnijas. Veido laikā, kad latviešu lirika, tautiskā romantisma dzejas ideāliem nobālot, tiek pārpludināta ar dziedājumiem par sārtaidzēm zeltēnītēm, «mīlas laimi klusā būdīnā» un augstu laimju uzsaukšanu «tautas dižvīriem».

Veidenbaumiem Kalāčos neklājas viegli. Jēkabs Veidenbaums mirst ar

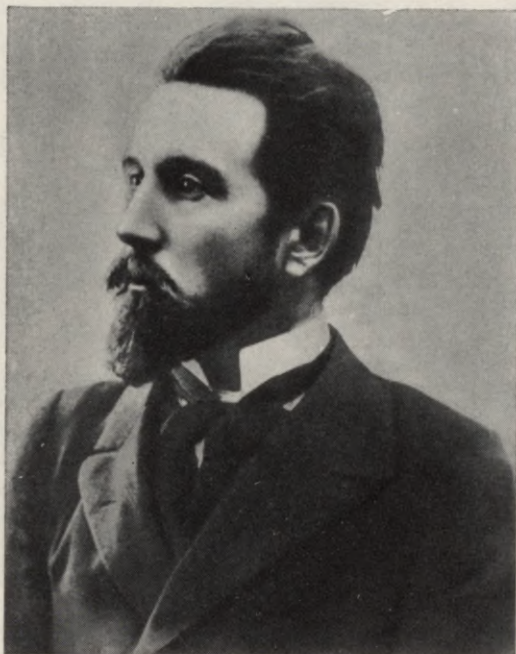
galvas audzēju, atstādams sešus bērnus, kad vecākajam — Kārlim ir tikai trīspadsmit gadu. Saimniecībā pietrūkst galvenā darītāja un izkārtotāja. Bet arī tik agri aiziedams, Jēkabs Veidenbaums dēliem atstājis vislabāko mantojumu — mīlestību uz grāmatu, patstāvību zināšanu apgūvē. Izglītojies tikai paša spēkiem, viņš paspēj zēnus ieinteresēt valodās, matemātikā, ģeogrāfijā. Eduards mājās ir tik labi sagatavojies, ka gada laikā pabeidz Cēsu draudzes skolu un pusotra gada laikā tiek galā ar aprinča skolas kursu.

Kalāči pēc toreizējiem likumiem pieņākas vecākajam dēlam. Eduarda izglītošanai ir novēlēti 500 rubļi, kas izmaksājami pa daļām. Summa ir paliela, bet ne tik liela, lai nodrošinātu vidējo un augstāko izglītību. Eduards izlemj, ka ģimnāzijas beigšanai viņš gatavosies patstāvīgi. Vienīgi pēdējo gadu, lai būtu drošāka iekļūšana universitātē, Eduards Veidenbaums iestājas Rīgas pilsētas ģimnāzijā. 1887. gadā sākas studijas Tērbatas universitātes juridiskajā fakultātē.

«Izmantojiet laiku, tas aizbēg tik ātri, taču kārtība māca laiku uzvarēt» — rakstīts uz dzejnieka piezīmju burtnīcas vāka. Viņš iemācās uzvarēt laiku. Līdz mūža divdesmit ceturtajam gadam apgūst desmit svešvalodas. Iemācās vācu stenogrāfisko sistēmu lekciju un no citiem slēpjamu pārdomu fiksēšanai. Iepazīstas ar spožākajiem pasaules daiļliteratūras sacerējumiem, ar nozīmīgām filozofijas, socioloģijas, politekonomijas atziņām. Plašā zināšanu apguve dod jaunajai personībai tiesības uz apšaubīšanu, noliegšanu, tālākiešanu. Jau ģimnāzijā top «Apcerējums par privātīpašumu» (1886), kas domāts lasīšanai rok-rakstā sava pagasta ļaudīm. Šeit jaunais autors cenšas noskaidrot «īsto ceļu priekš darba spēka atsvabināšanas no kapitāla varas» un pirmo reizi latviešu valodā izmanto Kārļa Marksa un Frid-

riha Engelsa dibinātās Internacionāles statūtu tekstus. Studiju laikā sarakstīti un publicēti vairāki populārzinātniski apcerējumi.

Vasarās Eduarda mīlākā darba telpa ir Kalāču klētiņa. Galda vietu izpilda veļas rullis, kur zem veltna izlīdzina lielākos drānu gabalus. Kad mācības

Eduards Treimanis-Zvārgulis — dzejnieka tuvākais draugs un pirmais biogrāfs.

*Dziesminieka sirds ik dienas
Simtreiz mirst un simtreiz dzimst.*

nogurdina, viņš dodas garos klejotumos. Nosūnojis akmens mežmalā, Liepas smilšakmens alas, Raunas upe, bet it sevišķi kapsēta ar svinīgo mieru kā robežu starp dzīvību un nāvi — tās ir visbiežāk izstaigātās, pārdomas rosinošās vietas. Ejot pa Kalāču studenta pēdām, draugi bieži atrod koku mizā iesnāptas formulas un latīņu teicienus. Citreiz Eduards atpūšas, spēlēdams vijoli vai

bīdīdams šaha figūras. Pat tēlniecībā izmēģina roku — muzejā glabājas neliels kokgriezums, kur veidots izcilā renesanses dzejnieka Dantes portrets.

Īpaši Eduardu Veidenbaumu valdzina matemātika. Kādā piezīmju burtnīcā blakus lekcijai par baznīcas tiesībām vilka kvadrātsakne no divi līdz rezultātam:

liek apzināties, ka «pasaulē nekas nav tik bieži sastopams kā aplami spriedumi», loģika mokoši urda meklēt dzīves nelaimju saknes. Meklēt mūža jēgu. Tas ir smags ceļš, kas pa spēkam vienīgi izcili talantīgiem un stipriem gara darbiniekiem. Vēl sarežģītāku šo intensīvo domas gaitu padara tuberkulozes uzlies-

Eduarda Veidenbauma atceres diena Kalāčos 1970. gadā.
J. Krieviņa foto.

34 cipari aiz komata. Ne ģimnāzijā, ne juridiskajā fakultātē tādus aprēķinus neprasiņa. Matemātiķim raksturīgā tendence — visur nokļūt līdz skaidrībai, līdz kopsakarībām un harmonijai — reizē ir arī Eduarda Veidenbauma dzejnieka talanta īpatnība. «Dialektika, loģika, vienkāršība — no tāda augstākās matemātikas traktējuma stiepijas vistiešākie pavedieni uz Veidenbauma dzeju,» raksta viņa personības pētniece Līvija Volkova. Šī dialektika, loģika un vienkāršība neļauj aiz dzejas tēliem paslēpties maldinošam kompromisam un harmonijas ilūzijai. Patstāvība un skata skaidrība

mojumi tajos gados, kuriem vajadzēja kļūt par īstenā radošā darba uzplaukuma laiku Eduarda Veidenbauma mūžā. Tāpēc blakus dzīves apliecinājumam viņa dzejā vienmēr skan nāves tēma.

Nākt Olimpā mums aizliedz dievu spēks.

*Lai pasaulē mēs Olimpu sev ceļam!
Kas nievā cilvēkus, ir necilvēks.
Daudz dabā prieku, lai tik ārā smeļam!*

— ar plašu atvēzienu, ar ticību cilvēka labestībai, dabas dzīvinošai elpai Eduards Veidenbaums apliecina prometiķisku darbotiesgribu. Bet nākamais pants

dzejolī nošķind kā izkopts rudenīgā tīrumā.:

*Bet šausmīgais brīdis nav tāļu, nav tāļu,
Kad atskanēs tornī drūmīgais zvans,
Kad iesi, kurp aizgājis Šillers un Kants.
Pret nāvi nav mirstīgiem spēka, ne zāļu.*

Kā uzveikt netaisnību? Kā pārvarēt nāvi? «Kur uzdevums cilvēka dzīvei?» Eduards Veidenbaums neapmierinās ar sava laika reliģijas un mākslas sniegtajām stereotipajām atbildēm. Atrisinājums gaida nākotnē. Taču vienu viņš zina skaidri: «Dzīvot ir cīnīties, un labākais cilvēks pasaulē ir tas, kas aizstāv sevi un citus pret pārestībām, kas mūžam karo pret netaisnību...»

Ir saglabājušies desmitiem nostāstu, kā Kalāču students centies aizstāvēt patiesību un audzināt cilvēkos izpratni, ka dzīve jāveido saprātīgāka un taisnīgāka. Kā palīdzējis dzelzceļa līnijas strādniekiem aprēķināt izpeļņu un atkarojis viņiem noblēdītos 600 rubļus. Kā Kalāču puisiem pie bišu stropa izskaidrojis saprātīgas, humānas sabiedrības pamatprincipus. Kā Bērzu krogā klausījies jaunākās pagasta ziņas, citreiz cietušam palīdzēdams ar padomu, citreiz īsi un kodolīgi dodams notikumu vērtējumu:

«Runāt runāja tikai tad, kad temats viņam bija interesants un kad visi priekš tā interesējās. Sarunās, kuras veda vienīgi laika kavēkļa vai formalitātes dēļ, viņš nekad nepiedalījās; sapulcēs bezgalīgi garlaikojās, piere savilkās krunkās, un viņš staigāja apkārt rūkdams, iekams neatrada cilvēku, ar kuru varētu divatā sēdēt, triekt vai omulīgi dzert glāzi alus,» stāsta studiju biedrs Aleksandrs Dauge. Viņš uzsver, ka draugs vienmēr vairījies no tā sauktajiem dzīves lutekļiem, pašlabuma meklētājiem, praktiķiem, kam interesē tikai materiālie ieguvumi. Ne velti Eduards Veidenbaums raksta:

*Kas, staigājot pa košām puķu lejām,
Tik apskaita, cik siena viņas dos,*

*Lai mani nelasa. Pie manām dzejām
Tik piktu prātu viņš sev iemantos.*

Pārmērīga darba slodze, trūcīgie apstākļi un tuberkuloze salauž dzejnieku, vēl nebeigušu universitāti. 1892. gada ziema un pavasaris paiet ārstējoties Kalāčos. Cerību vairs nav nekādu, bet Eduards Veidenbaums, zobus sakodis, gatavojas gala eksāmeniem:

«Ja notiktu brīnums un es taptu vesels, tad es savu laiku nebūtu veltīgi nosīstis.»

Viņš neļauj sev diktēt noteikumus arī nāvei. Pat tās tuvumā viņš grib būt brīvs. 1892. gada maija sākumā viņš saņem priecīgu ziņu: viņam piešķirta Krišjāņa Valdemāra iedibinātā Maskavā dzīvojošo latviešu prēmija par zinātniski populāro rakstu «Apcerējumi iz mekānikas». Kā gribētos vēl daudz ko labāku uzrakstīt! Pie viņa ciemos ierodas Eduards Treimanis. Viņi allaž ļoti vaļsirdīgi izrunājuši vissmagākos jautājumus, un draugs tagad jautā:

«Bet, ja nu tu skaidri nojaustu, ka tev drīzumā jāmirst, vai tad tu labāk neietu brīvprātīgi nāvē nekā ciestu?»

«Nē, es labāk ciestu,» atbild Veidenbaums. «Es esmu savam liktenim pateicīgs par ikkatru brītiņu, kur tas manim vēl atļauj elpot šās zemes gaisu. Ak, pasaule top jo miļāka, jo drīzāk mums no viņas jāšķiras.»

1892. gada maija naktī māsa Jūla satraukta noliecas pie dziestošā dzejnieka gultas. Kā atvadu vārdus viņa dzird čukstu: «Maskaviešu prēmiju atdodiet citam.»

Kas zina, varbūt šī dzejnieka pēdējā apzinātā doma ir vēlreizējs apstiprinājums dzejolim, kurā viņš cenšas atrast izlīdzinājumu starp nerealizēto darbu un nākotnes sapni, starp nāvi un dzīvību:

... vēl rudenī labību sēj.

*Lai jaunajo stādu sedz aukstajais sniegs,
Tak pavasars atnāks un saule, un prieks.*

**«Vēl zilie un platie debeši
vaļā nav attiti...»**

Jelgavas rajona Zaļenieku ciemā atrodas Daukšu mājas. 1985. gada 10. septembrī te atklāts muzejs Aspazijai. Daukšās dzejniece pavadījusi bērnību un jaunību, rakstījusi pirmos daiļdarbus. 1888. gadā mājas nonāk svešās rokās, vairākkārt mainās to īpašnieki. Saglabājusies Aspazijas jaunībā celtā mūra dzīvojamā ēka, tiek restaurēta apkārtnē.

ASPAZIJA

(16. III 1865.—5. XI 1943.)

Priekšpavasaris. Saulē atkusušās lāmas naktīs pārklājas ar plānām ledus gālēm kā smalkiem stikliem. Ērkšķu dzeloņi ir tik mīksti, ka tos var glāstīt ar roku. Cauri pelēkai kūlai spraucas zilu vijoļišu ceri. Uz pirmā zieda šūpojas bite.

*Vēl zilie un platie debeši
Vaļā nav attīti,
Postoši negaisi, krācošas krusas
Vēl cēlušās nav iz dusas,
Vēl dienas, kuras nākotne mums dos,
Guļ ievīstītas mākoņielokos...*

Priekšpavasārī ir dzejnieces Aspazijas dzimšanas diena — 16. marts. Priekšpavasaris, jauna sabiedrības un kultūras attīstības posma pieteikums ir arī viņas ienākšanas brīdis latviešu literatūrā. Viņa, tāpat kā Eduards Veidenbaums, nāk ar lielu notikumu un ciņu priekšnojautām, parādās «pirms laiks vēl ir nācis».

Bet dzimšanas gads? Ilgi visās biogrāfijās atzīmēts, ka Aspazija (īstā vārdā Elza Rozenberga, vēlāk — Pliekšāne) dzimusi 1868. gadā. Tomēr Zaļās draudzes baznīcas grāmatās, kur registrē pagastā dzimušos bērnus, šajā laikā attiecīgā ieraksta nav. *Daukšu* saimnieka Dāvja Rozenberga (arī Rozenvalda) un viņa sievas Grietas pirmā meita Johanna Emīlija Lizete dzimusi 1865. gadā. Izsekojot arhīvu ziņām, pakāpeniski atklājas, kā vārdu virkne pārtapusi par Elzu, nostiprinājies Rozenbergu uzvārds un nepareizā dzimšanas norāde, kas minēta Aspazijas pirmajā biogrāfijā «Saimnieču un zelteņu kalendārā 1895. gadam». Šādas neskaidrības visai raksturīgas periodam, kad latviešu zemnieki pavisam nesen dabūjuši uzvārdus un personības dokumenti tiek izsniegti tikai svarīgos gadījumos. Turklāt Aspazija, līdz ar dzīvesbiedru Raini gadus piecpadsmit atrazdamās emigrācijā, dzīvo ar svešu pasi kā Amālija Gerkīr.

Treji meitenei dotie vārdi spilgti izteic Zemgales saimnieku tendenci sacensties ar vācu muižniekiem — ja ne turībā, tad vismaz dižmanībā. Šis «lupatu aristokrātisms», kā pati dzejniece vēlāk ironizē, nolemj viņas bērniņu skumjai vientulībai. Ar kalpu bērniem rotaļāties neļauj, lielajā saimes

Aspazijas māte Grieta Rozenberga.
K. Kūnerta foto.

istabā viņa ieiet retu reizi. Pirmā telpa, kur meitene uzturas, nedēļām pāri pat sliksnim nepārkāpdama, ir saimniekgala istaba. Ik priekšmets, ik lieta te tiek rūpīgi iegaumēta uz visu mūžu, izraisa arvien jaunas atmiņas un fantāzijas. Mazs galdiņš, pie kura Elza sēž kopā ar rotaļu biedru — vecu, gudru runci. Mātes dāvināta porcelāna tasīte ar sengrieķu sieviešu — Ismenes un Antigones portretējumiem. Bībeles stāstu ilustrācijas, Vaterlo kaujas skati pie sienām. Pirmās grāmatas — «Bērnu prieks»,

«Gumals un Līna», «Bībele». Bet pilnmēness vakaros — spožs mēness sudraba mākoņos:

«un mēnesī sēd meitiņa uz sudraba krēslīņa, pati vienā sudrabā, un nu es zināju: tā bij mēness paša meita, Mēnesīte, kura veda zvaigžņu saimniecību un kurai karājās pie jostas debess atslēdziņas.. Es iedomājos sevi pašu Mēnesītes lomā un gribēju to pakal tēlot. Pa novakaru, kad visi izgāja pie lopiem, es sameklēju pa kumodi visus vecos sudraba rubļus, kuri man no krusttēva bij iedāvināti, atgūlos tad grīdā uz muguras un atlaidu vaļā savas matu pīnes un apliku sev visapkārt sudraba rubļus — tā nu es biju mēnessmeitiņa, Mēnesīte, un rubļi bij mani mākonīši...» stāsta dzejniece atmiņu grāmatā «Zila debess zelta mākoņos».

Šī bērniņas poēzija ir tik spēcīga, ka Aspazijas mākslā mēnessnakts kļūst par vienu no liriskākajiem tēlojuma objektiem — jau sākot ar agrīno, tautā iemīļoto dzejoli un dziesmu «Mēness starus stīgo».

Kad mazā Elza tiek ārā no istabas sprostā, vientulību palīdz kļiedēt dzīvā un nedzīvā daba. Garais diķis pie mājas. Nokarenais vītols pagalmā. Plats akmens klēts durvju priekšā, kurš, tumšai nākot, saslejas liels un draudīgs kā melns zirgs raganu naktī... Aiz sētas gaida lauki, mežiņš, pļavas, kurās meitene ieiet pilna bijības pret visu dzīvo:

«Dzeltenbālie vīgrieži kā lieli, bāli akāciju koki cēla savus vēdekļus man pār galvu pāri, rožaini raibās vilkumēles stiepās no garās zāles laukā, kaut gan vilku pašu nekur neredzēju, un violeti vanagnadziņi ieķērās man drēbēs, it kā es būtu sagūstīta bezdelīga. Ziedi sniedzās pār galvu, un ziedi piebēra matus, ziedi vāļājās pa kājām, ka bail bija pāri tiem bradāt ar kājām: ja jau uz nokritušu maizes drupatiņu uzmit bij grēks, vai tad puķu galviņas samīt nebij vēl lielāks noziegums?»

Dzejnieces bērniņas atmiņās šī «saulainā stūrīša» gaišums nepārtraukti kontrastē ar melno mākoņu nojausmu pamalē. Tikpat asi, kā bērns izjūt skais-to, viņš uztver disharmoniju. Suņu sa-plosītais runcis. Kukainis, kuru nevē-rīgi saminusi tēva kāja. Vecais skrode-ris Pīslis, kas nosalst ceļmalā, savu Mesiju gaidīdams. Nosista vāverīte. Šie notikumi jauc saskaņu topošajā patībā, rada traģisku netaisnības apziņu, līdz-jūtību, protestu. «Sāpes un dusmas no-gūlās kā pirmie padibeņi manā jaunā dvēselē, no kuras tās netika nekad ārā vestas,» atceras Aspazija. Mīlošie ve-cāki nevar izsargāt meitu no saskares ar dzīvi, kā tie izsargājuši no saskares ar kalpu bērniem. Nāk laiks, kad tēvs un māte, gribēdami vai negribēdami, kļūst par tālāko konfliktu saasinātājiem.

Māte nav jāpārliecina, ka meita jā-skolo — pati viņa, tikai sešas nedēļas skolas solā nosēdējusi, pēc tam govis ganīdama ar asarām noskatījusies uz skolas namu. Turklāt šajā laikā Zemga-les saimniekiem bērnu skološana jau ir prestiža lieta. Elza apmeklē Zaļās mui-žas pagastskolu, pēc tam Dorotejas sko-liņu un sieviešu ģimnāziju *Jelgavā*. Vecāki ir pārliecināti, ka izglītība mei-tai būs lieliska piedeva pie pūra, garan-tijas zīme izdevīgām laulībām.

Bet bērniem skolas laiks paver gluži jaunu pasauli. Īpaši tādā pilsētā kā Jel-gava, kur pulsē aktīva kultūras dzīve, kur sarodas zinātkāri, rosīgi, urdīgi jaunieši. Izglītība un savstarpējie kon-takti dod iespēju iepazīties ar sociālā-jām problēmām, kādas nav saskatāmas lauku sētas atšķirtībā. Dod iespēju iepa-zīties ar pasaules mākslu. Rozenbergu Elza sajūsminās par jaunlatviešu ide-jām. Arī par krievu narodņikiem un pat anarhistiem. Par Sofiju Perovsku, kura piedalījies atentātā pret caru Alek-sandru II. Par poļu matemātiķi Sofiju Kovaļevsku. Aizgūtnēm viņa lasa pasau-les klasiku darbus. Īpaši tuvs kļūst Fjo-

dors Dostojevskis ar savu līdzjūtību pazemotajiem un apvainotajiem un Frid-rihs Šillers ar kaismīgo protestu pret netaisnību un despotismu:

*Ar tavām domām un ar tavām jūtām
Mēs uzaugām.*

*Tu biji, kas mums deva lepno vārdu
— Pret varmākām!*

Aspazija Kastanola, laikā, kad rakstīti «Liriskās biogrāfijas» dzejoļi.

Jaunieši aizraujas ar teātri. Jelgavas pašdarbnieki var lepoties, ka viņi pir-mie uz latviešu skatuves parādījuši ģeniālā angļu dramaturga Šekspīra māks-lu: 1884. gadā viņi iztulko un uzved «Venēcijas tirgoni». Rozenbergu Elza ir pirmā latviešu Džesika! Un sapņo par tālāku aktrises ceļu, par stu-dijām.

Bet vecāki tagad saka: pietiek! Saim-niecību ir piemeklējušas dažādas ne-veiksmes, nodegusi vecā māja, tiek bū-vēta jauna, sirgst lopi. Meitenes pienā-

kums ir domāt par citiem ģimenes locekļiem un ar izdevīgām laulībām nostiprināt saimniecību. Elza protestē — viņa aizbēg no mājām, lai iestātos teātrī, bet viņu drīz vien atrod un atved atpakaļ. 1886. gadā Daukšās ienāk vecāku sameklēts iegātnis — afērists un uzdzīvotājs. Kad sakrājies pārāk daudz

Viņa izraujas, pārsteigdama latviešu sabiedrību ar saviem nemiera, protesta, kvēla temperamenta piesātinātajiem darbiem. 1894. gada janvārī Rīgas Latviešu teātra skatītāji aplaudē jaunās dzejnieces milas drāmai «Vaidelote», kur izmantoti lietuviešu vēstures motīvi. Pēc pāris mēnešiem šī pati publika sa-

Rainis un Aspazija 1921. gadā.
J. Ridzenieka foto.

parādu, viņš mājas pārdod un aizmūk uz Ameriku. Ir pazaudēts gandrīz viss — pajumte, labklājība, savu aprindu cieņa. 1889. gadā aplaupītā un apkaunotā Rozenbergu ģimene pārceļas uz Jelgavu. «Lepnā Daukšu meita» strādā par kalpotāju, šuvēju, mājskolotāju. Naktsstundās, kad darba pienākumi izpildīti, viņa neatlaidīgi un ilgu laiku bez panākumiem nodarbojas ar daiļliteratūru. Tā ir vienīgā cerība «izrauties no dzīves purva», kurā spiež posts

šķeļas dedzīgos uzveduma noliedzējos un atbalstītājos, skatīdamās Aspazijas otru traģēdiju — «Zaudētas tiesības». Nu darbības centrā ir 90. gadu trūcīga sievietē, kurai tiesības uz laimi atņēmusi nabadzība un kura sviež saviem pazemotājiem acīs vārdus: «Visi noziegumi tiek atklāti, visiem pārkāpumiem segs norauts, un kaili un drebēdami mēs stāvam mūžīgās patiesības priekšā.» 1895. gadā sarakstītā luga «Neaizsniegts mērķis» Rīgas Latviešu teātrī vairs netiek

izrādīta, bet par «Zaudētu tiesību» uzvedumiem notiek plaša diskusija latviešu presē. Kad Zaļenieku «jaunie ļaudis» gatavojas iestudēt «Zaudētas tiesības», pagasta lielmaņi sīvi pretojas tāda «netikumīga» darba izrādīšanai un nav iespējams pierunāt nevienu aktrisi galvenās varones lomai. Cīņiņš ap lugu

un dzīvē. «Ar Aspaziju dvēsele ienāca literatūrā,» — atskatīdamies uz dzejnieces darbību Jaunās strāvas laikā, raksta kritiķis Jānis Asars. Iepazīšanās ar «Dienas Lapas» redaktoru Jāni Pliekšānu — nākamo dzejnieku Raini — padziļina Aspazijas sociālo notikumu izpratni, ievirza sen briedušo nemieru noteiktā

Kaukuļu grava Pociema apkaimē. Būdama mājskolotāja Kaukuļos, Aspazija te gūst ierosmi vairākiem daiļdarbiem.

J. Krieviņa foto

turpinās veselu gadu, līdz Zaļenieku jaunieši pieaicina izrādei Rīgas aktierus.

Pseidonīmam jaunā autore jau agri izvēlējusies Aspazijas vārdu. Perikla laikmeta leģendārā sieviete senajā Hellādā (ap 470.—410. g. p. m. ē.) viņai ir uzdrošināšanās, mākslas mīlestības, garīgi brīva cilvēka paraugs. Pseidonīma jēgu jaunā māksliniece godam attaisno — viņa tiešām stāv dzīves vidū, vētru un negaisu vidū, iekšēji spēcīga, neatkarīga, emocionāla, skaista mākslā

gultnē. Jaunās strāvas un 1905. gada revolūcijas laiks saņem no Aspazijas darbus ar asām sādzīves problēmām, kaismīgu protestu pret netaisnību, dzīves jēgas un mākslas uzdevuma meklējumiem. Krāšņi Aspazijas talants atklājas dzejoļu krājumā «Sarkanās puķes» (1897) un lugā «Sidraba šķidrants», kura izrādīta Piektā gada notikumu kulminācijā.

*Kā sarkans komēts, biedinošs un draudošs,
Pie apvāršņa uz reizi parādas,*

*Drīz uzliesmo, drīz naktī gremdējas,
Līdz uztrūkstas no viņa pūlis snaudošs,
Tā manas dzejas zibensplaismots vaigs
Jums raugās pretī noslēpumains, baigs —*

raksta Aspazija. Daukšās viņa vairs neatgriežas — dzīves ceļš ved arvien tālāk no bērņības mājām. 1897. gadā, kad par sociāldemokrātisku ideju izpla-

*Es mieru meklēju tad citās sfērās,
Un smagās brūces sāka lēni dzīt.
Es atmodos un jutu jaunu dziņu,
Un garā tevi pāraugu es sen,
Kā meita pāraug sirmo māmuliņu,
Bet sirds pie tevis mani dzītin dzen —*

Aspazija raksta 1901. gadā dzejoli «Dzimtene». Ar smeldzīgu skaistumu dzimtās

Piemīņas plāksnes atklāšana pie Aspazijas pēdējās mājvietas Jūrmalā, tag. Leņina prospektā 20.
J. Krieviņa foto.

tīšanu arestē Raini, dzejniece salaulājas ar viņu pie cietuma mācītāja, lai varētu visur sekot savam vīram. 1898. gadā Aspazija viņu pavada Pleskavas iepriekšsūtījumā, pēc tam ilgākus laika posmus nodzīvo pie viņa trimdā Vjatkas guberņā *Slobodskas* pilsētiņā.

*To brīdi, dzimtene, vēl atminu,
Kad tavas durvis manim cieti vērās.
Man, izstumtai, bij svešu slieksni mīt,*

Aspazija pie Raiņa kapa 1939. gadā.

pusē un bērņības kolorīts iezīmējas vairākos mazos lirikas darbos, no kuriem latviešu literatūras zelta fondā iegājuši «Circeniša Ziemassvētki» un «Pasaciņa». 1900. gadā, Slobodskā uzturēdamās, Aspazija sacer divcēlienu lugu «Zeltīte». Tās pamatā — pusaudzes traģēdija, kuru vecāki ar varu izprecina nemīlamam vīram. Šajā darbā skaidri jaušamas autobiogrāfijas detaļas un Dauk-

šu fons. Tāpat kā Veltas liktenī lugā «Neaizsniegts mērķis».

1905. gada beigās Aspazija kopā ar Raini bēg no dzimtenes, lai izvairītos no soda ekspedīciju vajāšanām. (Latvijā viņi atgriežas tikai 1920. gadā). Nomāc neziņa par nākotni. Nomāc materiālās rūpes un slimības. Nomāc sāpes par tuviniekiem — mirst abi dzejnieces brāļi, māte. Literārajam darbam atliek maz spēka un laika. Lielākais mierinātājs un priecinātājs svešatnē ir daba. Dzejnieki dzīvo vienā no skaistākajiem Eiropas nostūriem — Šveicē, *Kastaņolā* pie Lugaņas ezera. Un tomēr:

*Te ogu ķekarotās strūkles
Pie katra ērkšķa nokaras,
Bet nav te spožacainās krūkles,
Tās alkšņu meža raganas.
Ne nīst, ne mīl te, dzīve klusa,
Bez pretstatiem viss izraisās,
Te ziema nāve nav, tik dusa,
Nav ziedons augšāmcelšanās...*

Tāpēc — «Aun, vējiņ, kājas viegliņ ērtas, Aun plānas lūku vīzītes!» Notiek vēlreizēja atgriešanās dzimtajā sētā: liriskās biogrāfijas divās daļās «Saulains stūrītis» (1910) un «Ziedu klēpis» (1911). Šajās grāmatās dzejniece it kā pirmo reizi pa īstam ierauga savu Zemgali. Ierauga ar agrāk viņas lirikā nesastopamu mīlumu, ar tuvību tautasdziesmai, ar pieķeršanos dabas poēzijai. Priekšpavasara strauti skan «kā sajūsmas pilna dvēsele». Vasaru kviešu laukā zied spītīgās magones. Rudens staigā pa mežiņu, apses zarā pakāris sarkanu mētelīti. Un, ziemei nākot, vientuļš dadzītis cīnās ar vēju kailā laukā...

Liriskā biogrāfija tomēr nav tikai dzimtās puses skaistuma atainojums gadalaiku gleznās. Jāņu naktī meža biežoknī zied papardes zieds, un «atkal ies kāds, kas to meklēs rokā». Abu krājumu dzeju vienā veselumā sakausē liriskais varonis. Topošā personība, kas tiecas pretī dzīvei. Personība, kas pār-

dzīvo pasaules iepazīšanas prieku, pirmo atziņu baudu, pirmās nojautas par dzīves pretrunām un sāpēm. «Lielās dzīves» balsis — pilnas nemiera, negaisu šalkoņas briesmu un pārvērtību skaistuma nojautas agri sāk skanēt blakus bērnības pagalma pasaku melodijām. Kļūst nojaušama mazās patības pašapziņa, spēks, kas nepieskaņosies apkārtnes mierīgajam plūdumam, bet meklēs dzīvē savu suverēnu vietu. Topošajā dvēselē briest nākamā cīnītāja modrais, jaunu uztverošais gars. Priekšā ir sabiedrība ar saviem likumiem, problēmām, kariem. Priekšā pasaule, Vissums, lielie matērijas riņķojuma loki. Bērnības tēlojums nemanāmi pāraug dzīves filozofiskā aptverē. Šī aptvere turpinās arī nākamajos dzejoļu krājumos — «Izplesti spārni» (1920), «Trejkrāsaina saule» (1926), lugā «Aspazija» (1923) u. c.

Dzejnieces mūža pēdējie gadu desmiti ir vissmagākie un sarežģītākie. Svešumā pavadītais laiks radījis grūtības sabiedrisko notikumu, politiskās dzīves izpratnē Latvijā. Viņas priekšpavasaris, viņas ziedonis ir aizgājis — līdz ar Jauno strāvu, ar Piektā gada revolūciju. Drūmā rudens izjūtā skan dzejoļu krājums «Asteru laikā» (1928), «Dvēseles ceļojums» (1933), «Zem vakara zvaigznes» (1942).

*Pasaciņa nogurusi,
Galva lēni slīkst uz ceļiem...*

Taču arī skumjākajos brīžos cauri rudens mākoņiem krīt kāds spilgti zeltains saules stars. Tās ir bērnības atmiņas, kas apkopotas prozas tēlojumos «Zila debess» (1924), «Zelta mākoņi» (1928). Tā ir ticība jaunatnei, ticība dzīves maiņām un attīstībai, kas caurstrāvo arī pēdējos dzejoļu krājumos.

*Sajūsmas uguns visu tumsu var lauzt,
Dzisušo zvaigžņu vietā jaunus var aust.
Spēks un daiļums, un mūžam
nerimstošs gars,
Nāc kā darbs, kā dziesma, kā pavasars.*

Trīs simboli

Jēkabpils rajona Dunavas ciemā atrodas Tautas dzejnieka Jāņa Raiņa dzimtā vieta Tadenava, kur 1958. gadā sākās memoriālā muzeja izveide. Strauji pēdējos divos gadu desmitos Preiļu rajonā tikusi izkopta Jasmuiža, dzejnieka "Jaunu dienu zeme": 1960. gadā sākās dzīvojamās ēkas restaurācija, 1964. gadā tiek atklāts muzejs, 1972. gadā vecajā Pliekšānu zirgu stallī ierīkota Latgales keramikas pastāvīgā izstāde, 1975. gadā uz Jasmuižu pārvests LPSR Nopelniem bagātā mākslas darbinieka A. Paulāna ceplis, Vecākais Raiņa un Aspazijas muzejs Ir Jūrmalā, Majoros, Jāņa Pliekšāna ielā 5/7. Te dzejnieks pavada trīs pēdējās mūža vasaras. Šeit saglabājies visvairāk piemiņas priekšmetu, istabās gandrīz pilnīgi atjaunots sākotnējais izkārtojums. Muzejā novietota dzejnieku kopīgā bibliotēka. Vasarnīca veidota par memoriālu jau kopš 1945. gada.

Piemiņas izstāde Raiņim iekārtota arī Daugavpils rajona Birkeneļos, kur pagājuši daži dzejnieka bērnības gadi.

**Jānis
RAINIS**

Rainis 1880. gadā.
(11. IX 1865.—12. IX 1929.)

Tautas dzejnieka Raiņa mūžs spēku pilnbriedu sasniedza ar 1905. gadu. Līdz tam — mākslinieka personības, cīnītāja personības gatavošanās lielajam brīdim. Pēc tam — prāta un jūtu pierelzes, lielo revolūcijas ideālu sargāšana un tālākattīstīšana sabiedrības un indivīda pārveidošanas vārdā, jo «Cīņas, varonības, gribas sajūta man ir viss, no šenes jāsaprot mani...». Raiņa lirika un drāma veido mirdzošu tiltu, kas savieno gadsimtiem nospiesto un tomēr apbrīnojami vitālo tautas mākslu ar 20. gadsimta pasaules kultūru. Kosmoss, sabiedrība, cilvēka gaita ir vienots attīstības plūdums, kura atveidojumam Rainis neatlaidīgi meklē jaunas izteiksmes iespējas. Dzeja viņa izpratnē ir «simpātijas jūta, jūta uz pievilksanu un kopību, uz būtnes savienošānu ar pasauli, kā mīla, kā draudzība, kā gādība». Šīs jūtas palīdz prātam gaišāk izprast pasauli un sevi, cilvēcīgo katrā cilvēkā. Bet dzejas tēli, jau tautas daiļradē savos pirmveidos izslīpēti, Raiņa mākslā izaug grandiozos simbolos. Visuma mūžīgo maiņu, personības nesalaužamā spēka, taisnības un humānisma apliecinājumos.

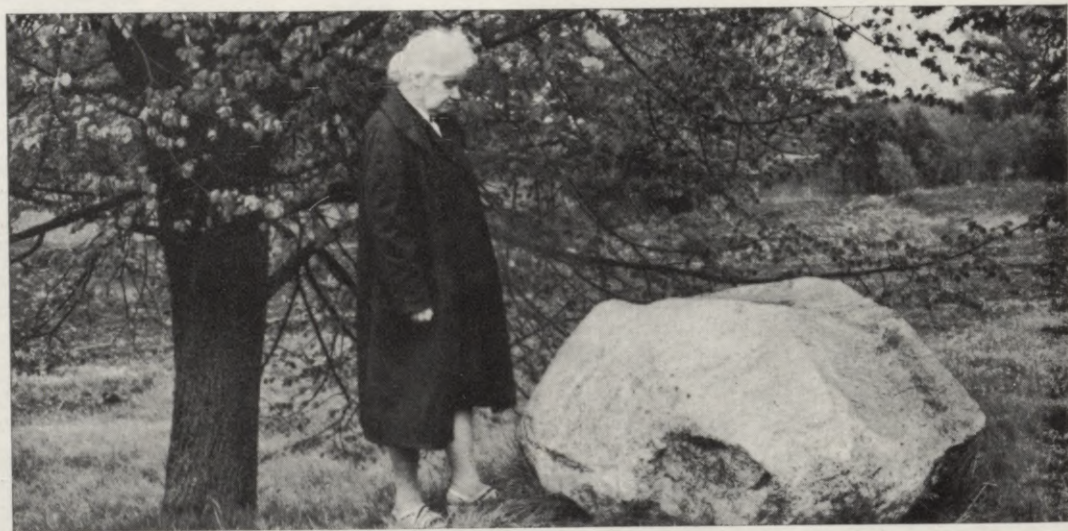
«SAULE RADA VISU DZĪVI»

Raiņa dzimtene atrodas Augšzemes mežu vidū. 1863. gada pavasarī ienākams Dunavā, pie turības tikušais zemgalietis Krišjānis Pliekšāns sāk nomāt no grāfa Kazimira Plātera-Zibera septiņas zemnieku sētas, kas apvienotas Tadenavas pusmuižīnā. Vienā no tām — *Varslavānos* — 1865. gada 11. septembrī piedzimst nākamais dzejnieks. Droši vien tur, kur Eglonas upītes likumā atradusies pirtiņa un tagad novelts liels laukakmens.

*Sūra pirts, zema lāva,
Tik tā baltā laimes roka
Laida manī bites dvēslī —*

saka Tots lugā «Spēlēju, dancoju» (1919), bet Tota gaitā ir ielikts daudz no paša dzejnieka gaitas, no mākslinieka un viņa laika attiecību dramatisma.

dažas mazas atmiņu miniatūras, no kurām uz Tadenavu attiecas stāsts par gaiļa uzbrukumu puskailejam puisēnam. Šo tēlojumu un tēva anekdoti, ka dēls, virs kristāmtrauka pacelts, kodis pirkstā Kaldabruņas mācītājam, Rainis izmanto bērnības epā «Sauls gadi» (1924). Dzejnieka atmiņa par Tadenavas laiku it kā

Raiņa lugu režisore Felicity Ertnere Varšlavānos pie dzejnieka piemiņas akmens 1974. gadā.
J. Krieviņa foto.

Kad zēnam apritējuši daži mēneši, Pliekšāni pāriet uz jauncelto Tadenavas dzīvojamo māju. Tāpat kā Varšlavānu sēta, tā savu ārējo izskatu vēl daļēji saglabājusi. Šīs ēkas, milzīgais ozols Varšlavānu pļavā, vecā ābele Tadenavas dārzā, kuru it kā stādījis Krišjānis Pliekšāns, un Kaldabruņas baznīcas kristāmais trauks tad arī ir nedaudz pārpalikušie Raiņa bērnības liecinieki Tadenavas muzejā.

Bet ko atceras dzejnieks pats? Atrazdamies emigrācijā Šveicē, Rainis lūdz jaunāko māsu Doru Stučku uzrakstīt nostāstus, kas par viņa mūža pirmajiem gadiem saglabājušies ģimenē. Dora atsūta

klusē. Un tomēr nē. 1918. gada 25. decembrī Rainis raksta dienasgrāmatā:

«Ir saulaina diena, un es guļu zālē pie žoga blakus auklei. Tā ir visa mana pirmā atmiņa — kāda mana aukle bija, kāds es pats, vai bija rīts vai vakars, nezinu. Nekas man vairāk netēlojas atmiņā. Kad es viņu piepūlu un ar prātu pabalstu, man liekas, ka atceros aukli kā vecenīti, tuvumā mežu, patīkamu, siltu sajūtu, bet varbūt tikai tā liekas, manam vecam prātam atpakaļ skatoties. Es biju tad kādu gadu divu, bet varbūt i to man saka tikai prāts. Tikai to es zinu nešaubāmi, ka visā manā vēlākā gaitā mans gars vismīlāk atgriezies pie šīs ainas,

no kuras izlaidusies viņa apziņa kā no savas ligzdas, pirmo reizi raudzīdama spārnus cilāt...»

«Pirmā atmiņa bij saule» — Rainis uzsver arī bērnības epā: Tadenava — saules pārklis. Saule, vizēdama pavasara spožumā, pēc trijiem Tadenavā pavadītiem pavasariem, ceturtajos Jurgos sagādā zēnam pārsteigumu pilnu tikšanos ar Daugavu palu laikā, kad Pliekšāni pārceļas uz jaunu nomas vietu — *Randeni* pie Dinaburgas. Un māte Dārta Pliekšāne, kā atceras dzejnieks, «dzied man par sauli», jo visi darbi jau saulē darās un māte par visiem prot dziesmas. Māte prot vēl vairāk — būdama liela audēja, viņa savās segās ieliek saskanīgo tautas krāsu prieku. Vēlāk Rainis stāsta Aspazijai, ka no mātes audumiem un dziesmām sācies trejkrāsainās saules redzējums, kas savu piepildīto izteiksmi atrod trimdas laikā rakstītajā dzejolī «Senatne».

«Saule rada visu dzīvi» — atkal un atkal uzsver Rainis. Latviešiem nav otra mākslinieka, kas ar līdzīgu aizrautību būtu dziedājis himnu saules «laipnai, zaļai varai», tik cieši saliedējis šī tēla izpratni, ar ilgām pēc brīvības, laimes, labestības. Kā Visuma apstarotāja, cilvēku modinātāja savas personības apzināšanās priekam, daiļumam saule laistās Spīdolas monologos lugā «Uguns un nakts» (1904). Kā nerimstoša pārvērtību nesēja saule ceļas, strādā, audzē un briedē, cīnās, uzvar un zaudē, lai no jauna uzvarētu — poēmā «Ave sol» (1910). Kas ir šī tēla dziļākā būtība?

*Sauc to par cīņu, kustību vai dzīvi,
Par straumes grausmu, posta uguni,
Teic: ziedons, prieks vai ceļšanās uz
brīvi;*

*Man vārda nav, es tikai ainu redzu:
Tur sauli, — un ar roku acis sedzu.*

Poēmā citēta veca grieķu paruna: Lai arī tev sirdī būtu tūkstoš vārtu kā Tēbām, pa visiem ielaid iekšā prieku!

Ik cilvēkā ielikt un attīstīt daļu no saules devīgā, priekpilnā spēka — tas Raiņa izpratnē ir viens no mākslas visaugstākajiem uzdevumiem. 1921. gadā dzejnieks raksta vēstuli kādai jaunietai, kas žēlojas par sava laika tukšumu, par grūtsirdību:

«Labs cilvēks var visu pārvarēt, arī savu grūtsirdību. Netaisnība, kas visapkārt, tā dara sirdi grūtu; bet mēs darīsim sirdi stipru, lai viņa spētu pānest visus grūtumus... Tādēļ es negribu teikt kā jūs: pilnīgi aizmirst sevi un dzīvot tikai priekš citiem. Nē: darīt sevi stipru, lai spētu dzīvot priekš citiem! Bet kas ir stiprums? Tas nepastāv niknumā, bet iespējā darīt citiem labu. Labu darīt ir atdot no sava spēka citiem, to spēj tikai tas, kam ir daudz spēka. Saule ir stipra. Un laba sirds ir stipra.»

«ZEMES MĀTE TRŪKĀS DZIĻĀ MIEGĀ ...»

Vēl pirms trejiem gadu desmitiem vecie Jasmuižas iedzīvotāji zināja stāstīt par Pēterburgas studentu, kas rīta agrumā staigājis pa rasu basām kājām, un rādīja pakalnē ozola vietu, zem kura zariem Pliekšānu Jānis lasījis un rakstījis.

Gatavojot autobiogrāfiska romāna materiālus emigrācijas laikā, Rainis ar poētisku savilņojumu atceras Latgales dabas noskaņas — «tāla suņu riešana. Vasaras naktīs, klētī guļot, lietus lāses reti birst uz jumta, kukaiņi tikšina sienā kā pulkstens... Siena smarža dod noskaņu. Rudzu ziedu viegla, sīka smarža, ož pēc iejava...» Atceras brīnišķīgus brīžus, kad, peldoties ezerā, šķiet: zudis viss ķermeņa smagums un laiks apstāties.

Agra rīta dzeldīgais skaistums jūtams dzejolī par «manu jaunu dienu», «manas jaunas ceres zemi», kuru ievietodams krājumā «Tie, kas neaizmirst» (1911), Rainis piebilst:

«Svešumā un tālumā visa jaunība nāk biežāk un paliek ilgāk atmiņā: vienu no skaistākām atmiņām: mīlo, krāšņo Latgali, viņas sirsnīgos ļaudis un maigo valodu gribēju minēt kaut jel dzejoliša bālā atgaismā.»

Plieksāni pārnāk uz Latgali 1881. gada pavasarī. Tēvs sāk rentēt Vasīļovas

ponistu, rakstnieku, karavadoņu fotogrāfijas, uzmanīgi seko Rīgas mākslas dzīvei. Viņa ir teicama rokdarbniece, mātes aušanas mākas turpinātāja, un saņem medaļu Grīvas lauksaimniecības izstādē par «austiem un adītiem segiem», tāpat kā tēvs izpelnās atzinību par paša audzētajiem zirgiem. Īpaši

Raina pirmā skola, t. s. Ēģiptes mācītāja pastorāts pie Lauces ezera, 1911. g.
J. Sermoņa foto.

muižīņu Rēzeknes—Daugavpils lielceļa malā. 1883. gadā tiek slēgts līgums par Jasmuižas nomu. Māte paliek galvenā saimniekotāja Vasīļovā, bet Krišjānis ar vecāko meitu Līzi vairāk uzturas *Jasmuižā*. Jaunākie bērni mājās parādās brīvlaikos, Dora — no Grīvas skolas, Jānis — no Rīgas pilsētas ģimnāzijas (1879—1883) un Pēterburgas universitātes (1884—1888). Mājas allaž pilnas dzīvības. Te bieži apgrozās ciemiņi, arī Jāņa skolas un studiju biedri, Pēteri Stučku ieskaitot. Skan klavieres — spēlē gan Dora, gan brālis, kas viņai pirmais sācis ierādīt šo māku. Līziņa, mājās dzīvodama, krāj ievērojamu kom-

mīli viņam ir meļņi, un tie allaž patikuši arī dēlam. Nav laikam sagadišanās, ka ģimnāzijas laikā, ziemas svētku tirdziņā pirmo interesi par Ilju Muromieti viņā pamodina biļinas izdevums — uz vāka melns zirgs sacēlies kājās pie liela zārka. Grāmatas grūtsirdīgā dziesma: «Kur tu radies bēda, kur tu izcēlies?» kā savdabīgs refrēns pavada dzejnieku visu mūžu. Kad 1922. gadā pabeigta «krievu tragēdija» — «Ilja Muromietis», Rainis atceras tieši šo biļinas tēmu:

«Kad mēs sākām darbu, jau pusmūžā, tad mēs zinājām, kur bēda cēlās: jau mūža pirmā puse bij mums to teikusi. Bet otra puse mums vēl daudz piemā-

cija klāt: mēs zinoši gājām pretī savam darbam un liktenim, bet tomēr gājām.»

Tadenava, Randene un Birkenēļi Raiņa dzīvē palikuši kā savrupas bērnu dienu sētas, no kurām ceļi aizritinās tikai uz skolu un tuviem ciemiem, Jasmuižā sākas apzināta kontaktu meklēšana ar tautas dzīvi. Tā ietekmē arī literārā darba virzību. Nabadzīgajā, atpalikušajā Latgalē asi atklājas tautas posts, izmisums un apātija. Jaunā dzejnieka dvēsele «aug dziļumā un plašumā un top pilna lielām savu līdzcilvēku, savas tautas, visas cilvēces ciešanām». Rodas skarbi, skaudra reālisma piesātināti dzejoļi. Tragisma pilns slapjās un sausās vasaras gleznojums («Bada ga-di»), kad «ļaužu vaigs drūms un debess — draudošpelēka». Apsūdzība ne-taisnībai, ko diendienā izjūt nabagais zemnieks («Kungs, tevi lūdzam»).

No folkloras Raiņa dzejā ienāk tēls, kas kļūst par vienu no būtiskākajām viņa mākslas sastāvdaļām:

*Nogurusi, noskumusi,
Dusi, Zemes māte —
Diezgan lielu, grūtu darbu,
Diezgan sūru bēdu!*

Visu smago darbu darītāja, auglības sargātāja. Klusā, nenogurstošā pavasara gaidītāja. Zemes māte, kas glabā neap-jaustu rītdienu. Modināmais, augšā ce-lamais spēks. Paies laiks, un Rainis rak-stīs «Zemes māte trūkās dziļā miegā...» Tots klausīsies Zemes balss dziesmu, Ilja Muromietis cels Zemes smagumu. Zemes māte runās «Klusajā grāmatā»:

*Kas man mieru traucē tiku tikām?
Nakti sapņiem grābj un dienu ilgām?
Neapjausti saldām ziedoņjūtām?
Vai tas nojautējs un vēstnieks nācis?
Vai mans gadsimteņu ziedons tuvu?
Kas man sludināts bij senās teikās,
Dziļās dziesmās dziedāts man no
mūžiem?*

Raiņa jaunības gadu dzejoļi un die-nasgrāmatas pilnas gruzdoša nemiera — tāpat kā Eduarda Veidenbauma atstātās rokkrakstu lapas. Ko iesākt pret ļaužu postu? Kā «platu ceļu cirst, ievest tais-nību»? Dienasgrāmatā virknējas nervo-zas piezīmes. Par ko kļūt? Par tiesnesi? Labdari, reformatoru, dzejnieku vaļas-

Latgales keramika.
J. Krieviņa foto.

brīžos? Rokas it kā taustās pa rīta krēslu. Dvēseli plosa disonanses.

*Dievs un cilvēks, pasaule, liktens,
Sākums, beigums, kādēļ, kā?
Dzīves mīklu minēdami,
Ir bez tevis sajukuši
Miljons smādzeņu un vairāk, —*

sasaucoties ar jaunā Veidenbauma dze-ju, skan jaunā Raiņa «Dzīves mīkla». Un Raiņa, tāpat kā Veidenbauma, lielais spēks ir tieši tas, ko dažkārt uzskata par vājumu — viņi nedod «dzīves mīklai» gatavas, savā laikā parastas un pieras-tas atbildes. Viņiem viss vēl tapšanas procesā. Viņu pasaule vēl neradīta. Nāve

varmācīgi pārrauj Veidenbauma mūžu. Raini šis tapšanas process ved pāri visiem garīgās augšanas sastrēgumiem uz sabiedriskajām zinātnēm, uz marksismu, uz sava pasaules uzskata konsekventu izstrādāšanu. Ar visu nemieru, ar žēlabām par dīki aizvadīto laiku — darīts tiek ļoti daudz. Jaunais dzejnieks

Randene 1911. gadā.
J. Sermoņa foto.

urbjas pasaules klasiskās literatūras sējumos, plāno izdot cittautu dzeju latviski, atdzejo Puškina «Borisu Godunovu», sāk darbu pie lugas «Imanta», iecer rakstīt romānu, kur attēlotu sasāpējušās sabiedriskās problēmas, un tāpēc uzmanīgi studē I. Gončarova, F. Dostojevskā, N. Gogoļa, Č. Dikensa, I. Turgeņeva reālistiskos romānus. 1888. gadā iznāk kopā ar Pēteri Stučku rakstītie «Mazie Dunduri», kur atrodami gan pašu autoru pirmie humoristiskie sacerējumi, gan cittautu klasiskais humors. «Dundurim» seko «Apdziedāšanas dziesmas II vispārīgiem latvju dziesmu svētkiem» (1889), ko sakrājis Jāns Jasenu Plikšis». Kas zin, varbūt tieši šo periodu dzejnieka dzīvē vislabāk raksturo krājumā «Gals un sākums» ievietotais sonets «Bez miega zirgi»:

*Man nakts ir nemīlama dusā doties,
Arvien vēl prāti negrib darbā rimt.*

*Vēl jaunas ainas drūzmām nebeidz
dzimt,*

*Un domas šķiras, zib, tām piekļaujoties.
Ar varu jāspiež miegs, lai prātus tver,
Kā jaunus zirgus gani saitēs saista,
Lai naktī rāmi ēd; — tie valgos sper,*

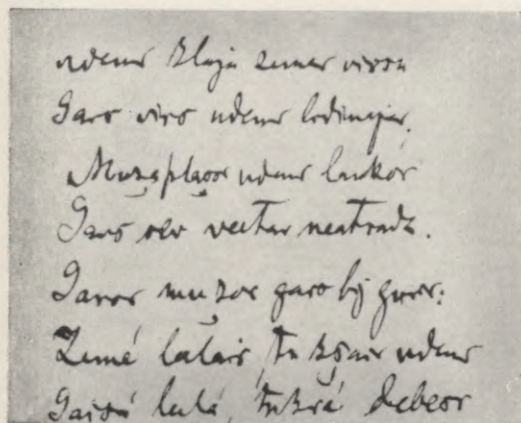
*Tie visu nakti galvas gaisā snaista,
Skrej zviēdzot rītu sveikt, kas
gaismu laista.*

Interese par Latgales likteni un attīstības īpatnībām Raini studiju gados savel kopā ar Pēterburgas universitātes leišu un latviešu valodas docentu Eduardu Volteru un Ģeogrāfiskās biedrības etnogrāfijas nodaļu. Būdams «ziņkārīgs redzēt, kas rokas pēc tik aizmirstām grāmatām un ļaudīm kā latgaļi», Volters Zinātņu akadēmijas bibliotēkā nevilcinādamies sameklē rokā šo grāmatu lasītāju un iesaista viņu etnogrāfisko materiālu vākšanā, pilskalnu skicēšanā Latgalē. 1890. gadā E. Voltera sastādītajā grāmatā «Материалы для этнографии латышского племени Витебской губернии» parādās plaša Raiņa publikācija «Višķu pagasta kāzu ierašas». Tās nozīme nav tikai etnogrāfiskā materiāla fiksēšanā. Tautas tradīciju, tipu bagātības vērojums vēlāk atdzimst tēlos un norisēs, veidojot lugas-tautasdziesmas — «Pūt, vējiņi!», «Krauklītis», «Spēlēju, dancoju». Ieklausīšanās latgaļu «maigajā valodā» kļūst par neatsveramu vērtību, strādājot pie klasikas tulkojumiem. Senvārdiem bagātā Latgale dod vārdu «piecu skiču burtnīcu» varonim Jānim Dagdam. Un Latgale dod Jānim Pliekšānam viņa dzejnieka vārdu, kurš ieraudzīts «vienā Latgales pagastā uz ceļa stabiņa, ar kādiem mēdz apzīmēt zemiņu taisāmos ceļa gabalus. Mans vārds ir no ceļa uzlasīts pašā neaizskartākā Latgalē, un, kas viņu nes; tam arī pa lielceļiem jāstaigā.»

Jasmuižā Pliekšāni nodzīvo līdz tēva nāvei 1891. gadā. Krišjānis Pliekšāns tiek apglabāts Daugavpils Stropu kapos, bet rentes muižu nākas atstāt un daļu mantas izūtrupēt. Kādu laiku ģimene uzturas Pelēču muižīņā, taču gājiens pa lielceļiem Raiņa dzīvē jau sācies. Jurista darbs Viļņā un Jelgavā (1889—1891),

tis, ne arī bagātā pūļa smieklīgs nerrs, ne melis un liekulis» (1896).

Latgalē Rainis iegriežas tikai mūža novakarē, cauri braucot. Vasiļova nopostīta pirmā pasaules kara laikā. Jasmuiža buržuāziskās Latvijas laikā zaudē pat savu agrāko vārdu un kļūst par Aizkalni. Tikai tuvojoties dzejnieka sim-

Jaunības gadu rokraksts — dzejolis «Ūdens klāja zemes virsu».

Jasmuiža 1911. gadā.
J. Sermoņa foto.

«Dienas Lapas» redaktora gadi Rīgā, pašā Jaunās strāvas augstākā uzplūdma periodā (1891—1895) un iepazīšanās ar dzejnieci Aspaziju, atkal Jelgava, Berlīne, Panevėža, arests, trīs cietumi: Panevėžā, Liepājā, Rīgā (1897), tad Pleskavas un Slobodskas trimda (1897—1903) — tas viss vēl ir laiks, kad izkristalizējas Raiņa dzejnieka aicinājums, kad top viņa mākslinieka pārlicība:

«. . . dzejas uzdevums nav skaists ārējs mirdzums, maldināšana un nepareizu priekšstatu radīšana, bet gan patiesā, lielā un nopietnā meklēšana un atrašana arī ikdienas dzīvē, un tieši tajā / . . / Jaunlaiku dzejai jāpaceļas līdz filozofijai, un tā arī kļūs par ievērojamu spēku dzīvē. Dzejnieks pats tiks godāts un nebūs ne sentimentāls muļķi-

tajai dzimšanas dienai, tiek atjaunota dzīvojamā māja, uzkopta saliņa Jašas upē, ūdenskritums. Raiņa piemiņas birzi stāda rakstnieki, aktieri, mākslinieki. Apkārtnes daba pamazām atgūst to pievilcību, par kuru jūsmodama, Līziņa Jasmuižu nosaukusi par pusparadīzi, bet Rainis rakstījis:

*Kur ir vēl tik skaisti sapņot?
Siltā saulē, agros ziedos,
Klusums staigā līdz ar smaržu,
Klusums staigā līdz ar smaržu,
Vidū ved aiz rokām skumju . . .*

«GAR LIELO JŪRU»

Ir vēl trešais tēls Raiņa daiļradē, kas savdabīgi pavada viņa liriku, reizē būdams pirmatnēja spēka atspoguļojums,

reizē simbols plašām, neierobežotām attīstības perspektīvām, cilvēku kopības diženumam. Jūra. Klusā vaidētāja, dusmās dunētāja «iz tālām senām dienām». Liksmā dūcēja ziedoņvējos, rasmīgu mākoņu sūtītāja pāri atmodinātai zemei. Ceļu vērēja tālbraucējiem kuģiem, laimes zemes solītāja.

Dzejnieka māja Pārdaugavā, Diķa ielā 9.
J. Krieviņa foto.

Jau studiju gados rakstītas rindas «Viens otru sapratīs — Jūra un sirds». Jūras malā pagājušas laimīgas Raiņa dzīves dienas. Pēc iepazīšanās ar Aspaziju dzejnieks 1894. gada vasaru nodzīvo Mellužos, Salacas ielā 4, ik dienas tīkdamies ar nākamo dzīvesbiedri, kura pati Rainim šķiet «kā divpēdaina dzeja», bet visa viņas dzīve, visa būtne — «viens vienīgs dzejolis». Atgriezušies no Slobodskas trimdas, dzejnieki apmetas

Dubultos un Aleksandra prospektā 16 sāk izbūvēt nelielu vasarnīcu. Piektā gada priekšvakarā un revolūcijas dienās tā kļūst par mākslinieku, rakstnieku, cīnītāju pulcēšanās vietu. Te top «Uguns un nakts», te — liela daļa «Vētras sējas» dzejoļu, «kad bija nobriedis brīdis un visi dvašojām drausmīgi

Rainis maksķerējot Mežmuižas ezerā 1925. gadā.
J. Rīdzenieka foto.

skaistā priekšsajūtā». Te ieskicēts arī sākums dzejas rindām, kas kļūst par apliecinājumu tam spēkam, uz kuru Rainis palāvējis vissmagākajos revolūcijas sagrāves gados:

*Ar saviem sīkiem sirdsēstiem
Es eju gar lielo jūru;
Tās dziesmu ar vaidiem un atvaidiem
Es dzirdu tik sūru, tik sūru,
To sājpu jūru.*

— — —

*No mazām sāpēm es pagurtu,
Ne stundu nepanestu,
Ja savu sājpu lielumu
Man jūra neiedvestu,
Tā lielā sājpu jūra.*

Sākoties soda ekspedīcijas teroram, Rainis un Aspazija dodas uz Šveici, kur nodzīvo piecpadsmīt gadus (1906—1920). Atgriezušies dzimtenē, dzejnieki vairākkārt atpūšas jūrmalā. Majoros, kādreizējā Aleksandra ielā 7, Rainis pavada 1927., 1928., 1929. gada vasaras. Lielāko daļu telpu izīrējis citiem, dzejnieks ar Aspaziju iekārtojas sētas mājas bēniņos tik vienkārši, cik vien iespējams. Kad vasarnieki septembra sākumā aizbrauc, Rainis pārnes savus manuskriptus uz plašo verandu lielākās mājas augšstāvā, kura vakarpusē allaž pilna saules un priežu šalkoņas. Šaurajās kāpnēs Rainis piepeši pakrīt un samaņu atgūst tikai pēc minūtem divdesmit. Nedaudz atlabis, viņš pēc dažām dienām atkal ķeras pie literārā darba. Lēkme atkārtojas, un 12. septembrī sēru telegrammas aplido visu Eiropu: «Miris Rainis.»

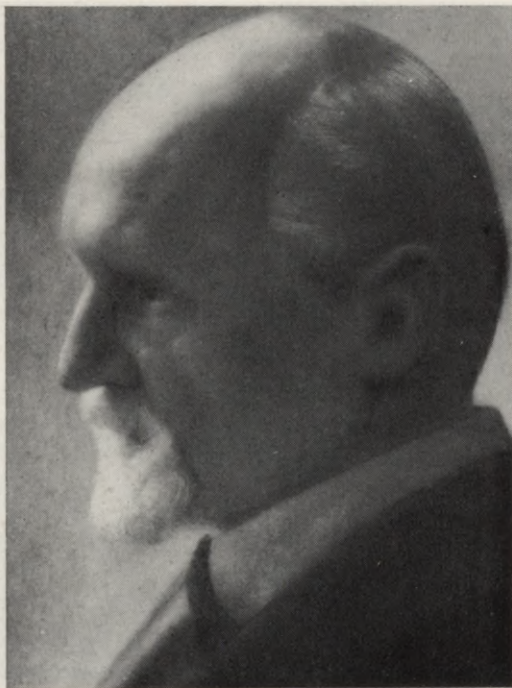
Starp rokkrakstiem uz balta galdiņa verandā paliek ar 5. septembri datēts dzejoļa uzmetums:

*Kā putniņš krātiņā es še esmu,
Kad tuvojas putenis līdz zemei baigi...*

Paliek 9. septembrī iesākts raksts par draudzību. Šīs cildenās jūtas pavādījušas cilvēci kopš tās šūpuļa. Tagad dzejnieks ar dziļu sāpi jūt, ka starp ļaudīm arvien vairāk iezīmējas atsvešināšanās. Viņš pats Šveices vientulībā cerējis, ka dzimtene nāks pretī atplestām rokām, ka te varēs strādāt un mājās justies, bet māju sajūtas nav... Mākslā un sabiedriskā darbā vienmēr aizstāvēdams sociālisma un humānisma idejas, ticēdams, ka tās realizēs viņa paaudze un viņa dzimtenē, Rainis pēc atgriešanās ārkārtīgi krasi pārdzīvo vilšanos 20. gadu

Latvijas īstenībā, domu biedros, politiskajā programmā. Zīmīga ir viņa runa Latvijas saeimā 1925. gada februārī pēc Nacionālā kluba huligānu uzbrukuma strādnieku jauniešiem Aleksandram Masakam, kas beidzās ar Masaka slepkavību:

«Kad pēc garām cīņām es pārnācu mājā, — jo trimda jāsauc par cīņu —

Rainis.
J. Rīdzenieka foto.

tad es domāju, ka nu ir beigušies visi kari Latvijā un ir nobeigusies visa varas lietošana, nu Latvija varēs iet kulturālā gaitā uz augšu. Bet mūsu tautas viena daļa, mantīgākā, stiprākā, bij nodomājusi, ka mūsu valsts ir dibināta priekš tā, lai tur viņa savus īpatnējus mērķus varētu sasniegt. Viņi domāja, ka dievs licis Latvijai tapt, lai tā būtu par īpašumu valdošai šķirai. Šī šķira gāja ar pilnu apziņu uz savu mērķi, lai visu

varu saņemt savās rokās, viņai vajadzēja ierobežot demokrātiju. /../ Tiesām, grūti jau elpot garīgam cilvēkam Latvijā. Šī nekulturālā cīņa noveda līdz panākumiem, kurus mēs redzam savā priekšā un kuriem ir asins smaka.»

Nemiens ar savu laikmetu un paauzdi, kas nav spējusi sāktu cīņu novest

savas mākslas tālākajiem uzdevumiem, Rainis dienasgrāmatā raksta: «aktīvi pārvērst veco pasauli, radīt jaunu morāli, ticību, cilvēku kopību». Bet starp pēdējiem rokkrastiem uz Raiņa rakstāmgalda Jūrmalas vasarnīcā ir arī veltījums albumā «Mīļajai, mazajai Olģīnai par piemiņu»:

Rainis un Aspazija Baznīcas ielas dzīvoklī.

galā, šīs paaudzes traģiskā vientulība drūmā spēkā laužas ārā lugā «Ilja Muromietis». Apsūdzības pilna rindas skan Raiņa topošajā aforismu krājumā: «tagadējais laiks pazemo un nicina cilvēku — līdz nāvei un nokaušanai, tāpēc tam nav tiesības pastāvēt, jānāk jaunam laikam». Nepieciešamība pēc jauniem uzdevumiem, pēc dzīves atjaunotnes piepilda «Dagdas piecu skiču burtnīcas» (1920—1925). Domādams par

Ko zaļai jaunībai lai saka sirmais?

— Ved dzīvi tā, ka pēc nav jāteic:

«vīl!»

Kā panākt to? Ir bauslis visu pirmais

Un visu pēdējais ir tikai «mīla».

Mīla kā uzticības apliecinājums cilvēcībai, kā spēja ziedoties cildenai idejai. Ne sirds kā pašmērķis, ne labestība kā pašmērķis, bet kā jaunas cīnītāju paaudzes audzināšana, kura būs pietie-

kami spēcīga, lai pārveidotu veco dzīvi. Cilvēka tikumiskā sagatavošana jaunai sabiedrībai, taisnībai un vienlīdzībai:

«Ar to vien nepietiek, ka mēs cīnāmies par saimnieciskas un politiskas iekārtas pārgrozību un ieliekam tur visus spēkus. Mēs atstājam tad novārtā dvēseles pārgrozības, un nepārgrozīta dvēsele nepārgrozīs ārējo iekārtu.»

Rainis savu mākslinieka uzmanību pievērš ļaudīm, kas spēj garīgi attīstīties, uzsūkt sevī spēkus no darba tautas nākotnes sapņiem un pasaules kultūras bagātības. Pēdējā grāmatā «Kastaņola» (1928), atcerēdamies kādreizējos tikšanās brīžus ar Piektā gada cīnītājiem, Rainis uzsver, ka tieši šos cilvēkus viņš tēlojis savās drāmās, lai cik tāla vēstures vai teiku viela būtu izmantota lugu ārējam ietērpam. Viņi ir dzīvē piepildījuši mākslā ieskicēto personības ideālu, bijuši «smalks garīgs spēks, kas uzvar arī reālā, rupjā cīņā». Šo smalkumu, garīgumu, šo «pārgrozīto dvēseli», kura pārveidos arī sabiedrisko iekārtu, Rainis izceļ arī vēstulēs, dienasgrāmatās, aforismos:

«Būs reiz smalka sirsnība un būs reiz laba pat persona, kura nenoslēgsies pret citiem, kam vajaga dvēseles palīdzības un kopības, būs tik laba un stipra sirds, ka viņu ne smagākiem zābakiem nespēs samīt. Varbūt pat būs reiz tā, ka nenēsās nemaz vairs smagus zābakus.»

«Biogrāfija ne gaita no panākuma uz panākumu, bet no atziņas uz atziņu, no ideāla uz ideālu, no apģarojuma uz apģarojumu. Ne izdzīvoties, bet piepildīties.»

Ap dzejnieku — ieceru milzums, projektu desmiti. «Jaunās strāvas romāns», vēsturiskās drāmas — «Viesturs», «Kajs Grakhs», «Steņka Razins», «Gilgamešs», «Veidenbaums», teiku drāmas — «Kurbads», «Dievs un Velns», «Imants». Jauna revolucionāra luga. Jauna prozas luga. Dzejoļu kopojums «Lieldarbs», ap-

vienojot «Dagdas skices» ar mūža pēdējo gadu dzeju, lai stāstītu par cilvēka lieliskumu, dzīves nemitīgo atjaunotni. Kā to saukt? «Dzīves jūra»? «Dagdas jūra»? Uzrakstīt moderno «Faustu», kurā izteiktos 20. gadsimta cilvēka dvēsele — pārdzīvojumi, pasaules uzskats, cīņas mērķi. Cilvēces likteni ietvert dzejā.

Jūra. Jāņa Dagdas jūra... Dzīves diženuma un dzīves nebeidzamības motīvs. Ar jūras — visu straumju kopā vācējas nebeidzamo bagātību, ar ceļu mirdzošo perspektīvu. Nāk jauna cilts. Pretī saulei. Vēl tālāk par sauli.

« Tā iet, ka ziedu nesamit... »

Gulbenes rajonā, Druvienas vecajā pagastskolā 1966. gada 11. jūlijā atklāj muzeju novada literātiem: dzejniekam Jānim Porukam, literatūrzinātniekiem Kārlim un Rūdolfam Eglēm, bibliogrāfam Jānim Misiņam, māksliniekiem Jūlijam un Jānim Straumēm. Kaut arī izstādē Jāņa Poruka memoriālo materiālu ir maz, visa pagastskolas apkārtnē un daba ap kādreizējiem Prēdejiem ir savdabīgs piemineklis dzejnieka daiļradei.

**Jānis
PORUKS**

(13. X 1871.—25. VI 1911)

Jāņa Poruka piecdesmitgadē Rainis rakstīja:

*No atmiņām par zvaigžņu augsto dzīvi,
No debess ilgām un no pasauls sāpēm
Ceļ baltā dvēse savu sapņu valsti;
Pie augstā, baltā loga dvēse stāv
Un vēro balto tēlu, sārto blāzmu —
Tad pēkšņi pārrauj tievo pavedienu
Un aiziet, atstājot mūs dzīvot mokās...*

Rainis, tāpat kā Aspazija un Rūdolfs Blaumanis, ir dzejnieka laikabiedri — abi pēdējie pat darbabiedri gadsimtu mijā «Dienas Lapas» redakcijā. Taču sabiedrisko interešu virzībā un mākslas tēlu veidošanas ziņā viņi visi no Poruka atrodas tālu. Blaumaņa spīvais Edgars, Raiņa nesalaužamais Pazudušais dēls un Aspazijas temperamentīgās, vitālās varones ir spilgti kontrasti Jāņa Poruka «bāļajiem zēniem». Kā saka autors stāstā «Romās atjaunotāji», «savāda draudzība vai radniecība ir naktij ar tiem zēniem, kuri pa krēslu mīl lūkoties augšup uz zvaigznēm. Šie zēni ir bāli, smalki, patīkamiem sejas vaibstiem un sapņaini mirdzošām acīm. Viņi dienā neizskatās lāgi: tādi slimīgi, noguruši, un nekad tie nenoplūc puķi un nepieprauž sev pie cepures, bet ļauj visām mierīgi noziedēt...»

Ne vienreiz vien literatūras kritikā izskanējis pārmetums, ka Poruks nav rādījis cīnītājus. Bet vai gan labā bojāja mākslā neizskan kā apsūdzība laikmetam, kas nosaka traģēdijas cēloņus? Vai sāpēs raudāta asara nav bruņota ar līdzīgu jūtu spēku kā protestā sacīti vārdi? Vai Poruka varoņos nav arī kaut kas no Raiņa Jāzepa, kurš aiziet tuknesī meklēt «jaunu sauli», jaunas, cildenākas cilvēku attiecības? Laikam arī tāpēc Rainis, būdams viskonsekventākais cīnītājs sava laika mākslā, tik jūtīgi uztvēris Poruka ilgas pēc

«zvaigžņu augstās dzīves», viņa dzejas smalko skaistumu, lauku zēna, un reizē izsmalcināta inteliģenta dziļāko būtību. Poruka garīgo trauslumu. Viņa sapni par mīlestības svētumu. Viņa bijību pret dzīvību:

*Tā iet, ka ziedu nesamīt,
Tā stāvēt, ka nevienam ceļā...*

Jāņa Poruka māte.
J. Rīdzenieka foto.

Tā ir Jāņa Poruka daiļrades pamatskaņa. Protams, tai līdzī vibrē daudzas citas noskaņas un tēmas. Saulains humors bērniem veltītajā dzejā — «Tracis», «Lullīņa, una, tita un minka», «Idille». Plaši reālistiski lauku un pil-sētas dzīves tēlojumi, kodīga satīra dar-bos par latviešu jaunbagātņiem un pusinteliģentiem: «Kā Runcis kļuva par Runcē», «Ubagi gada tirgū», «Kun-dzes», «Ķēkšu akadēmija», «Rakstnieka

liktenis» u. c. Taču dziļā cilvēces sāpju un sāpju tēma kopš agras jaunības gruzd mākslinieka sirdī, tā dedzinādama ar iekšējo uguni, ka beidzot dzejnieks sabrūk šajā kvēlē.

Poruku dzimta kopš seniem laikiem dzīvojuši Druvienā. Baznīcas grāmatas vēsta par vecvectēviem, kas pārlaiduši Ziemeļu kara šausmas, bada un mēra laikus, līdz atkal piepildījuši ar dzīvību tukšo Vidzemes vidienu. Viens dzimtas atzars aiziet uz Mazvasaraudžiem, uz Egļu ģimeni, kura dod latviešu kultūrai divus izcilus literatūrzinātniekus — Kārli (1887—1974) un Rūdolfu (1889—1947) Egles. Cits zars saradojas ar Straumēm — Jūlijs Straume (1874—1970) ir izcils lietišķās mākslas meistars, bet brālis Jānis (1861—1929) pazīstams diriģents, komponists un publicists. Poruku uzvārdu nes komponists un muzikologs Jēkabs Poruks (1895—1963).

Dzejnieks Jānis Poruks, kas nācis pasaulē 1871. gada 13. oktobrī *Prēdeļos*, ir pirmdzimtais sešiem bērniem bagātā ģimenē. Poruki ir stingri patriarhāla un reliģioza saime. Prēdeļos augstu tiek vērtēts godīgums, patiesīgums, labestība. Liela nozīme jaunās patības tapšanā ir mātes personībai — pašai dziedīgās, mai-gās, dzīves sāpinātās mātes tēls atkal un atkal parādās Poruka daiļradē kā sargātājspēks pret dzīves rupjajiem pie-skārieniem, kā harmonijas un skaidrības simbols.

Šo labestību neizteic tikai māte vien. Gandrīz katram latviešu pirmo rakst-nieku paudžu pārstāvim ir kāds sirmas māmuļas tēls, kas šķiet izkāpis no tei-kām par Laimesmāti, no bāreņu un sēr-dieņu dziesmām. Un tomēr neviens nav tik dziļi iegājis tautas kultūras apziņā kā Jāņa Poruka Kukažiņa. Reāla bēr-nības atmiņa, krāsaina glezna un reizē — gaišā cilvēcības spēka personificējums:

«Nav no Silamačiem līdz Tilta krogam neviens lielāka akmeņa lielceļa malā, uz kura Kukažiņa nebūtu kādreiz sēdē-

juse. Nav pasaulē mīlu vārdu, kurus Kukažiņa nebūtu teikuse /../ Kukažiņa iet pa lielceļu. Arājs aptur vagā zirgu, plāvējas apstājas, un visi raugās, kā Kukažiņa aiziet uz Tilta krogu. Un visi jūt, it kā kāds labs gars ietu līdz Kukažiņai. Jo visi zina, ka Kukažiņa vēl visiem labu — labu druvām un pļavām, cilvēkiem un kustoņiem. Un gans tura sirdīgo Kranci aiz ausīm, lai tas tik Kukažiņu vien neaiztiktu.»

Tā aiziet Kukažiņa — citam laipnu vārdu bilzdamā, ar vēlīgu padomu sirds noslēpumam pieskardamās, citam izvilkdama mīkstu plāceņa gabalu no savas sagšas apakšas, citam — atgādinādama sensenos tikuma likumus. Tāpat kā Jāņa Poruka bērniņā ceļu no Silamačiem uz Grotes krogu gar Prēdeļiem mērojusi Krastiņu Anna — Poruka stāsta dzīvības nerva devēja.

Kukažiņas staigātā ceļa malā atrodas arī Druvienas pagastskola, pirmā Jāņa Poruka mācību iestāde. Pirmā asā saskare ar dzīves skarbumu:

*Bet līdz sāku skolā staigāt,
Lai tur mācītos ko labu,
Lūk, par brīnumu es jaudu
No tā laika tikai ļaunu —*

dzejnieks raksta liriskajā tēlojumā «Iz manas dzīves». Kaut arī, šodienas acīm skatoties, Druvienas skolēnu skopajā guļamtelpu iekārtojumā, maizes lādišu un kulišu izvietojumā skolēnu kopējā pieliekamajā kambarī, viss liekas nabadzīgs, patiesībā jau skolā iezīmējas tās materiālās dzīves gradācijas un raksturu īpašības, kas vienus skolēnus izvirzīs sabiedrības centrā, citus — atstums nomalē. Godīgais un negodīgais, jūtīgais un raupjais, lutinātais un trūkumā augošais. Zēns, kurš «nekad vēl otram nebija sitis» un jauns varmāķa, kas laiž darbā dūres un elkoņus, nepārtraukti lūko savu pretinieku pazemot. Katra skolēna rīcībā, stājā un mājas atmosfērā izpaužas viņa nākotnes iezīmes.

1897. gadā, daiļrades strauja plaukuma laikā, Jānis Poruks no skolas laika atmiņām veido stāstu «Kauja pie Knipskas». Knipska ir noriņa pie draudzesskolas, kur zēni, saklausījušies nostāstus par turku un krievu sadursmēm Balkānos, mīkstajā sniegā rīko varenas pikošanās kaujas. Sniega kaujas, skolas

J. Poruks.
J. Rieksta foto.

parastā ikdienā, kuru vienlīdzīgos nogriežņos sadala zvans, vēstīdams stundu sākumu un beigas, šķietamie sadzīves sīkumi rada priekšnoteikumus godīgā, traušlā, dziļi jūtīgā Cibiņa bojā ejai un robustā Buņģa uzvaras gājienam savā vidē. «Stāstā iz skolnieku dzīves» autora dvēsele kā vēja šūpots apsnidzis zars līgo līdzī sava mazā varoņa ciešanām. Kas zina, vai tēlojuma skaudrumu vēl vairāk nesaasina Poruku dzimtas

tragēdija. Laikā, kad jaunietis jau studē, viņa tēvu, ilggadīgu pagasta vecāko, apvairo pagasta kases izšķērdēšanā. Kaut arī daļēji apvairojums tiek noņemts un tēvu soda tikai par nepietiekami stingru pārraudzību pagastnamā, ģimene tiek izputināta un Prēdeļus nākas pārdot. Apvairojums dziļi satriec jūtīgo dzejnieku.

Prēdeļi.
J. Rīdzenieka foto.

Prēdeļi paliek Jāņa Poruka atmiņā kā skaists sapnis. Visai zrautīgāk vecās sētas burvību viņš attēlo stāstā «Romās atjaunotāji»:

«Ābeles pašu laiku ziedos kā līgavas un izskatās it īpaši cēli tāpēc, ka ir jau vakara krēsla. Mēness paceļas pār priedēm apaļš un bālgans, un migla sakrājas mājas aplokā un tam līdzās pļavā līdz pat birztaļai, līdz kamēr pienāk no sila puses upe un tad atkal pa kreisi pagriežas atpakaļ uz sila pusi. Vēl ziedonim vēsa dvaša. Vakarā un naktīs tev vēl uznāk drebuļi, ja neesi silti ģērbies un gribi sēdēt dzīvojamās ēkas galā, kur pagrabs un ķēķis, un ķēķa priekšā, uz velētavas nolaidies, aplūkot Silenieka ābeļu dārzu, aploku, pļavu ar liku loču upei līdz auguļiem kārkliem, alkšņiem un apsēm, kuru lapas mirdz tik sudra-

baini, aiz pļavas savādu tumšumu — tas ir snaudošais sils ar bālgani spīdošām galotnēm...»

«Romās atjaunotājos» (1900) atspoguļojas autobiogrāfiski momenti no *Liezēres draudzes skolā pavadītā laika* (1885—1887). Strauji aug interese par literatūru, īpaši par klasisko mākslu,

Druvienas vecā skola.
J. Krieviņa foto.

par antīko senatni. Ap Jāni Poruku pulcējas aizrautīgu jauniešu grupa. «Romieši» apņēmušies cīnīties kopā «priekš visa, kas labs un daiļš», un arī šeit, tāpat kā Cibiņa skolā, nenovēršami izraisās sadursmes ar tiem, kuru dzīves mērķis būs biezs naudas maks, uzdzīve, nodrošināts sabiedriskais stāvoklis. Vēl tagad skolas apkārtnē zinātāji rāda Poruka noriņu, kur bijusi viņa «romiešu» pulcēšanās vieta.

Liezērē Jānis Poruks jau pievērsās literārajai darbībai, bet pirmās publikācijas sāk parādīties, kad jauneklis mācās Cēsu pilsētas skolas sagatavošanas klasē un Rīgas Politehniskā institūta sagatavošanas priekšskolā. Šajā laikā strauji pieaug interese par mūziku. 1893. gada februārī topošais dzejnieks sava aizbildņa, docenta Hermana Ves-

termaņa pabalstīts, dodas uz *Drēzdeni*, lai iestātos konservatorijā.

Arhitektoniski pati krāšņākā Vācijas pilsēta, īsts baroka arhitektūras piemineklis, ar savu mākslas un mūzikas dzīvi atstāj neizdzēšamu iespaidu Druvienas silu zēnā. «Bēthovena «Devītā simfonija», Vāgnera «Parsifāls», Koredži

cildenumu, mākslas skaistumu, skaistumu, ko sniedz cilvēka personības, īpaši sievietes personības, burvība. Meklē atstumts, vīlies, izmisis, līdz salūst nespēkā. Taču paliek ticība, kuru Poruks atspoguļo šajā pašā gadā sarakstītajā «Vēlējumi», kas ir viens no populārākajiem dzejnieka darbiem:

Brāļu Egļu dzimtās mājas Mazvasaraudži.
J. Rīdzenieka foto.

madonnas liek man aizmirst visas dzīves grūtības,» viņš raksta vēstulē draugam. Drēzdenē dzejnieks izdzīvo vienu no smalkajām, tīrajām mīlas aizrautībām, kura ir par trauslu reālās dzīves pieskārieniem.

Lai izteiktu Drēzdenē izjusto, Jānis Poruks atkal pievēršas dzimtās puses motīviem. 1895. gadā rodas stāsts «Pērļu zvejnieks». Nosaukumu un pamattēmu šim darbam dod veco druvēniešu atmiņas par pērļu zveju Gaujā un Tīrzā. Taču kad, nonācis materiālās grūtībās, sapņodams par izglītību, Latvijas ūdeņos pērles sāk meklēt Ansis Vairogs, to šeit sen vairs nav. Bet «pasaulē ir draugi, kuru sirdis ir pērles. Zvejo šīs pērles,» mudina Anša Vairoga draugs un atbalstītājs Tālheims. Un Ansis bijīgi un neatlaidīgi meklē cilvēku dvēseles

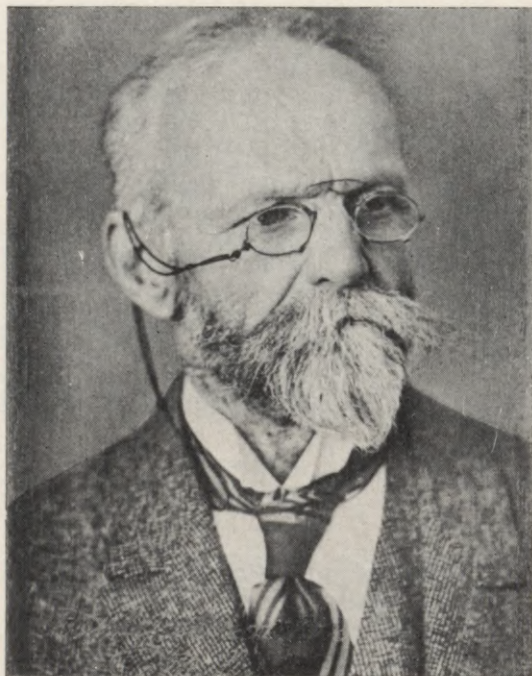
*Ir daudz pie debesīm zvaigžņu,
Un visas gaismu vieš,
Ir daudz uz pasaules siržu,
Un visas mīlē un cieš...*

*Kaut zvaigznes kopā lītu
Un saule taptu iz tām,
Kaut sirdis kopā kustu
Aiz sāpēm un ciešanām:*

*Lai redzētu, cik daudz gaismas
Ar tumšā naktī mirdz,
Lai justu reiz augstajie gari,
Cik liela ir cilvēka sirds...*

1894. gadā Poruks atgriežas dzimtenē — trīs studiju semestri Poruku ir pārliecinājuši, ka mūziķa gaitas sāktas par vēlu, kaut arī viņš pats sevi vairāk uzskata par mūziķi nekā par dzejnieku.

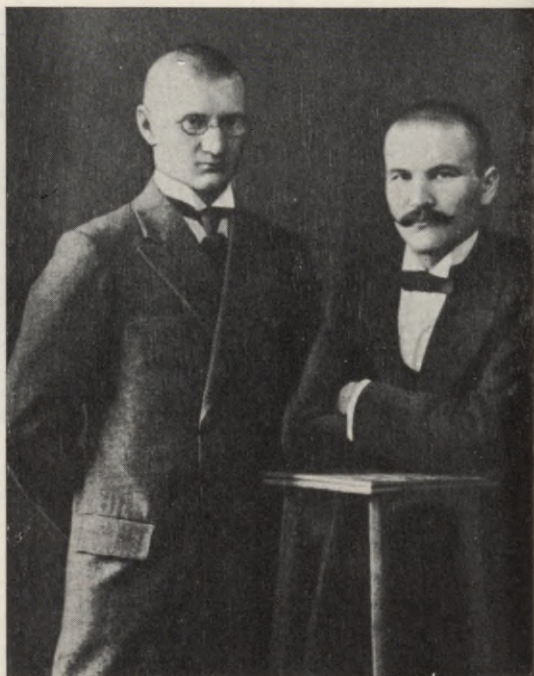
Poruks izmēģina dažādus darbus, muižas pārvaldnieka pienākumus ieskaitot, tad iestājas Politehniskajā institūtā. 1902. gadā viņš nodibina ģimeni, kaut arī līgavas Ernās Pētersones vecāki ir ļoti neapmierināti ar znotu, kurš vēl arvien nav nodrošinājis savu materiālo stāvokli un ieguvis autoritāti pilsoniskajās ap-

Jānis Misiņš.

rindās — dzejošanu šeit neviens par respektējamu nodarbību neuzskata. Mīlestības iekšējie konflikti, aizrautība un sāpes poētisko dokumentāciju gūst 1904. gadā publicētajā stāstā «Brūklenāju vainags». Darbībai atkal Poruks liek norisināties Druvienas apkārtnē, kaut gan Erna tur nav ne reizes bijusi. Pāri gaišajām un smeldzīgajām mīlestības epizodēm šalc Pērļa sils, un dzejnieks tajā atkal un atkal atgriežas ar dziļu godbijību pret dabu, ar kaismīgu pieķeršanos dzimtajai pusei.

«Mana tēvu zeme! Ak, es gribētu krist ceļos uz tevis, ietverties dziļi, dziļi tevī ar abām rokām, izplēst gabalus iz tevis un spiest tos pie savas krūts, tik ļoti es tevi mīlu,» raksta Jānis Poruks desmit gadus pēc tam, kad uz visiem laikiem atstājis Druvienu, nosūnojušo robežakmeni silā, ļaudis, kuru necilie dzīves-

Rūdolfs un Kārlis Egles 1914. gadā.

stāsti devuši tik daudz vielas viņa daiļradei.

Gadsimta sākumā Jāņa Poruka literārā darbība sit augstu vilni. Iznāk grāmatas «Sirdis starp sirdīm» (1900), «Dzīves straumē» (1902), «Dzīve un sapņi» (1904), «Brūklenāju vainags» (1904), «Zilizana sirdsdedze» (1905), «Dzejas» (1906). Virsraksti zīmīgi pieteic šo darbu intīmo, lirisko skanējumu. Dzejnieks iegūst par tuvu draugu Emīlu Dārziņu. Garīgi radnieciskais komponists ar izcilu iejūtību un izpratni veido Poruka liri-

kas muzikālo interpretējumu — «Es zinu», «Pie loga ziemas naktī», «Teici to stundu», «Mātes dziesmiņa», «Aizver aciņas un smaidi»...

Taču gadsimta sākumā aizvien biedinošāk atklājas arī Jāņa Poruka personības traģiskā līnija: saasinās nervozitāte, kas kāpinājusies jau gadu desmitu, un beidzot viņam jāārstējas psihiatriskajā slimnīcā. Daudzi darbi kļūst haotiski, līdz mākslinieks salūst pilnīgi. 1911. gada 25. jūnijā viņš mirst nervu klīnikā.

Jāņa Poruka daiļrades apkopošanā izcila vieta ir brāļiem Eglēm. Viņu darbam nenovērtējama nozīme arī dzimtās puses kultūrvēsturisko vērtību saglabāšanā. Nākuši no Druvienas Mazvasaraudžiem, Egles vienmēr paliek ciešā saistībā ar dzimto sētu. Jaunākais brālis Rūdolfs mācās Druvienas pagastskolā, vecākais — Kārlis te strādā par skolotāju literārās darbības sākumposmā, Pirmā pasaules kara priekšvakarā. Kārlis Egle 20. gados kļūst par izcilā latviešu bibliogrāfijas pamatlicēja, tīrzenieša Jāņa Misiņa darba turpinātāju, viņa nodibinātās bibliotēkas tālākopēju. Gan Kārlis, gan Rūdolfs Egles daudz tulkojuši pasaules izcilāko rakstnieku daiļdarbus — M. Ļermontovu, V. Šekspīru, L. Tolstoju, H. Heini. Kopā ar Andreju Upīti Rūdolfs Egle sarakstījis «Pasaules rakstniecības vēsturi» četros sējumos. Kārlis Egle latviešu lasītājiem devis dižā indiešu mākslinieka un domātāja Rabindranata Tagores daiļrades plašu kopoju. Pasaules mākslā, tāpat kā Jāņa Poruka daiļradē, brāļus valdzina dvēseles skaidrība, garīgā tīrība, cieņa pret cilvēka patības labo spēku. Ne velti, būdams Druvienas skolotājs, jaunais Kārlis Egle raksta dienasgrāmatā:

«Jūs meklējat skaistumu? Bet jūs viņu nekur neatradīsiet, ja jūsos pašos viņa nav.»

Jāņa Poruka pēdējā atdusas vieta — Meža kapi Rīgā. Augstā pakalnē Teo-

dora Zaļkalna veidotais piemineklis dzejniekam — sērojoša, gājienā apstājusies meitene. Vēlu rudenī, kad novembra nogalē rīdžinieki atminas tuviniekus un garīgi radniecīgos aizgājējus, kapsētā iedegas tūkstošiem sveču un liesmiņas pie granīta meitenes kājām mirdz kā mazas zvaigznes virs viņojošās uguntīņu jūras, tur lejā.

Dabas prieka un dzīves traģisma dziesminieks

Kilometrus sešus no Bauskas, Mēmeles krastā, Ceraukstes ciemā atrodas Viļa Plūdoņa dzimtās mājas Lejenieki un dzejnieka kaps. Saglabājusies Lejenieku dzīvojamā ēka, kur tagad ierīkota izstāde, restaurēta pirtīņa, rakstnieka takas Mēmeles krastā un atpūtas stūrīši.

**Vilis
PLŪDONIS**

(9. III 1874.—15. I 1940.)
J. Rieksta foto.

Kokles, klau, gaisā skan
Sērīgiem akordiem,
Mirdzot tur aizvijas
Dzērvēs uz dienvidiem.

*Ilgi es noraugos
Zilajā tulumā,
Kamēr iz acīm man
Dzērvēs zūd pamalā...*

Divas reizes gadā Latvijas debesis pielīst ar smeldzošu nemieru: pavasaros, kad atlido lielie gājputni, un atvasaras dienās, kad uz siltajām zemēm dodas meža zosu, gulbju un dzērvju bari. Diez vai atradīsies kāds ziemeļzemju rakstnieks, kurš savos darbos kaut reizi nebūtu iezīmējis šo mūžīgo gaitnieku siluetus debesu lielceļos. Bet nebūs otra latviešu mākslinieka, kam šis gadskārtu noliktais lidojums uz saulaino tāli devis tik daudz daiļrades vielas, apgarotu dzejas tēlu kā Vilim Plūdonim. Un šā gadsimta pirmajos gadu desmitos neatradīsies arī otrs dzejnieks, kas tik daudz izteiksmes prieka, gleznējuma košuma un skaņu burvības radījis tieši ūdeņu, putnu, koku, puķu, ziedošu dārzu un piesnigušu mežu tēlojumā. Vilis Plūdonis savā rakstnieka dienasgrāmatā atzīmē:

«Dzejnieka dzejai jāattīstās roku rokā ar dabas pētnieka novērojumiem. /./ Tam visam fantāzijas ceplī jāpārdeg, jāpārveidojas. /./ Apdziedāt savā dzejā tik vispusīgi dabu, kā tas darīts tautas dziesmās, t. i., visās sīkākās, mazākās parādībās.»

Vilis Plūdonis (īstajā vārdā Vilis Lejnīeks) dzimis 1874. gada 9. martā Bauskas Pilsmuižas Lejeniekos. Papatējusi saimniecība, kur mātei — atraitei — nākas audzināt četrus dēlus. Lielākais gardums zēnībā — zemē nokritis sasalis mežābols, sakņu dārzā no dobes izrauts

burkāns vai kālis, slepus izcepta zirņu sauja. No ziemas atmiņām visraksturīgākās šīs:

«Laukā salst, ka zaķim vai acis no pieres laukā sprāgst. Lielajā istabā, kur ziemu mēdz būt pastāvīgi auksts, kuras krāsns. Mēs, brāļi, sēdam sakļāvušies pusriņķī ap krāsni un spēlējam uz pa-

Dzejnieka vecmāmiņa, kas sasniegusi 112 gadu vecumu.

pīra rūtiņām «Vilks un aitas». Istabā tumši. Vienīgais, kas viņu apgaismo, ir atspīdums no krāsns. Dedzināt lampu, ja pie tās nestrādā, ir liela izšķērdība, ko mātes vājā rocība nepielaiž. Brīžiem pametu acis uz aizslēgotajiem logiem. Logā pret krāsni atblāzmo uguns. Liekas, ka arī tur, ārā, kurētos uguns. Mēs piegriežam pie krāsns brīžiem vienus sānus, brīžiem otrs. Bet pati mugura kā salst, tā salst...»

Lai cik skopa būtu bērniņa materiālajā ziņā, tai piemīt bagātība, ko Lejenieku zēni agri mācās novērtēt: Mēmeles ūdeņu, pļavu, liekņu un mežu košums. Pirmais fantāzijas šūpulis, nākošo dzejas tēlu dzimšanas vieta. Vilis Plūdonis gan tieši, gan atmiņās vienmēr atgriežas Lejeniekos, «kur smiltis glabā manas bērndienpēdas».

Grāmatā nejauši uzšķiras sakaltuša dievkociņa zars... Un dzejnieks atkal redz sētmali ar sārtu rožu krūmu, kuplas jorgīnes un šmaugas zilkurpītes, lauvmutītes un kreses... Skan dzejoļu «Vecmāmiņas puķu dārziņš» un «Vecmāmiņa» motīvi:

*Tu sen jau dusi kapā, vecmāmiņ!
Bet tavas dziesmas, pasakas un stāsti
Man silda dvēseli vēl tagadiņ...*

Turpat lejā pie mājas — maza grava. Tajā starp pāris krūmu skupsnām iesēdusies pirtiņa nosūnojušu jumtu. Šī bērniem tik miļā mazgāšanās vieta aicina pa mēnesnīcas aspīdētajām palejām meklēt vēl citu — Zaķīša pirtiņu.

Dārza vidū starp ābelēm — liela liepa platu zaru vainagu. Tā jau sen iesaukta par Anduļa liepu, ar veco koku saistot notikumus, kas atspoguļojas grāmatā «Mazā Anduļa pirmās bērniņas atmiņas» (1901).

Gabaliņu aiz Lejeniekiem pastāvas kraujas pakājē uz Mēmeli tek strauts. Sākot ar pirmās grāmatas dzejoļiem «Tēvmāju strautam» un «Strauta grava», nav tāda Viļņa Plūdoņa liriskas krājuma, kur nieieplūstu šī mūžīgā ritētāja balss. Tas šalc brālim veltītajā «Rekviēmā». Tas čalo līdz ar lakstīgalām pavasarī. Vasarās pavada «līgo» locījumus. Bet strauta galā

*Šlaukst Mēmeles viļņi,
Un, ganoties lankā,
Zirgs vientulis zviedz.*

Mēmeles palos pārplūdušie grāvji, pērkonā lietūs lāmas pļāvās ir Lejenieku

zēnu mīlākās spēju vietas. Starp kalnēm un meldru mežiem viņi meklē un uziet jaunas zemes, «indiāniešus», cilvēkēdājus, cīnās ar haizivīm un krokodiliem. Ziemā te varena slidošana, kuru Vilis ar sajūsmu atceras brālim Jānim Lejniekam rakstītajā vēstulē — dzejoli 1893. gadā:

Vilis Pūdonis ar meitu.

*Sals vaigos kniebj, zem kājām ledus
briks,
Gar ausīm skrienot vēsma viegli lido.
Aiz kalna, lūk, jau vecā liepa sliks,
Bet kājas trakulīgi tālāk slido.
Un krastā stāvi sastingušais mežs
Mums garām skrejot sarmu virsū kreš.*

-----
*Jau glumie taki tumšā krēslā klājās,
Bet prāts mums nenesās vēl doties
mājās.*

*Un ziemas nakts! Un gaiss tik
koši zils!
Un sils tik kluss, tik mēms, tik sapņu
pills,
Ka šķiet, tie koki, kas tur ceļas cēli,
Nebūt nav koki, bet ir burvju tēli,
Caur burvja varu kokos pārvērsti...*

Pie Anduļa liepas Lejeniekos 1938. gadā.

Vasarā Mēmelē lieliska peldēšanās un lišana zem ūdens. Tad, atverot acis, atklājas virszemē neieraugāma poēzija. Piezīmēs «Bērnības atmiņas» dzejnieks raksta:

«Viss apkārt spīd blāvā, iedzelteni zaļganā krāsā. Akmenim, ko acs netālu ierauga, lēplapju stublājiem, kas stiepjas augšup no upes dibena, ir tik ērmots izskats. Visas ūdens zāles tik divaini kustas un lokās, it kā tās būtu dzīvas.

/. ./ Un klusums, kāds bezgalīgs klusums te valda!»

Viņpus upei plešas cita, noslēpumaināka un draudīgāka pasaule. «Aizupē tumši zils Sils stāv it kā Dūkņu pils.» Ne velti viena no dramatiskākajām Viļa Plūdona balādēm «Dūkņu sils», kas brīdina no spēka iznīcināšanas nesātīgās

apvienotais karaspēks sakāva zobenbrāļu ordeni. Attēlot «romānos, lugās, stāstos, dzejā» «senprūšu, leišu, kūru, zemgaļu, līvu» varonīgo un izmisuma pilno cīņu par brīvību — arī to Vilis Plūdonis ieraksta savā jaunības piezīmju burtnīcā kā vienu no svētākajiem latviešu rakstnieka uzdevumiem. Pajet

Pirtiņa Lejeniekos.
J. Krieviņa foto.

baudās, ik pantā noslēdzas ar mātes balsi: «Nesper kāju, dēls, kāju tai silā!»

No stāvās strauta kraujas pār Mēmeli paveras lēzens pretējā krasta ieloks. Pavasaros, kad nokrīt lielie pali, ūdens tur bieži izskalo sarūsējušus šķēpu galus, zobenus, kaujas cirvjus. Tautā no paaudzes paaudzē daudzina te notikušu lielu cīņu starp vāciem un zemgaļiem. Vēsturnieki domā, ka 1236. gadā te varbūt norisinājusies slavenā kauja pie Saules, kad zemgaļu, kuršu un leišu

gadi, romāni un lugas par vēstures tēmām gan netiek uzrakstīti, taču cīņai pret vācu iebrucējiem 13. gadsimtā Vilis Plūdonis velta lieliskas poēmas un balādes. Tās ir «Kauja pie Saules», «Viesturs ceļā pie pāvesta legāta», «Salgales Mada loms», «Kūru kara brauciens pret Rīgu».

Lejenieku Viļa literārās intereses bagāti izpaužas jau Bauskas pagasta pilsētas skolās. Pirmie lielie mākslas iespaidi — «Dzeijas no Ausekļa» un

brāļu Kaudzišu «Mērnieku laiki». Pēc tam — A. Puškina un M. Ļermontova lirika un poēmas, N. Gogoļa Ukrainas dabas tēlojumi, J. V. Gētes «Fausts», visa piesniedzamā pasaules klasika. Jau Lejeniekos kopā ar brāli Jāni Kaudzišu ietekmē tiek rakstīts romāns. Sākdams nopietnas literāras gaitas, Ausekļa dzejā jaunais autors aizgūst savu pseidonīmu. Plūdons Ausekļa lirikā ir straujju, plašu ūdeņu un dabas atmodas dievs. Auseklis atstāj tik dziļu iespaidu Zemgales dzejnieka dvēselē, ka vēl mūža pēdējos gados viņš dodas apciemot Aloju un «Dzeijas no Ausekļa» lūdzu ielikt sev līdzī zārkā.

No 1891. gada līdz 1895. gadam Vilis Plūdons mācās Baltijas skolotāju seminārā Kuldīgā. Kad jauniešiem beidz semināru, iznāk arī viņa dzejoļu krājums «Pirmie akordi» (1895). Tālākie dzīves gadi ar nelieliem pārtraukumiem pāriet skolotāja darbā: no 1895. gada līdz 1897. gadam Liezērē, no 1897. gada līdz 1898. gadam — pie zvejniekiem Bigauņciemā. Līdz pat 1934. gadam Vilis Plūdons pasniedz literatūru Rīgas skolās. Vienīgi vasaras viņš pavada Mēmeles malā. Atvadīdamies no skolotāja darba, kuru strādājis 38 gadus, dzejnieks raksta: «Varu ar pilnu tiesību lepoties, ka esmu no visiem mūsu vidusskolu latvju valodas un literatūras skolotājiem tas, kas visilgāk darbojies šai arodā.» Vilis Plūdons mirst Rīgā 1940. gada 15. janvārī. Viņu apglabā paša sen izraudzītājā vietā — Lejenieku priedulājā, ģimenes vecajos kapos.

Domādams par skolotāja pienākumiem, dzejnieks uzsver, ka bērņā attīstāmās dvēseles īpašības ir «mīlestība, varonība, pašuzpurēšanās, taisnības sajūta, pacietība, izturība, neatlaidība, akurātība, pienākumapziņa». Kā cildenos paraugos viņš projicē šīs īpašības arī savu grāmatu tēlos. Tomēr viņa varoņi nebūt nav izdomātas idealizētas

būtnes. Vilis Plūdons pieder pie tiem māksliniekiem, kas cildeno un poētisko redz visur — dabā, cilvēku attiecībās, dvēseles cīņās.

«Kur dzīvība, tur dzeja.»

«Grūdiet roku dzīves mutulī — un jums radīsies drāma un epus. Mērciet spalvu savās sirds asinīs, un jums radīsies lirika..»

«Rakstniecībai jābalstās uz tagadni, tai jāmeklē patiesība un jādara pakal dabai — tie ir trīs galvenie gabali viņas prieces mācībā.»

Tās ir dažas atziņas, kuras Plūdons izteicis, savās piezīmju kladēs analizēdams daiļdarba tapšanas jautājumus. Plūdoņa mākslas uzplaukums sākas gadsimtu mijā, kad parādās viņa pirmās balādes un poēmas. Novērotās un pārdzīvotās sadzīves pretrunas tur atspoguļojas ar tādu māksliniecisku patiesīgumu un cilvēka sāpju izjūtu, ka Vilis Plūdons ar pilnām tiesībām var teikt: «... es esmu dabas prieka un dzīves traģisma dziesminieks.» Atklādams gan bargo, gan rotalīgo dabas poēziju, Plūdons atklāj arī darba cilvēka iekšējo pasauli. Ar dziļu līdzjūtību pret zvejniekciema ļaužu likteni 1898. gadā rakstīts tēlojums «Selgā» un 1899. gadā poēma «Divi pasaules». 1900. gadā literārajā dzīvē īsts pārsteigums ir poēma «Atraitnes dēls». Jaunā censoņa kaismīgā tiekšanās pēc izglītības, viņa sapnis — pašu sauli nonest uz zemes, jo tad «nevienam trūķumā vairs nebūs jāsalst... Nakts tad arī nebūs; Tik diena, — gaiša, balta, liela diena!», viņa salūšana neuzveicamās dzīves netaisnības priekšā — visi šie motīvi sakņojas dzejnieka jaunības skarbumā un sasaucas ar pārdzīvojumiem, ko jūt tūkstošiem jauniešu līdzīgos apstākļos.

1905. gada notikumus jaunais skolotājs sveic kā «lielo atmodu». Viņš piedalās nozīmīgos skolas demokratizācijas pasākumos un velta laikmeta notikumiem vairākus dzejoļus: «Trauc līdz!»,

«Rūķu uguns», «Brīvoti putni». Taču asāko idejisko spēku un dzejisko pārlicību Vilis Plūdonis sasniedz tieši smagajos pēcrevolūcijas gados, rakstīdams balādes «Tīreļa noslēpums», «Balāde par Mello purvu», «Anss Bantiņš», «Zagnicas kalējs», «Port-Arturas varonis», poēmu «Uz saulaino tāli».

Blakus nais Gulbis poēmā «Uz saulaino tāli» (1912) ir reizē himna legendārajam, neaizmirstamajam putnam, kas ik rudeni pārlido ziemeļzemju klajumus, uz spārnēm aiznesdams ilgas pēc vasaras, reizē pieminēklis tiem ideālos tīrajiem, uz nākotni aicinošajiem varoņiem, kas ik revolūcijai cauri gadu desmitiem un

Mēmeles likums ar iespējamo Saules kaujas vietu.
J. Krieviņa foto.

Rainim Vilis Plūdonis kļūst par vienu no visspēcīgākajiem 1905. gada traģisko notikumu atspoguļotājiem latviešu dzejā. Tikai — Rainis ar apbrīnojamu skaidrību glezno revolūciju pašu kā lielo dialektisko pārvērtības un attīstības likumu izpausmi laikmetā un cilvēkos, skaidri izteikdams arī tās sociālos mērķus, bet Vilim Plūdonim visa uzmanība akcentēta uz revolūcijas upuru traģiku, kas īpaši skaudri iezīmējas kontrastā viņu «saules sapņiem». Jau-

simtiem piešķir heroisma pilnu skaistumu:

*Bet Gulbi dziļdziļāk redz nirstam
Gaisa selgās... Un no spārnēm, lūk,
birst tam
Kā ziedi, kā zvaigznes zemes miglājā...
Tu raugies un šķiet, ka kas skautu
Arī tevi un celtu, un rautu
Viņam līdzī tur dzidrajā plašumā...*

Ar Viļa Plūdoņa liriku latviešu literatūrā pirmo reizi tik plaši izvērsti, tik

dziļas cilvēcības apdvests ienāk Mātes tēls. «Atraitnes dēla» māte, kurai vēsts par dēla nāvi ir arī nāves pieteikums pašai. Revolucionāra māte soda ekspedīciju laikos, kura sarkanu magoņu laukā taujā: «Ak dieviņ, kas teiks nu, kur dēliņš mans dus?» Bēgļu māte pirmā pasaules karā, pilna smagām sāpēm pēc dzimtenes pavarda, pēc pazudušajiem bērniem, savā iekšējā un ārējā veidolā pārsteidzoši tuva Teodora Zaļkalna granītā cirstajām «Bēgļu māmiņām». Daudz cietusi, rūpju nomākta un tomēr stipra. Un māte pie šūpuļa, māte rotaļā, māte gaišās rūpēs par priecīgu bērnu dabas sargājošā klēpī... Bet, kad blakus mātei Viļa Plūdoņa dzejā nostājas Vecmāmiņa, — tad sākas lielais pasaku un teiku laiks. Rodas lieliskās bērnu poēmas un dzejoļi: «Eža kažociņš», «Brīnumstabulīte», «Rūķīši un meža vecis»... Pāri šiem darbiem staro gaišas, daudz pieredzējušas sirds siltums, kura, mīlējama pasauli, arī bērnos audzē dabas un dzīvības, un cilvēku mīlestību.

Vilis Plūdonis pieredzējis trijas revolūcijas, pirmo pasaules karu un bēgļu laika smagumu, buržuāziskās Latvijas rašanās un demokrātijas bankrota gadus, otrā pasaules kara iesākumu Eiro-pā, izdzīvojis ļoti pretrunīgus procesus sabiedriskajā dzīvē un literatūrā. Proletariāta atbrīvošanās kustībai viņš nekad netuvojās, kaut arī 1917. gada notikumus uzņēma ar simpātijām. Ar to arī izskaidrojams Plūdoņa politiskais strupceļš ulmaniskās Latvijas laikā, kad dzejnieks rada vairākus diktāturu slavinošus darbus. Taču gadi paiet, laika uzskatītās sanesas nogrimst, un Plūdoņa daiļradē mūžam jaunas skan tās tēmas, kas kopā ar citu izcilo latviešu dzejnieku meistardarbiem veido «latviešu lirikas zelta laikmetu» 20. gadsimta sākumā — darba cilvēka izjūtu atspoguļojumu, vitalitāti un dzīves prieku, reizēm traģisko, bet nekad nerimstošo cīņu par

labo cilvēkā. Ir taisnība Jānim Sudrabkalnam:

«Lejeniekos kapsētā nokļuvuši, mēs atkal čukstam vai pilnīgi dzirdami skandējam «Rekviēmu», kuru tulkodams Aleksandrs Bloks atzinis par vienkāršu, stingru un pievilcīgu ziemeļnieka gara izpausmi. Un, lūk, augstu gaisos, lai kāds būtu gadalaiks, — Jaunais Gulbis izpleš spārnus, un kopā ar viņu arī mūsu sirds, dvēsele un ne ar kādiem vizuļiem nenopērkamais prāts atvilgst, un mēs paceļam rokas, sveicinādami lielo liriķi, emocionāli bagāto, romantisko un reizē skaudri reālistisko dziesminieku: «Uz saulaino tāli, uz saulaino tāli!»»

**«...kad Annele nebūtu gājusi,
brīnumu pavadīta?»**

Dobeles rajona Tērvetes ciemā atrodas Annas Brigaderes Sprīdīši. Memoriālais muzejs sāk veidoties pēc dzejnieces nāves 1933. gadā, kad tiek saglabāta viņas dzīvokļa iekārta un turpināti stādījumi Sprīdīšu dendroloģiskajā parkā. 1958. gadā mežkopis Miķelis Kļaviņš (1907–1973) sāk Tērvetē izkopt Meža ainavu parku, kas tagad kļuvis par vienu no visskaistākajiem Zemgales stūrīšiem.

**Anna
BRIGADERE**

(1. X 1861.—25. VI 1933.)

Mēs sakām: Anna Brigadere, un sērdienīte Maija kāpj pa garo pupu debēs, lai iegūtu elles vārtu atslēgas un izvestu no pekles puisi, kuru mīl. Princese Gundega dodas cauri čūsku purvam uz Dzīvības avotu. Sprīdītis ar lāpstu plecos iziet pasaulē laimi meklēt, un no pasaku meža viņam pretī nāk milzis Lutaussis, velns ar nolauztu ragu un izputējis ķēniņš. Bet mazajai Annelei sirds deg pēc Iršu dārza, kur

«...nakti ne dzīva dvēselīte nedrīkst garām iet, jo citādi to aprītu zilas un sarkanās ugunis, kas tur šaujas un sprēgā, un dienvidū, kad tur viens staigā, tad aiz katra krūma baltas sievietes rādās. /./ Iršu dārzā var dzirdēt uzreiz brīnišķas balsis dziedam, bet ej tik, meklē pēc dziedātājiem, tad gan redzēs, kur tevi aizvedīs! Iršu dārzā ir putni ar tik mirdzošām spalvām, ka apžilbst acis skatoties, un Iršu dārzā ir tik lielas zemenes kā ikšķu gali.»

Desmitiem tēlu, ar kuriem latviešu lasītājs pazīstams kopš bērnības, nešķirami saistās ar Annas Brigaderes vārdu. Īpaši jaunajai paaudzei veltītie. Jo viņas īstā valstība ir bērnība un pasaka, kaut arī rakstnieces literārā mantojumā ir visdažādākās tematikas lugas, stāsti, dzejoļi.

Anna Brigadere latviešu literatūrā neienāk strauji. Pirmais publicētais darbs «Slimnīcā» uzrakstīts tikai trīsdesmit divu gadu vecumā. Visplašāko, pateicīgāko auditoriju viņa iegūst pēc pasaku lugas «Sprīdītis» pirmizrādes Rīgas latviešu teātrī (1903). Ar šo darbu aizsākas pasaku žanrs latviešu dramaturģijā, un skatītāji ir pārsteigti par lugas tuvumu tautas daiļradei, bērnu uztverei, par «gavilējošo pārgalvību», kas strāvo no ainas uz ainu. Nākošās Annas Brigaderes lugas ar līdzīgu talanta dzirkstījumu — «Princese Gundega un karalis

Brusubārda» (1912) un pasaka septiņos tēlojumos — «Maija un Paija» (1921). Mūža noslēgumā nāk klajā viņas lielākais un skaistākais darbs — jaunības trioloģija «Dievs, daba, darbs» (1926), «Skarbos vējos» (1930) un «Akmens sprostā» (1933). Ap šīm grāmatām grupējas stāstu un dzejoļu krājumi, komē-

Anna Brigadere jaunībā.
K. Šulca foto.

dijas un drāmas. Labākie no tiem sniedz interesantus, psiholoģiski niansētus sava laika sievietes dvēseles gleznojumus, laikmeta notikumu atspulgu, taču daļā sacerējumu manāma arī rakstnieces politisko uzskatu neskaidrība.

Pati dzejniece par savu daiļradi saka:

*Es patiesību meklēju, kā pratu,
Priekš tās tik asināju savu skatu;*

*Mans objekts neizsmejams, neizpētāms
Pār visu vairāk Cilvēks bij, vai svētāms
Un augsti cildināms, vai smejams
bija...*

Annas Brigaderes mūža nozīmīgākie periodi saistās ar Tērveti — šo viņoto pakalnu brīnumu Zemgales mierīgā līdzenuma vidū. *Kalnamuižas Ballās* 1861. gada 1. oktobrī kārts rakstnieces šūpulis. Tepat netālu atrodas mājas, kur gadu pa gadam paiet viņas vecāku kalpu gaitas: Dreimaņi, Ilļēni, Losbergi. Te atrodas Kalnamuižas pagastskola un Auces skola — nākamās rakstnieces vienīgās mācību iestādes, ja neskaita gadu pedagoģiskos kursus Rīgā. Gan strādādama par mājskolotāju, gan pievērsdamās profesionālam literāram darbam, viņa vasaras cenšas pavadīt radu mājās Pļavniekos. *Tērvetē* Anna Brigadere atgriežas arī mūža novakarē. 1922. gadā savas literārās darbības jubilejā viņa kā valsts balvu saņem tiesības nopirkt nelielu saimniecību dzimtajā pusē, apmēram 2 kilometrus no Pļavniekiem.

Šo māju vēsture ir sena. Dzīvojamā ēka celta 1840. gadā. Kādu laiku te bijušas dzirnavas, tad skola, vēlāk — mežziņa māja. Saimniecību, kurai rakstniece dod savas pasakas varoņa vārdu «*Sprīdiši*», viņa saņem galīgi nolaistu. Ārzemju ceļojumam sakrātie ietaupījumi tagad aiziet ēku remontam un apkārtnes sakopšanai. Taču Anna Brigadere nav velti atteikusies no brauciena uz Florenci vai Romu. Sprīdišos var mierīgi atpūsties un strādāt vasaru no vasaras. Gandrīz katru rītu mājnietki redz rakstnieci aizejam garās gaitās pa laukiem un mežiem. Pie rokas — spieķis un neliela drēbes somiņa ar papīriem un zīmuli, lai lauku klusumā uz mestu ieceres nākošajiem darbiem. Tomēr reizēm dabas iespaidi ir tik savilņojoši un pārbagāti, ka zīmulis paliek neaizskarts. Tikai vakarā piezīmju klādē parādās ieraksts:

«...Bet rudens varbūt ir visaizkustinošākais un kustīgākais no visiem gada laikiem. Drāmas kulminācijas punkts. Katrs vilciens, katra kustība dārga. Kamēr saule spīd, nevaru iet istabā, nevaru nodoties darbam. Esmu drīz kalnā, drīz lejā, drīz mežā, drīz dārzā. Notiek tak pastāvīga pārvēršanās, scenārijas

tīties, un paliek nabags, ja ko nokavē — un te nu sēdi vakarā ar dvēseli smagu kā vārpa no skaistuma un skumjām pārdomām.»

Aiz rožu dārza zaļajām sargeglēm Tērvetes malā Anna Brigadere atrod dūņām pienestu un nātrēm aizaugušu avotu. Pati viņa attīra sanesas, atklāj gar

Anna Brigadere tautas tērpā.

*Burvju vārds pret bēdu gumzu,
Siku spīti, naida tumsu:
«Augšā, laukā spoža saule!»*

maiņa. Uzliesmojošās un dziestošās krāsas. Kā tās ik mirkli jauc, vairo un atkal pazudina saules skumjā kvēlošana. Atvadas. Ar dievu! Ar dievu! Tamdēļ gribas paņemt it visu, ko var ietvert šai šaurajā dzimtenes rāmī: šo krāsu grūt-sirdīgo ziedainību, lielisko mākoņu spēli no tumšām ēnām ātri izsviestu un tikpat ātri zūdošu oranždzeltenu meža cilni. Liekas, ka vajaga tikai iet un ska-

Uz laipas pār Tērveti.

*Šī lielā, krāšņā pasaule
Ir it kā teiku ābele,
Kas gaida, lai to krata.*

avota malām' sen liktas ozolkoka sienas. Sakoptais avots kļūst par Sprīdišu dzīvības jūtamu pulsu, pie kura rasotos vasaras rītos nokāpj pēc svaiga ūdens krūzes.

Pretējā upes krastā — Akāciju kalniņš, rakstnieces parastā darba vieta. No ziemeļiem to sargā priežu mežs, no dienvidiem košumkrūmi un ievas. Tepat taka dalās trijos tālos atzaros.

Pirmais pa Tērvetes krastu aizved uz pilskalnu. Arheologu izrakumi liecina: te bijusi apmetne jau pirms diviem gadu tūkstošiem. 12. un 13. gadsimtā Tērvetē izveidojies Zemgales saimnieciskais, politiskais un tirdznieciskais centrs. Te norisinājušās asiņainākās traģēdijas novada vēsturē. 1271. gadā pilij uzbrūk

Sprīdišu viesistaba.
J. Krieviņa foto.

Livonijas ordeņa četrpadsmit tūkstoši karotāju. Pēc smagām cīņām vairs nespējami turēties pret pārspēku, zemgaļi paši nodedzina Tērveti un aiziet brīvprātīgā trimdā uz Lietuvas mežiem.

Vēstures skopās liecības, tautā dzirdētie nostāsti liek Annai Brigaderei meklēt tālās pasaknes, kas ved uz šodienu, un minēt:

*Kā laicīgs tēvs man bija
Varbūt ir sentēvs kāds,
Kam sviedri darbā lija,
Bet augsts un cēls bij prāts.*

Otrais takas atzars no Akāciju kalniņa iet uz botānisko dārzu. To rakstniece sākusī ierīkot 1931. gadā, iestādīdama pāris simtu skaistu retu citzemju koku un krūmu. Stādījumi notiek ne tikai botāniskajā dārzā, — upes palejā pie lielā šķūņa saaug rakstnieces birz-

tala. Tiek iekopts augļu un rožu dārzs, ceļa malas. Arī Annas Brigaderes pēdējā mūža pavasarī, kad slimības dēļ jāpaliek Rīgā, Sprīdišos darbi nepārtrūkst. 1933. gada aprīlī piezīmju grāmatiņā ierakstīts:

«Tas labākais šodien pēc garām, garlaicīgām un grūtām slimības dienām —

Kopā ar ganiem Tērvetē.

tas labākais — balss, cīruļprieģa balss tāļrunī: simts koku un krūmu iestādīts viņnedēļ, simts koku šonedēļ. Sprīdiši apaug ar zaļu valni.»

Sprīdiši jāizveido par vienu no skais-tākajiem Latvijas stūrīšiem, no kura katrs «varētu saņemt to estētisko iespaidu, kādu guvu es no viņiem savā jaunības laikā». Bet gūts no Tērvetes apkārtnes ir pasakaini daudz. To rakstniece visvairāk izjūt, nogriežoties pa trešo takas atzaru — uz Iršu dārzu, uz Pļavnieku ceļu, uz Ilļēniem. Bērības atmiņas ierunājas ar pārsteidzošu emocionalitāti, ko pārdzīvotajam piešķir neatgriežamais laika tecējums, atsijājams nejaušo un izkristalizēdams īstās vērtības. Anna Brigadere raksta jaunības tri-lōģiju, tieši iedama pa bērnu dienu pēdām, bērībā sastaptus cilvēkus piemi-

nēdama. Tikai Baļļas pārtop par Aizpriedēm, Ilļēni par Avotiem, Jaunie Lozbergi par Atmatām, rakstniece pati — par Annu Avoti.

Avoti, avoti. Skaidrības un dzīvības nesēji. Grāmatā piepildās princips, ko Anna Brigadere atzīmē savas pēdējās piezīmju grāmatiņas pēdējā lappusē:

ņu labestības cildinājums nesaraujami saistīts ar dabas varenības nojausmu. Ar to skaistumu, kas izaug no pašas dzīvības pastāvēšanas, nemītīgas tapšanas un pārvēršanās.

«Vai bij kāda diena bērībā, kad Annele nebūtu gājusi, brīnumu pavādīta? Mazais ziediņš, kas pavasarī pir-

Tērvetes pilskalns.
J. Krieviņa foto.

«Lai dzejnieks sargās rakstīt par to, ko tas nav milējis un nemīl.»

Grāmata izaug par skaudru sava laikmeta tēlojumu un par apliecinājumu tām garīgām vērtībām, ko sargā darba cilvēks. Trilógijā smeldz kalpa vīru nemiers, kuri, visu mūžu strādājot, nav tikuši pie sava zemes stūra un pajumta. Tur jūt iebūviešu meitenes asaras, kad, rudens vējos ar ganāmpulku kailā atmatā stāvot, var tikai sapņot par mācīšanos un skolu. Un tur mutuļo spēks, kas palīdz atrast atbalsta punktus pasaulē un sevī pašā. Mīlestība pret tuviniekiem, personības burvība māsas Līziņas, tēva, tēvmāmiņas, mātes tēlos, kad šie cilvēki brīdī atlaiž rokas no darba, liek ieskanēties asprātībai, dziesmai vai vienkārši klusē, tik ar sirdi vien dzirdamā mūžības ritumā klausīdamies. Vi-

mais izplauka no melnās atmatas zemes, dzeltenais jaunā, vēl pusaklā cīrulēna knābītis zirga pēdā, kas atplētās, barību no mātes gaidot, pati šī zeme, brīnišķais klēpis, kas ziedēja, nesa augļus, sa stinga un atkal ziedēja, rasas piliens, dimantos mirdzošais pelēkajā atmatas zālē, dzeguzes sauciens jaukajā Avotu mežā, vakara ēnainais noslēpums, debesis ar neizskaitāmām zvaigžņu pasaulēm, un nu te jūra ar savu pārvarošo varenību — kas varēja uzskaitīt visus šos brīnumus, ko radīja daba? Katrs mirklis nesa jaunus. Arvien jau tik redzēja mazu daļiņu, bet šai daļiņā bij bezgalība.»

Daba nav tikai brīnumu radītāja. Daba, pati mūžīgā darbā atrazdamās, ir arī lielākā mācītāja, un viņas augstākā mācība ir darbs. Personības attīstības

pamatnoteikums, cilvēku vienotājs, lai dzīve būtu gaiša un patikama.

Lai dzīve būtu derīga. Tieši šīs alkas visskaidrāk jūt kādā Annas Brigaderes jaunības gadu dienasgrāmatā, kad tēva nāve, nabadzība, izglītības trūkums, šķiet, norobežojis visus ceļus savu sapņu pildīšanai:

«Kāds mērķis dzīvei? Izlietot savus spēkus līdzcilvēkiem par labu? Jauki sakāms, bet kā? Kā lai izpilda šo jauko, pēc manām domām, augstāko dzīves uzdevumu? Nabaga meitene, bez mantas, bez izglītības. (..) Kad man būtu tā spēja visu uzrakstīt, ko sajūtu, redzu un domāju, tad gan jā, tad būtu mērķis un apmierināšana. Liktenis man visu ir aizliedzis, man ir jāpatur viss priekš sevis.»

Soli pa solim gadu gaitā rakstniece sasniedz «mērķi un apmierināšanu», pēc kura ilgojusies jaunībā. Laikam arī tieši tāpēc viņas spilgtākajās grāmatās allaž centrālais tēls ir meitene vai zēns — varētāji un darītāji, prieka nesēji un ļaunuma uzvarētāji. Tie, kuriem darbs ir brālis. «Vēl vairāk nekā brālis. Viņš jau tev atdod visu. Pats tev ieliekas rokās. Viņš jau tik gribas būt darāms. Un tad viņš tev ar spēku pielej dzīslas. Ar prieku pielej sirdi. Ar veiksmi locekļus. Ar gudrību prātu.»

Kopš Anna Brigadere dzīvo Sprīdīšos, tie kļūst par mīliem ciemiem daudziem latviešu kultūras darbiniekiem.

Par visām vairāk Tērvetes ūdeņu stiga

der —

Viņa aizved uz Annu Brigader, —

1926. gada vasarā Sprīdīšu viesu grāmatā ieraksta jaunais dzejnieks Jānis Sudrabkalns. Te iegriežas Jānis Ziemeļnieks un Pāvils Rozītis, Jānis Endzelīns un Ēriks Adamsons, Teodors Reiters un Jānis Zālītis, novadnieks Valdis Grēviņš.

Par rakstnieces draugiem stāsta Sprīdīšos izstādītā Annas Brigaderes biblio-

tēka, kur daudzās grāmatās ierakstīti vissirsnīgākie veltījumi. Rainis dāvinājis «Addio bella», Aspazija — savus Kopotos rakstus, Vilis Plūdonis — «Dzīves simfonijas» un «Latvju literatūras vēsturi», Kārlis Skalbe — «Ziemas pasakas» un «Rakstu» pirmo izdevumu, Aleksandrs Čaks — «Poēmu par ormani».

Anna Brigadere.

Trīs grāmatās — «Malienā», «Pilsētā un laukos», «Vēji un aizvēji» autora veltījumus ierakstījis Linards Laicens — tā acīmredzot ir klusa pateicība par «saulainās drosmes» novēlējumu, ko revolucionārais rakstnieks saņēmis no Annas Brigaderes, 1909. gadā atrazdamies apcietinājumā.

Sprīdīšos ierodas arī plašā aktieru saime, kas ar prieku spēlē Annas Brigaderes lūgās. Par vienu šādu tikšanās reizi Anta Klints stāsta:

«... aizbraucām apsveikt dzejnieci vārda dienā. Starp apsveicējiem bija Jūlija Skaidrite, Ella Jēkabsone, Amtma-

nis-Briedītis un es. Toreiz nevarējām just, ka tā būs pēdējā dzejnieces vārda diena Sprīdišos. Staigājām pa dārzu, kur ziedēja daudz krāšņu rožu. Dzejniece pati tās kopa un mīlēja. Sevišķi mīļi viņai bija ziedi dzeltenā krāsā. Vaicāju, vai viņa raksta kādu darbu. Viņa atbildēja: «Man padomā tik daudz jaunu darbu, ka nespēju visus uzrakstīt. Es jau visiem tēliem dzīvoju līdzī, un tāpēc tie prasa no manis lielu spēku.» Palikām toreiz Sprīdišos pārgulēt nakti. Gulēju viesistabā uz vēsturiskās kaziņas ādiņas, kura bija uzklāta uz dīvāna. Otrā rītā braucām ar zirgu uz staciju. Bija brīnišķīgs saullēkts . . .»

Anna Brigadere lieliski izprot mākslinieka dziļāko būtību. Jaunu iespēju meklēšanas, pilnveidošanās, sevis izteikšanas dziņu. Mākslinieka tuvību Lielajai Radītājai Dabai.

«Ko var citu darīt koks kā augt: liepa kā liepa, ozols kā ozols. Ko var citu darīt cilvēks kā piepildīt sevi kā savas rāsas, kā savas nācijas produktū.

Prom no visa konvencionālā, parastā, pie pārdzīvotā stīdz tāds noslēpumains domu mežs, kura burvību velti meklē izteikt, valodas līdzekļi te ir nabagi, tikai jūtas te ir ceļa vadonis. Jūtas? Tauste. Dvēseles tauste.»

1933. gada Līgo vakaru Sprīdišos sa-gaida tāpat kā Anneles bērnībā Avotu kalnā, kad «birzis un druvas stāvēja klusas, klusas, it kā elpu aizturēdamas, kā priekā klausīdamās, cik jauki skan cilvēku balsis». Sirmā rakstniece, viesus izvadīdama, saka — tik jauku svētku sen nav bijis. Bet no rīta mājnīeki atrod viņu gultā apklusušu uz mūžu — ar gaišu smaidu sejā.

«Lūdzam šajā viesu grāmatā vairs nerakstīt,» it kā noslēdzot rakstnieces gājumu un nama durvis, tajā ieraksta viņai tuvs cilvēks.

Taču Annas Brigaderes grāmatas un Sprīdiši allaž paliek atvērti tiem, kas mākslā meklē ticību cilvēkam, dabā —

dzīves izpratnes avotu, pasaku mežā — brīnumu sākumu. Kopš 1958. gada Tērvetes mežniecība lielajā Kalnamuižas silā sāk veidot meža ainavu parku. Desmitiem pakalnu, klusu meža pļavu, tiltu un līganu laipu negaidītos pagriezienos atklāj lauku, savrupu koku, silu un birztaļu skaistumu, ūdens spoguļa mirdzošo valdzinājumu, Annas Brigaderes vēlējumu atgādinādami:

«Lai stāv ziedi, lai aug. Lai nav neviena roba. Nekad tak nav redzēta tik skaista pļava, tik skaists mežs, tik spoža saule, tik lieli ziedi. /./ Lai aug neaizskārts. Kluss. Skaists. Svēts.»

No vecās liepas, no vecmāmiņas

1967. gadā Tukuma rajonā Zentenes Bišniekos atklāj muzeju Tautas rakstniekam Ernestam Birzniekam-Upītim. Mājas ir pārbūvētas, taču saglabājusies daļa no senajiem iedzīves priekšmetiem. Muzeja rīcībā nodoti arī rakstnieka pēdējo gadu materiāli, bet apkārtnē daudzās vietās saistās ar E. Birznieka-Upīša jaunību un viņa literāro darbu.

**Ernests
BIRZNIĒKS-UPĪTIS**

(6. IV 1871.—30. XII 1960.)

Lauku mājas parasti dzīvo īsāku mūžu nekā koki. Ēkas palēnām iegrimst zemē, sašķiebjas, tiek pārbūvētas un celtas no jauna, bet sētā sastādītās liepas, ozoli un kļavas gadu desmitiem un pat simtiem cauri pieņemtas spēkā, sazaro un sakuplo, izaugdamas par dižkokiem, kļūdamas par cilvēku pavēni, putnu un citas dzīvās radības drošu patvērumu.

Ernesta Birznieka-Upīša dzimtenē — *Dzirciema Bisniekos* piečžuburu liepa arī kļuvusi par vissenāko laiku liecinieci. Izsīkuša strauta malā, ošu gravas plecā viņa stāvējusi stalta un mājīga jau rakstnieka bērnu dienās.

«Jaunībā mana mīļākā vieta bija vecā liepa, kur pašā stūrī no staba varēja iekāpt. Šeit bija ierīkojis īpatnēju ligzdu: savācis no zariem un lapām sev ļoti īpatnēju guļas vietu, kur lasīju, rakstīju, bet pa lielākai daļai, skatoties debesīs, fantazēju,» tā Ernests Birznieks-Upītis atceras vareno koku.

1961. gada pašā sākumā Tautas rakstnieks tiek apglabāts Lielupes kapos un viņa piemiņai uzlikts pelēks akmens ar lauku sievas, vīra un bērna siluetiem, atgādinot rakstnieka stāstu un tēlojumu varoņus. Pārveidojušās Bisnieku mājas, kur Ernests Birznieks-Upītis dzimis 1871. gada 6. aprīlī. Pazudušas viensētu kupicas Dzirciema apkārtnē, vecie krogi, nosusināti dumbrāji. Bet dižā liepa vēl arvien redzama pāri Dzirciema pakalnēm — gluži kā toreiz, kad te staigāja Pastariņš un vecmāte Bille, savā kambarītī vērpdama, bērniem allaž kaut ko stāstīja, ar nespodrajām acīm cieši nolūkodamās ērkulī, it kā no tā nolasītu savu garo, jauko pasaku.

Latviešu literatūrā daudz kas labs ienācis tieši no šādu vecmāmiņu stāstījumiem, īpaši Ernesta Birznieka-Upīša paaudzes laikā. Dzīvodamas darbīgu, grūtu mūžu, nemitīgi interesēdamās par

notikumiem un cilvēkiem visapkārt, vērodamas un iegaumēdamas, atcerēdamās un savā veidā izpušķodamas, šīs rūpēs un pārdzīvojumos nosirmojušās zemnieku sievas pakāpeniski veido tautas dzīvo atmiņu, pieredzes plašāko un tiešāko krājumu. Bille Freiberga ir redzējusi rekrūšu ķeršanas, klausu laiku

jas par sauli un lietutiņu, raud par katru nolauztu zariņu; piedzimst, izaug un nomirst. Katrai zāļītei, katrai puķītei ir savs iekšējs, apslēpts spēks, kas cilvēkam var vai nu līdzēt, vai kaitēt.»

Klausīdamies vecmāmiņas stāstus, Bisle Ernests mācās vērot dzīvi ar tās

A. Kronenberga ilustrācijas tēlojumiem «Suņi» un «Pastariņš skolā».

postu, ļaužu pāršanas, karātavu kalnu drausmas. Viņa zina arī brīnumstāstus par apburtiem akmeņiem, par spēkavīru Zirni, par glauno kungu — velnu un veco vīriņu — dieviņu, kas neatstāj ļauno, lepno un bagāto nesodītu.

«Vecmāmiņa tic, ka katrai lietai ir sava dvēsele: ir krāsnij, ir abrai, ir cūku baļļai, ir pilāgam sētsvidū, ir ežiņai laukā. Katrs koks un stādiņš sajūt tāpat priekus un bēdas kā mēs, priecā-

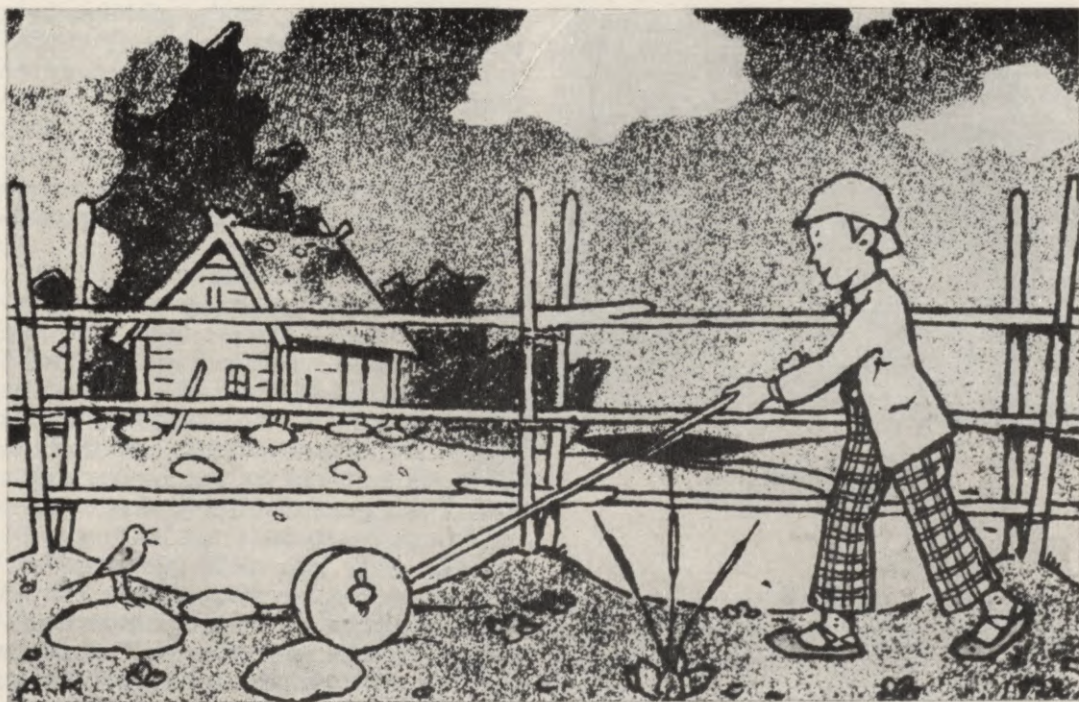
patiesību un netaisnībām, mācās šķietami niecīgos atgadījumos saskatīt notikumu valdzinājumu un izjust to atstātijuma burvību. Mācās tuvības izjūtu dabai, kopības un līdzjūtības izjūtu visam dzīvajam. Bez skaļiem vārdiem, bet tik stabilā, noteiktā izteiksmē, ka tā allaž vedinājusi pašu rakstnieku salīdzināt ar viņa izcilākās grāmatas — «Pelēkā akmens stāstu» centrālo varoni, lielo laukakmeni, kas līdzīgi mūžīgam

vērotājam guļ ciema nomalē un izdzīvo sevī cieminieku rūpes, ciešanas un prieku.

It kā klusināto un tomēr iekšēji aktīvo līdzdalību darba cilvēka liktenim nosaka rakstnieka bērnība un jaunība. Ernests Bisniekos pats aug kā bārenis. Agri miris tēvs, Birznieku Dora paliek

nolūkoties Dzirciema pļavu un tīrumu plašumos, kas īpaši skaisti agra rudens dienās.

«Birzēs bērzi jau nodzeltējuši, apses piesarkušas. Šur tur mežmalēs snaužsiena kaudzes. Lauku piegāzēs brūnie zirņu zārdi stāv sačurnējušies kā vecmāmiņas seģenēs. Zeltainie auzu un

A. Kronenberga vāka zīmējums «Pastariņa dienasgrāmatai».

māju vienīgā gādniece, un viņas dēlam nākas iepazīt lauku darba gaitu smagumu. Vispirms zosu gans, tad cūkgans un vēlāk zirgans — tā ir parastā «amatu» secenība zemnieku bērniem. Līdz ar šiem amatiem nāk agrie rīti ganībās, kad acis līp ciet no miega, trakais bizenplaiks ataugās, zirgu peldināšana ezerā. Bet tikai ganos ejot, tā īsti var ieskatīties zāju, kukaiņu un dzīvnieku savrupajā, bet daudzveidīgajā rosībā un

miežu tupestiņi izmētāti šur tur pa laukiem un tikko atšķirami no dzeltenajiem rugājiem. Melnās rijas ar garajiem šķūņiem un platajiem piedarbiem ar pieklautajām vēju skujām atdusas svētdienas mierā, iegrimumšas tikko saredzamos dūmos. Spirtgi zaļajā atālā piesietie zirgi retumis paceļ galvas, kad visapkārt, cik sasniedzams, viss jau noēsts un sapīto kāju solis jāspēr uz priekšu. Apiņu vītņēs un kokos ieslēptais māju jumta

skurstenis izlaiž zilganu dūmu strūklu, kura bez vēja nezina, kur griezties, stiepjās, stiepjās pret debesīm, kamēr iznīkst un pazūd zilajā gaisā. Aiz mājām uzkalniņā pie apvāršņa baznīca iežogota kuplām liepām, izstiepj savu sarkano torni ar bumbu, gaili un krustu galā...»

«Dzirciema baznīca».
J. Jaunsudrabiņa glezna.

Tuvojoties mūža novakaram, rakstnieks savai bērņībai un pirmajiem darba gadiem velta «Pastariņa dienasgrāmatu» (1922—1924). Te turpina dzīvot viņam bērņībā tuvie ļaudis — māte un nabagu Katrīne, vecmāmiņa un priekšstrādnieks Baumanis, kaimiņu Kārlēns un prāģeri. Paliek detalizētā un pievilcīgā aprakstā desmitiem lauku darbu un pienākumu un pati vecā māja, kas nopostīta pirmā pasaules kara laikā. Kā papildinājums Pastariņa dzīves stāstam Bisnieku muzejā skatāmi toreizējie, nu jau sen aizmirstie zemnieku darbarīki — spriguļi, kratuļi, koka slaucenes, niekacītis, mārciņa, maizes muldas. Bet atjaunotajā mātes istabā saglabājies Birznieku Doras vecais galdiņš, Pundervasera darinātais pūra skapis un rakst-

niekam dāvinātā Jāņa Jaunsudrabiņa glezna — kādreiz pakailais baznīcas kalns — Dzirciema augstākā virsotne.

Turpat pie baznīcas — Pastariņa pirmā mācību iestāde — *ķesterskola*, kur Veckungs garos šētsvārkos un kotliķēnu galvā māca mazdrusciņ rakstīt, rēķināt un krietni daudz bibelstāstus. Bet otrpus ceļam — *pagastskola*. Arī tur mācību loks nav daudz plašāks, taču pats skolotājs Jēkabs Kuškevics un viņa draugs Ādams Kreicbergs Ernestam ne tikai dod lasīt sava laika labākās grāmatas, Garlība Merķeļa rakstus ieskaitot, bet arī skubina pievērsties tautas garamantu krāšanai un iesūtīšanai lielajiem folkloristiem: Krišjānim Baronam, Ansim Lerhim-Puškaitim.

No Dzirciema mācību gaitas turpinās *Tukuma aprīņa skolā*. Literārās intereses te vēršas plašumā, īpaši tad, kad notiek ciešāka iepazīšanās ar progresīvi noskaņoto skolotāju Līcīti un rodas iespēja izmantot viņa bibliotēku. Savus pirmos dzejoļus un stāstus Ernests Birznieks sāk parakstīt ar pseidonīmu Upītis tieši Tukuma skolotāja ietekmē, jo ir apņēmies, ka «upītei jātek līcītim līdzī». 1889. gadā nākamais vārda mākslinieks atgriežas Dzirciemā. Vispirms viņš ir mājskolotājs Dzirciema muižas arendatora ģimenē, pēc tam — *Cukurīņos* mežziņa Jēgermaņa bērnu audzinātājs. Brīvais laiks pāiet dažādu sarīkojumu organizēšanā, grāmatu gādāšanā vietējai bibliotēkai, folkloras vākšanā.

Tiek iztaujāti gan muižas gājēji, gan vecmāmiņa, gan tuvākās un tālākās apkārtnes lielākie teicēji. Lai palīdzētu jaunajam skolotājam, vakaros pie muižas staļļmeistara Ozola sievas sanāk ar saviem ratiņiem dziesmu un nostāstu zinātājas.

«Tagad vakaros Ozolienes dibenistabā ruc vairāki ratiņi. Tautas dziesmas birst kā no pārpilnības raga: tikko viena vērēja nobeigusi, sāk tūliņ otra. Jauki raišās arī pasaku stāstīšana, tikko tikko

paspēju uzrakstīt,» tā rakstnieks atceras vakarēšanas lauzu ērbeģi.

1893. gadā iznāk grāmata «Pasakas un teikas, kuras noklausījies iz ļaužu mutes Dzirciemā Ernests Birznieks». 1894. gadā «Dienas Lapā» iespiests viņa pētījums «Dzirciema izlokse».

Arī Ernesta Birznieka-Upīša agrīnie sacerējumi apliecina uzticību dzimtajā novadā redzētajam un saklausītajam. Pirmais plašākais stāsts iz klausu laikiem «Zaldāta līgava» (1892) veidots pēc vecmāmiņas nostāstiem. Bet cits publicējums — «Bēru kase» (1891) pagastā saceļ lielas pārrunas: kaut arī varoņi nav saukti īstajos vārdos, daudzi dzirciemieki tur saskata savus un kaimiņu portretus.

1893. gada rudenī Ernesta Birznieka-Upīša dzīve pagriežas jaunā guļņē. Mežzinis Jēgermanis dodas uz Kaukāzu, un mājskolotājs ceļo līdz saviem audzēkņiem. No mājām, no sirdij tuviem cilvēkiem šķir divi tūkstoši kilometru, kurus pārvarēt var tikai vasaras brīvdienās, un tad arī ne vienmēr. Vispirms gadu rakstnieks strādā *Ļenkoranā*, pēc tam kļūst par skolotāju *Dagestānā*, *Ahtu aulā*. No 1898. līdz 1921. gadam viņš dzīvo lielā naftas ieguves centrā *Baku* tuvumā, būdams gan bibliotekārs, gan skolas pārzinis, gan naftas firmas ierēdnis. Bērībā audzis, dziļi cienot sava novada ļaužu ikdienišķo dzīvi, arī svešumā Ernests Birznieks-Upītis atrod tuvus cilvēkus, strādā ar tādu pašu atbildības sajūtu un pašatdevi.

Kad 1971. gadā Ahtu aulā atzīmēja Tautas rakstnieka Birznieka-Upīša simtgadi, vecajā paaudzē viņu vēl dēvēja par mirzu — skolotāju, audzinātāju. Sirmgalvji atcerējās kāda trūcīga ahtieša Gasanova ģimeni, kura bērniem pat nav bijis iespējams mācīties. Trīs Gasanovu zēni reiz tomēr aizgājuši pie mirzas skoliņas. Iekšā doties neuzdrošinājušies, stāvējuši ārpusē un raudājuši. Tad iznācis rakstnieks, noslaucījis brā-

ļiem asaras un pieņēmis visus skolā. Jaunākajam — Vagidam palīdzējis tikt arī pie tālākas izglītības. Kad viņš atgriezies pie savējiem, jau būdams skolotājs, tad cieminieki, viņu apsveikdami, teikuši:

«Tu mums mācīsi patiesību, jo tavs skolotājs mums mācīja patiesību.»

Vecā Dzirciema skolas ēka.
J. Krieviņa foto.

Kaukāzā pavadītie gadi dod bagātu vielu daiļradei. «Džamaledins un ērglis», «Sadursme», «Kadriņš» veido neaizmirstamas lappuses Ernesta Birznieka-Upīša Kaukāza stāstos. Taču, lai cik ilgi rakstnieks ir projām no dzimtenes, kontakti ar tautas likteņgaitām, ar kultūras dzīves notikumiem nepārtrūkst ne brīdi.

«Ko nozīmē pirmie bērības iespaidi: cik pēdējos piecpadsmit gados nav redzēts burvīgu jauku vietu, tomēr atmiņā visdziļākā kaktiņā iespiedušies mūsu dzimtenes samērā nelielie pakalni, gaušās upītes un nabadzīgā daba. Un tomēr tas daudz mīļāks, tuvāks, uz turieni velk visu mūžu.»

Gadiem turpinās sirsnīga sarakste ar Andreju Upīti, Raini, Aspaziju, Kārli

Egli, Teodoru Zeifertu, Jāni Jaunsudrabiņu. Pēc 1905. gada revolūcijas sagrāves Baku patvērumu pie rakstnieka atrod vajātie latviešu cīnītāji, arī dzejnieks Sudrabu Edžus. Pirmā pasaules kara laikā — Jānis Jaunsudrabiņš, Pāvils Rozītis, Andrejs Upīts, Jānis Vainovskis.

Pundervasera darinātais skapis Bisniekos.
J. Krieviņa foto.

Kaukāzā dzīvodams, Ernests Birznieks-Upīts nodibina izdevniecību labāko latviešu un cittautu grāmatu izdošanai. Arī tad netiek aizmirsta dzimtā puse — izdevniecība saucas «Dzirciemnieki».

Tieši svešumā rodas izjustākie, dzimtenei veltītie stāsti. Soda ekspedīciju izrēķināšanās Dzirciemā dod vielu skaudrajam tēlojumam «Zem ābeles» (1906). Tāla bērnības atmiņa, kā kungs līcis noplēst Bisnieku kaimiņmājas, — stās-

tam «Druviņi» (1910). Arī šis notikums «ar Druviņu zēniem Janeli un Mikiņu kopā pārdzīvots un izraudāts». Skolas gaitās dzirdētais par zemnieku sadursmi ar karaspēku pie Engures ezera ierosina uzrakstīt «Ezera malā». Tā top grāmatas «Upīša stāsti» (1900), krājumi «Norīta» (1912), «Pret vakaru» (1913) un

E. Birznieks-Upīts ar sievu Emmu un meitu Nīnu.

senā Dzirciema liktenpanorāma «Pelēkā akmens stāsti» (1914).

1921. gadā Ernests Birznieks-Upīts atgriežas Latvijā un apmetas Rīgā. Vasarās rakstnieks bieži ciemojas dzimtajā pusē. Te viņš slēpjas arī vācu okupācijas laikā. Drošākais patvērumš tad ir radu mājas — Zentenes Pakuļi. Te tiek sagaidīta Dzirciema atbrīvošana.

Kopš pusmūža Ernests Birznieks-Upītis vislielāko vērību pievērš jaunajam

lasītājam. Bērņībā skatītais, paša ģimenē notiekošais, dabā vērotais tiektin tiecas formēties tēlojumos un stāstos par bērnu darbiem un pienākumiem, par kokiem, augiem, dzīvniekiem. Iznāk «Nīnas pasaciņas» (1922, 1924), «Mūsu draugi», «Vecā liepa» (1925), «Mazmeita Dace» (1949) u. c.

Vecā liepa... Kādreiz no ezermalas pārņests, dārza stūrī iestādīts, koks saudzis žuburains un dobumains, apdzīvots kā liels ciems. Zaru caurumos iepejinājušies strazdi. Galotnē uzvilks stārkim perēklis. Perēkļa zaros — kovārņu un zvirbuļu ligzdas, bites un sirseni. Rakstnieks stāsta par katra dzīvi, parādumiem, par ikdienu satraucošajiem notikumiem. Nesteidzīgi un plaši, kā Pastariņam kādreiz stāstījusi vecmāmiņa, būdama pārliecināta, ka ik lietai ir sava dvēsele. Un dzīvība šajos stāstījumos iegūst jaunu jēgu, jaunas krāsas, atvērtām rokām nāk pretī lasītājam.

«Ar katru soli mēs vairāk un vairāk pārliecināmies, cik ārkārtīgi interesanta ir tā pasaule, pa kuru mēs ejam katru dienu, kāds galvu reibinošs brīnumu skaits ir ap mums katru brīdi, kāda savāda redzētmācēšana rodas mūsu acīm katrā ar rakstnieku kopā pavadītā mirklī,» saka Ojārs Vācietis Ernesta Birznieka-Upīša simtgadē. «Mēs neesam aizbraukuši uz vareno fantāzijas zemi, no kuras pēc grāmatas izlasīšanas būtu jābrauc atpakaļ, mēs esam palikuši tepat un iegūtā redzētmācēšana mūs nepameīs rīt un parīt.»

1947. gadā par lielo darbu reālistiskās mākslas attīstīšanā, jaunās paaudzes audzināšanā Ernestam Birzniekam-Upītim tiek piešķirts Tautas rakstnieka nosaukums. Viņš latviešu mākslā ir divkārs tilts: pagātnes demokrātiskās literatūras savienotājs ar šodienas kultūras tradīcijām un mūsu tautas sirds siltuma nesējs citās zemēs. Un, ja arī vairs nav Vecā kroga, pie kura Ilze raudādama izvadījusi zaldātos savu Pēteri, ja vairs

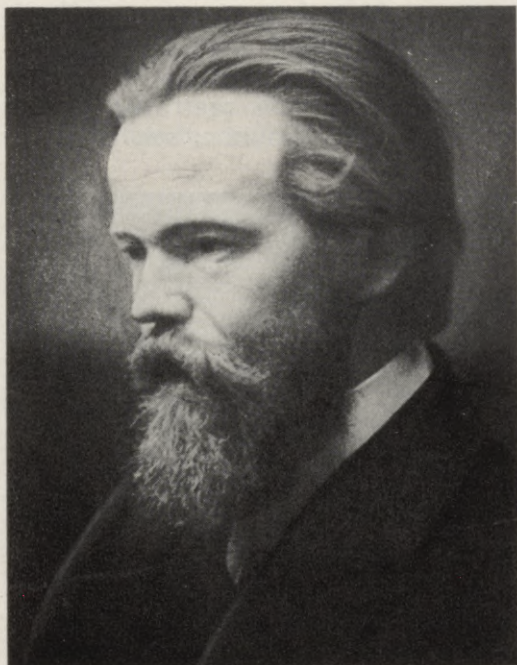
nav tumšsūdēns diķa, kuru Andžēns mērīja, un drupās pārvērtusies Dzirciema muiža ar savu kalpu ērbērgi, tad tomēr Dzirciema kādreizējie kalpi un kalpones, trūcīgie saimnieki un amatnieki, revolucionārie cīnītāji un pasaku teicēji iegājuši ar Ernesta Birznieka-Upīša darbiem tautas vēsturē un nemirstībā.

Augšzemē, mūsmājās...

Stučkas rajona Neretas ciema Riekstiņos atrodas Jāņa Jaunsudrabiņa muzejs, kas atklāts 1967. gadā. Te saglabājusies vecā dzīvojamā māja un saimniecības ēku ansamblis. Ciema teritorijā daudzas zemnieku sētas vēl atspoguļo to vidi, kurā norisinājušies "Baltajā grāmatā", "Zaļajā grāmatā", Jāņa Jaunsudrabiņa stāstos un romānos attēlotie notikumi.

**Jānis
JAUNSUDRABIŅŠ**

(25. VIII 1877.—28. VIII 1962.)
M. Lapiņa foto.

Savdabīgi skaista ir Augšzeme. Lēzeni pakalni paver skatam tāles no Daugavas senlejas līdz Lietuvas siliem. Blakus lielceļiem tek alkšņiem pieaugušas upes. pēc kalmēm un ūdensmētrām smaržodamas. Agrās pavasara dienās, kad sniegš tikko sāk kust, zeme ietinas vieglās dūmakās. Dūmakas nepazūd līdz pat rudenim, kad nopļautie lauki pārsedzas ar atāla zaļumu un telefona drātis, uz dienvidiem posdamās, šūpojas jaunās bezdelīgas. Tāltālu pāri mežu galiem saredzams Ormaņa kalns ar vējdzirnavām galā. Te, Saukā, Paula Duges un Arvīda Žilinska dzimtene. Vecajā Biržu muižā Ansis Līventāls kādreiz rakstījis: «Cūkas ganot Matīšņam dziedāt vis negribējās...» Turpat netālu Dignājā Jānis Akuraters guvis ierosmi stāstam «Kalpa zēna vasara». Zalvē apglabāts sodekspedīcijas nogalinātais dzejnieks un skolotājs Jūlijs Dievkociņš.

Zem Augšzemes debesīm staigājuši Jāņa Jaunsudrabiņa varoņi. Lasot ceļa stabiņa nosaukumus Neretā, brīžiem šķiet, ka šķiras «Aijas», «Dzimtenes», «Zaļās grāmatas» lappuses. Valašiņas, Liepiņas, Šausmāni, Zaldātu kalni, Ķišku kapi... Bet, nogriežoties pie Oruļa kroga uz Riekstiņiem, pēc brīža atveras pati «Baltā grāmata». Pakalnē alejas galā Mūsmāju sēta. Plašs, trīsstūrveidīgs, divās pusēs ar ēkām norobežots pagalms. Dzīvojamā māja, lupstājos un vīnstīgās ieaugusi. Tā pati, kurai Jāņa Jaunsudrabiņa bērniībā bija zaļš sūnu jumts un uz šī jumta — sarkans ķieģeļu skurstenis. Garā rindā klētis. Puķu dārziņš, kur pār žogu liecas sārtu pujeņu krūms. Aiz sētas, aiz puķu dārziņa, aiz palejas vītoliem un pļavām — Rites mežu burvības ar svēto papērksnītes ziedu un apburto mežrožu krūmu.

Rakstnieka gaitās Jānis Jaunsudrabiņš kā pie tuvākās un vislabāk pārzināmās

vielas allaž atgriežas pie lauku ļaužu rūpēm, raizēm un aiz šķietamās vienmuļības paslēptām dvēseles cīņām un kaislībām. Dzīves ritums, kas šūpo it kā gluži neievērojamus, parastus cilvēkus, valdzina rakstnieka iztēli ar lakonisku gleznainību, ar siržu siltumu un salu, ar vislabākās gribas spēku un nespēku sava paša neizdibināmā Es priekšā.

«O, cik katra, pat vismazākā istabiņa glabāja savās sienās daudz brīnišķīgu notikumu, jo ikvienā no tām taču dzīvoja dzīvi cilvēki un katram bija sirds krūtīs. Un, ja arī šie cilvēki paši būtu bijuši bez mazākās ierosmes, — apkārtne, lielie sadzīves plūdi visus no vietas šūpoja un mētāja kā skaidas.»

Jānis Jaunsudrabiņš, līdzīgi Ernestam Birzniekam-Upītim, ir mākslinieks, kas dzīvē redzēto un dzirdēto ļoti tieši ienes mākslas darbos, bieži pat nosaukumus nepārgrozot. Kaut gan rakstnieks pamatoti norāda, ka pat visautobiogrāfiskākajiem tēlojumiem ar realitāti «tik daudz kopības kā kreklam ar ziedošu linu lauku», tomēr stāstu krājuma «Redzēts, dzirdēts un justs» (1940) virsrakstu var attiecināt uz visu Jāņa Jaunsudrabiņa daiļradi. Izšķirot līdzīgu viņa varoņu gaitām, lasītājs lielā mērā iziet cauri videi un notikumiem, kam ciešs sakars ar rakstnieka biogrāfiju. Jaunsudrabiņu levas Jancis Mūsmājās un sirmgalvis uz lūstoša ledus Zauerlandē (tēlojums «Gājiens pāri ezeram») — tie ir tikai galējie punkti gadiem vērotā un pārdzīvotā virknē, kurai iesākums dots 1877. gada 25. augusta zvaigžņotā naktī *Neretās Krodziņos*, bet nobeigums — *Kērbekā* 1962. gada 28. augustā. Bet pa vidu ir kalpa zēna gaitas. Vecsātu lauksaimniecības skola, divi gadi muižas pārvaldnieka darba, lai tad pamestu visu un pievērstos īstajam aicinājumam — literatūrai un glezniecībai. Pirmā gleznu izstāde (1905), pirmie panākumi rakstniecībā ar stāstu «Vēja ziedi» (1907). Tad «Baltā grāmata» (1914), des-

mit gadus garš darbs pie «Aijas» triloģijas (1911, 1914, 1924), pasaules kara posta un revolūcijas notikumu vērojumi, kas atspoguļojas «Kaukāza» ciklā un romānā «Nāves deja» (1922). Buržuāziskās Latvijas laiks, kad dabas poēzijā izjustais un sadzīves pretrunās pārdzīvotais variējas tēlojumu, stāstu un ro-

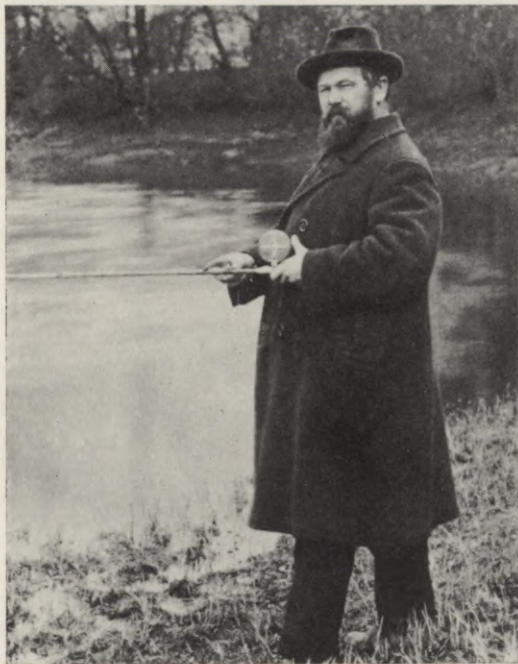
J. Jaunsudrabiņš ar skolas biedriem zīmēšanas skolas laikā 1900. gadā.

mānu grāmatās «Dzērājam laime» (1924), «Ūdeņi» (1935), «Jaunsaimnieks un velns» (1933), «Neskaties saulē» (1936) u. c. Visbeidzot — otrā pasaules kara traģiskie notikumi, kas latviešu demokrātiskajā mākslā tik dziļi ieaugušo rakstnieku atrauj no tautas un mūža novakarā liek rakstīt smagas, bezizejas izjūtas pilnas vārsmas:

*Kas cilvēks ir bez dzimtenes,
Bez tēvijas, bez mājām?*

— *Tik puteklis un pameslis
Zem svešu tautu kājām.*

Latviešu literatūrā Jānis Jaunsudrabiņš vispirms ir «Baltās grāmatas» autors. Mūsmāju dzīves un ļaužu tēlojums kā diegu pīnes mezgls savēl rakstnieka iepriekšējo pieredzi un izritina daiļrades tālākos pavedienus, izce-

J. Jaunsudrabiņš Neretā 1929. gadā.
P. Eihmaņa foto.

ļot gan cilvēka iekšējās pasaules bagātību, gan «brīnišķīgo notikumu» atturīgo krāšņumu. Ne velti par «Baltās grāmatas» rašanos, 1911. gada vasaru pavadot Neretā, Jānis Jaunsudrabiņš raksta:

«Tepat netālu, taisni šā ceļa galā, dusēja tā mierīgā sēta, kurā es kā bērns biju smējies un raudājis. Un cik savādi! — Man likās, it kā es nebūtu nekur pasaulē bijis. Man bija tāda

sajūta, it kā es vēl būtu bērns un būtu atskrējis te, uzkalniņā, paraudzīties, cik tālu debess mala. Bet tad es atjēdzos un man kļuva skumji, iedomājoties, cik īstenībā viss te ļoti pārvērties. Cilvēki bija miruši, ēkas nojauktas, koki apcirsti, vecaines uzartas, ūdeņi aizlaisti uz upi. To visu redzot un iedomājoties bijušo, man iegribējās atsaukt atpakaļ seno sētu līdz ar visiem viņas ļaudīm. Nu tas ir izdarīts.»

Ir kaut kas dziļi simbolisks jau pašā apzīmējumā — Mūsmājas. Jaunsudrabiņa Ievai te nepieder ne kakts. Kalpa atraisne būdama, viņa ar trejgadīgu zēnu te ienākusi tikai tāpēc, ka Riekstiņos jau strādā tēvs un māte — tādi paši kalpi. Bieži vakaros viņa sēd ar ūdens bļodiņu klēpī un Jancis tanī drupina saziēdēju donu. Tad abi strebj klusēdami pašu trūcīgāko ēdienu — ubaģeni. Bet, atvadoties no Mūsmājām, Ievas Jancis Jurģu dienas rītā tās ierauga tik skaistas kā pasakas brīnumu. Rakstnieks, visu mūžu vairījies no grezniem vārdiem, bet «Zaļās grāmatas» (1952) atmiņās tieši šī vieta atklājas kā «viskrāšņākais, ko viņa acis mūžā uztvērušas. No tīra zelta un sudraba izlietas, tur uzkalniņā pret tumšiem debešiem stāvēja Mūsmājas. Asaras man saskrēja acīs. Es jutu, ka tās kāpj no pašiem sirds dziļumiem.»

Mūsmājas dominē grāmatā kā centrālais tēls. Vai šādas mūsmājas reizi dzīvē nav katram cilvēkam? Vilšus nevilšus Jānis Jaunsudrabiņš atgriežas pie tām citos darbos, vēstulēs, atmiņās. Jo mūsmājas — tā nav saimniecība, nav kaktiņš un stūrītis, bet tas punkts uz zemeslodes, kur topošais cilvēks sāk apzināties savu piederību pasaulei, kur mazais Es sakļaujas ar apkārtnes Mēs, kur sākas pirmie bērnišķīgie prieki, pirmās bērnišķīgās sāpes un pirmais darbs — niecīgs, citu gandrīz neievērots, bet paša darbs. Sliexsnis uz dzīvi, spēka avots dzīvei.

Pavisam atturīgs, it kā tikai lauku sētas etnogrāfiskās īpašības fiksējošs, «Balto grāmatu» ievada Mūsmāju apraksts. Istaba ar priekšnamu, saimnieku kamarītis un lielā krāsns, baložu luktiņas, sakņu dobes, akmens klētspriekšā, aka, vāgūzis, kalpu pūnīte... Uzskaitījums ir plašs un pamatīgs. Visas ēkas pilnas darbam nepieciešamām lietām, visas pakļautas dzīves ritumam un gadalaiku maiņām. Bet aiz katra priekšmeta jūt darītāja un lietātāja klātbūtni, paaudzēs nostiprinājušos gudrību, paradumus, kārtību. Ne tikai tos vien. Maltuvē dzirnu akmens griezdamies sirdij uzkrauj simtu gadu nopūtas un pat straujāko dziesmu padara grūtu. Turpretī puķu dārziņš augu vasaru gādā par prieku pagalmā. Lai cik smags bijis nedēļas darbs, kurš gan nenolieksies sestdienas vakarā pie brūnajām samtenēm un dzeltenajām riteņspolēm. Mūsmājām pieder arī atbalsis, kad rāmos vakaros sauc no pagalma vidus uz rītu pusi. Sešas mīkstas atskaņas — Sesku purviņā, Ķīķeru eglēs, Rites mežā un vēl, un vēl...

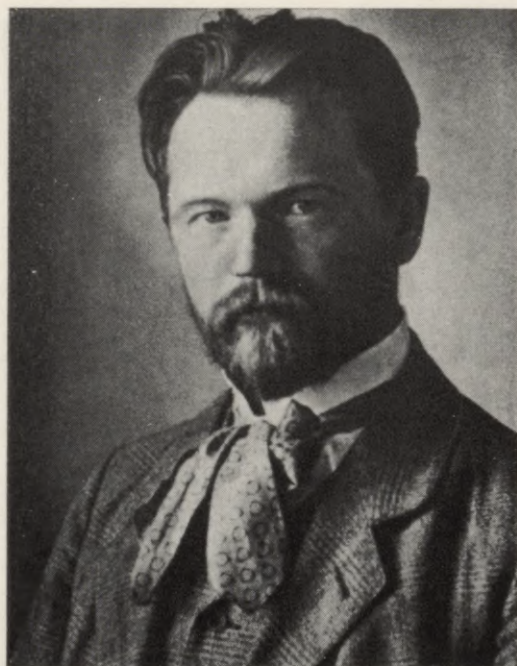
«Prieks atcerēties tos brīžus, kad nedēļas darbi un rūpes izsīka, kad uz brīdi cilvēkus apņēma plašas nakts debesis ar mēnesi un neskaitāmām zvaigznēm, un aizmigdami šie cilvēki jūta mūžību ap sevi kā cietu sudraba gredzenu,» rakstnieks stāsta «Baltajā grāmatā».

Vai vienaldzīgi ļaudis, bez gaišuma sirdī atrastu brīdi klausīties balsu rotaļā, zvaigžņu mirgā? Parādīt citiem?

Lēnām, dažiem pārdomātiem vilcieniem Jānis Jaunsudrabiņš zīmē cilvēkus, kas zēnam atklāj savu raksturu savdabības, aiz skopiem vārdiem dod ieskatīties dvēselēs. Mūsmājās ir Dauņiene, lielā, neglītā leišu sieva, kura kļūst Jancim mīla, stāstīdama par leišu mežiem un debesu augstumu, dziedādama jocīgo zvirbuļa dziesmu. Mūsmājās ir klibais Jurks. Jaunībā bezjēdzīgi sakropļots, smagi viņš apzinās savu vājumu, ar ie-

tiepību vairās no līdzcietības un labsirdības piedāvājumiem. Ko viņš sirdī cietis visu savu garo mūžu, to redz tikai tad, kad Jurks guļ baltā egļu zārkā. Nu sejai vairs nav priekšā nebēdnības maskas, palikušas tikai atklātas sāpju rievās.

Mūsmājās ir kalējs Šukavs, kura tuņus vēl pēc gadu desmitiem slavē sie-

J. Jaunsudrabiņš ap 1907. gadu.
M. Lapiņa foto.

vas. Te iegriežas neveiksmīgais ebreju pauninieks Simkis ar neaizmirstamo stāstu par varonīgo kaķīti. Te ir vecaistēvs ar pateicienu: «Ēd sūru un dzer skābu, tad tu ir zemē nesapūsi», dzermāte, liela vārdotāja, dziedātāja un nau-das racēja Radiņu kalnā.

Mūsmājās ir māte. Pastāvīgi aizņemtā māte. Pat vakara krēslā viņai nav laika parunāties un pamīļot zēnu, jo gaida jauni rīti ar jaunām rūpēm. Bet

tieši šī klusā, nosvērtā lauku sieva, kas ne reizi vien cilājusi rīksti, savu dēlenu gan pelnīti, gan nepelnīti pārmācīdama, ir ieaudzinājusi viņā godīgu attieksmi pret ļaudīm, darbu, pirmo nojautu par dabas un mākslas skaistumu. Viņai rakstītas dzejas rindas:

*Mēs mūžam savienoti
Ar sēro tautas dziesmu,
Ko dedzi manās krūlīs
Kā pirmo gaišo liesmu.*

Māte stāsta teiku par svētās papērkšnītes ziedu, kas tik skaista «kā prieka asara acs kaktiņā». Viņa modina Janci pirmajā istajā pavasara rītā ar vienu vienīgu teikumu: «Celies, bērniņ, ir grēks tādā laikā gulēt!» Un mātei ir taisnība — pavasaris ir kājās, visu dzīvību modinādams kustībai un priekam. Cilvēki nāk un iet mudīgi kā zivis pa strauju ūdeni. Saule, balta kā tīras cības vāks, slīd pa spožo miglu. Sirds pielīst pilna prieka, kas paliek visam mūžam, pilna pateicības ļaudīm, kas «vadījāt manus soļus un manas domas uz visu labu!».

Savā astoņdesmitajā gadskārtā Jānis Jaunsudrabiņš raksta:

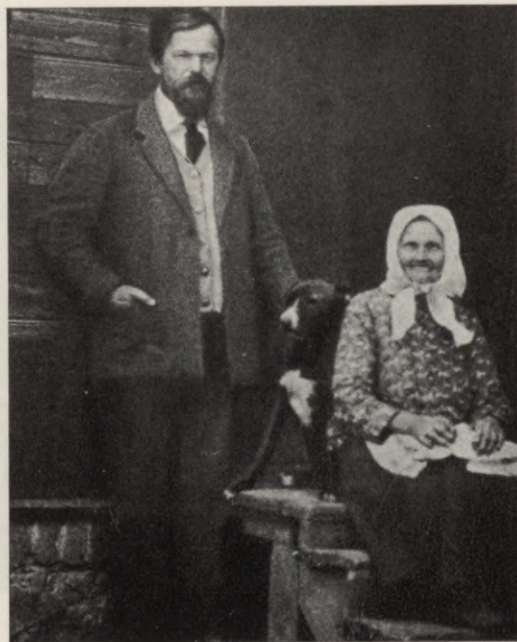
«Mans pirmais paldies lai ir manam agri mirušajam tēvam. No viņa, bez šaubām, no viņa esmu saņēmis to mazumiņu talanta, ar kuru, taupīgi rīkodamies, esmu izticis līdz šai dienai.

Otrs paldies manai mātei par to, ka viņa, kaut lielā trūkumā dzīvodama, nekad nav mani pametusi vienu, svešu ļaužu un varbūt tamlīdz ļaunu ietekmju lokā, bet bijusi arvien ar mani, līdz kļuvu patstāvīgs. Viņas ētiskā skaidrībā esmu staigājis visu mūžu.

Trešais un lielākais paldies lai dižajai mātei Latvijai. Minot šo vārdu, es garā skatu zemi un debesi, kas mani veidojusi pēc savas sejas. Paldies par vieglajiem pavasara mākoņiem virs manas zēna galvas. Citur pasaulē es tādus nekur vairs neesmu redzējis.

Paldies par ļaužu dziesmām, kādas citur nekur nav dzirdētas. Paldies par mīksto lokanuma pilno valodu, kādu runā Latvijā.»

Ar uzticību labajam, ko devusi bērniņa, Jānis Jaunsudrabiņš iet pasaulē. Tur, kur viņš satiek cilvēkus, līdzīgus Mūsmāju ļaudīm, tur viņš allaž jūtas

J. Jaunsudrabiņš ar māti Pļaviņās 1932. gadā.

starp draugiem, lai kurā Latvijas nostūrī nekāptu pāri gadu gaitā nodilušajiem sliekšņiem. «Visur man ir mājas,» mākslinieks raksta «Ūdeņu» tēlojumos. Arī tālās malās, nepazīstamās tautās, kur, nācēju ieraugot, roka turas dunča tuvumā, dzimtenē ieaudzinātā uzticība cilvēkam atslēdz visus vārtus:

«Es noņemu cepuri, raugos gaiši apkārt, smaidu un lieku roku uz sirds. Tā ir valoda, ko runā un saprot visa

pasaule. Tumšās sejas noskaidrojas. Rokas krustojas uz krūtīm. Visu būdu durvis plaši atvērtas. Es esmu mājās arī te.»

Kaut arī astoņu gadu vecumā Ievas Jancim Riekstiņi jāatstāj, lai sāktu patstāvīgi pelnīt maizi Valašiņu ganībās, kā miļos ciemos rakstnieks te iegriežas arī vēlākās vasarās. Vēl tagad klētssienā

novakarē. Soli pa solim domās Jānis Jaunsudrabiņš izstaigā tās sētas, kur aizritējušas viņa gana zēna un kalpa puīša vasaras: Valašiņas, Āriņas, Šausmānus, Liepiņas. Ir grūti rakstīt grāmatu svešumā. Atcerēdamies Šausmānos pavadītos gadus, sirmmais mākslinieks kādu brīdi it kā nomulst:

Kārlis Skalbe, Kārlis Štrāls, Jānis Jaunsudrabiņš 1910. gadā.
M. Lapiņa foto.

salasāmi rakstnieka iegrieztie iniciāļi, bet durvju stenderē uzraksts «Riekstiņi». Muzejā glabājas Jāņa Jaunsudrabiņa gleznotas Riekstiņu apkārtnes ainavas un «Baltā grāmata» ar 1944. gadā ierakstītu veltījumu kādreizējam «mazajam Pēterītim»: «Pieņem to kā pateicību par tiešām baltajām atmiņām, ko manī joprojām modina šī vecā sēta ar tās senajiem cilvēkiem, no kuriem laikam esi atlicis Tu vienīgais.»

Jau 30. gados Jānis Jaunsudrabiņš sāk strādāt pie «Baltās grāmatas turpinājuma. Īsti pabeigt to izdodas tikai mūža

«Man ir aizmirsušies vietu nosaukumi. Man šķiet, savs vārds bij katram līcim, katram uzkalniņam, katrai pļavai. Zinu tikai vairs, ka ganības no pļavām šķīra lielais grāvis, kas bija gan plats, bet pieslīdzis sekls. Kad lija, tecēja kā upe. Kas par tālumu līdz Rožu kalniem! Gar Štulvi vēl stiepās Vilpatānu pļava, mazāk āriskā nekā mūsu. Viņi meta skaudzes, mēs bāzām sienu divās dāržinēs. Ar tagadējām kājām būs diezgan ko izskrieties, kamēr atganišu divi vasaras. Es visu, ko rakstu, izjūtu gan drīz fiziski. Ja ir kas nelabs, pagurstu,

ja labs, — atspirgstu. Bet nevar taču atstāt ļaunu neminētu.»

Pat skarbāki nekā «Baltajā grāmatā» Jāņa Jaunsudrabiņa «Zaļajā grāmatā» skan Neretas dabas, ļaužu un notikumu tēlojumi. Arī šeit viņa literārā daiļrade atgādina gleznas: ainavas, tuvu cilvēku portreti, daba darba ikdienas, ne svētku skatījumā. Cilvēks zem baltiem un pelēkiem padebešiem. Un tad kā negaidīts akcents, kā sarkans siena grābējas laktiņš vai mākoņu pūka pret tumšo zilumu — negaidīts prieka sauciens, cilvēka varēšanas, gribēšanas, jūtu spēka apliecinājums.

«Ak, viegli būtu ganīt?» pats sevi aprāj Ievas Jancis, jaunās ganībās skatīdamies, par vasaras darbu domādams. «Nē, nē. To vieglumu lai ņem sev, kas grib. Man vajag lielāka tīruma, rudzaites, miezaites, zirnaites. Lai jāskrien, lai jābūt tālu no mājām, vienam, karstā saulē, lietū, vējā, jā, pat pārkoņa negaisā, bet tikai lai būtu plašums!»

Pārdomās par rakstnieka darbu Jānis Jaunsudrabiņš uzsver — māksliniekam nepieciešama pārliecība, ka viņš savā sacerējumā ielicis vislabāko. Nav jāklausa ne pa labi, ne pa kreisi, bet jāuzticas patiesībai un tā godīgi jāatspoguļo mākslā. Rakstnieka sirds ir kā tapšanā esoša, riņķojoša planēta, vienmēr gatava jaunam uzliesmojumam. Nedrīkst zaudēt šo planētas izjūtu. Nedrīkst zaudēt prieku un interesi par dzīvi, bez tā radīt nav iespējams.

«Sirdij jāskan kā sidraba birzij, lai vienkārši vārdi dabūtu spārnus.»

Šī sirds skanēšana jūtama visos labākajos Jāņa Jaunsudrabiņa darbos. Sen nolikta pie malas rakstnieka spalva, gleznotāja ota, makšķere, ar kurām kopā izstaigātas upju un ezeru malas zem plašajām debesīm. Nevienos ūdeņos vairs neparādīsies viņa atspulgs. Taču Jāņa Jaunsudrabiņa nosvērto, gudro balsi dzird kā daļu no tā spēka un tautas

gudrības, ko viņš paņēmis sava mūža ceļamaizei no dzimtenes:

«Cilvēks ir kā puķe vai koks — jo vairāk atver savu lapu vaiņagu saulei, jo krāšņāk tiek. Mīli sauli, debesis, zemi un ūdeņus, kuros tu ik mirkli vari spoguļoties.»

**«Jauns spēks ir nobriedis
zem pelnu kārtas...»**

Leona Paegles memoriālo muzeju Vidrižu ciema Laučos 1959. gadā atjaunoja
Leona Paegles vidusskolas audzēkņi. Restaurēta kalēja mājiņa, smēde, ierīkota
ekspozīcija, izkopta apkārtnē, kur pagājusi dzejnieka bērnība.

**Leons
PAEGLE**

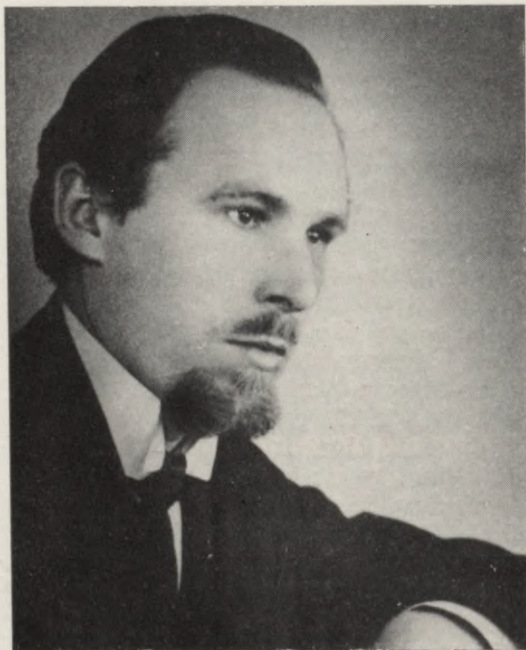
(10. VI 1890.—28. I 1926.)

Kādas pāris nedēļas 1925. gada vasarā Vidrižu laukos redz klejojam pajuunu, slimības nomocītu cilvēku. Kopā ar sievu, bērniem un māsu viņš apmeties Kalējos, taču pārstaigā arī patālo Lauču noru, kādreizējo muižas parku, silus un birztales. Vietējie iedzīvotāji zina — ciemiņš ir kalēja Paegļu Mārtiņa dēls Leons. Dzejnieks, kura grāmata nupat konfiscēta par musināšanu pret pastāvošo iekārtu. Cietumnieks, kas nesen pret galvojumu izlaists brīvībā, taču atkal drīz stāsies tiesas priekšā. Visuvākie cilvēki zina vēl vairāk: Leons ir slims, smagi slims. Ārsti ir operējuši sarkomu, kas cēlusies, dzejniekam krītot uz cietuma klona...

Kad māte, viesiem pošoties uz Rīgu, jautā: «Kad nu atkal atbrauksi, dēliņ?», Leons Paegle tic: «Nākamajā vasarā.» Taču jau 1926. gada 7. februārī visa strādnieku Rīga iziet pavadīt pēdējā gaitā savu rakstnieku, sabiedrisko darbinieku un lektoru. Nelegālais žurnāls «Sarkanā Palīdzība» tajās dienās raksta: «Paegle ir ne slimības, bet pilsoniskās diktatūras upuris.»

Leons Paegle ir viens no tiem, kas mūžu deg «ciņu ugunīs, pret jauno milas pilns, pret veco naidā». Šinī sadegšanā izliesmo viņa dzīve, sākusies 1890. gada 10. jūnijā Vidrižu Laučos un strauji aprāvusies 1926. gada 28. janvārī Rīgā, Sarkanā Krusta slimnīcā. Leons Paegle pārstāv to latviešu literātu paaudzi, kura 1905. gada revolūciju skata pusaugu jauniešu acīm. Par revolucionāriem viņus padara pasaules karš, 1917. gada Februāra un Oktobra notikumi. Buržuāziskajā Latvijā viņi asi un konsekventi nostājas pret pastāvošo iekārtu gan savā mākslā, gan sabiedriskajā darbā. Ciešot represijas, arestus, izraidījumus no dzimtenes, viņi pilnībā var atkārtot Leona Paegles vārdus:

«Manas cīņas mērķis un ciešanu at-
taisnojums ir cilvēces garīga un miesīga
atbrīvošana. (..) uz vecā drupām top
jauna, skaistāka un pilnīgāka māksla un
kultūra. Liels prieks man ir bijis strādāt
kopā ar tūkstošiem jaunas dzīves veido-
šanas darbu. Bet jaunradīšanas prieks
ir lielāks par visdziļākajām ciešanām.»

Leons Paegle 1923. gadā.

*Aktīvam būt arvienu esmu uzskatījis
par cilvēka pienākumu.*

Jūtīgu sirdi un spēju protesta garu pret
netaisnību Leons Paegle mantojis no tēva
Mārtiņa. No mātes Matildes — bārenes
sirsnību, mīlestību pret tautas dziesmu,
dzīvo fantāziju un runas dāvanas.

Asā dzīves netaisnības izjūta guļ dziļi
dzimtas pamatos. Tēvatēvs, no Skultes
jūrmalas ar lielu ģimeni Vidrižos ienāk-
dams, paegļu noras vidū uzceļ māju
un iekopj laukus. No skopajām norām
arī cēlies ģimenes uzvārds. Tad nekau-

nīgs radnieks izkrāpj tēvatēvam mājas.
Paegļiem sākas kalpu gaitas. Lauču
smēdi ar dažām pūrvietām zemes Mār-
tiņš Paegle nomā no sievas audžuvecā-
kiem. Prasmīgais kalējs allaž jūt sava
saimnieka uztipto pārākuma apziņu,
nenovēlību un nenovīdību. It kā no
augšas, no kalna raugoties. Saimnieka
māja patiešām atrodas ar vienu elpas
vilcienu uzskrienamā pakalnē, bet
kalēja vecais mitekļis — ielejas līdze-
numā. Lielākais krāšņums te ir simtgā-
dīgs ozols, par kuru stāstā «Apsolitā
zeme» dzejnieks raksta:

«Kad saule spīdēja smēdes durvīs un
strazdi svilpoja ozolā, kura zari nokā-
rās pār pašu melno jumtu, tad kalējs
zināja, ka nu ir pavasaris. Viņš lika
veserim uz brīdi atpūsties un strādāja
pa lauku, jo tam bija arī neliels zemes
gabals. Viņa krūtis uz laiku atpūtās no
smēdes putekļiem.»

Tēvs ir prasmīgs kalējs, grāmatu cie-
nītājs un prātotājs. Ziemās smēde ma-
zajam Leonam kļūst par jaukāko dzīvo-
šanās vietu. Uz siltās laktas nosēdināts,
ēzes kvēlumā apgaismots, zēns klausās
tēva nostāstus un pasakas. Skatoties
kalēja darba ritmā, izaug cienība pret
darītāju. «Savāda lepnuma un spēka
apziņa bija šai iespējā — dzelzi liekt,»
vēlāk atceras Leons Paegle. Dzejnieka
gaitu pirmajā posmā paši spēcīgākie
dzejoļi («Lakta», «Dzirksteles», 1913)
saistās ar smēdes motīvu. Bērnības rea-
litāte pārtop romantiska pacēluma pil-
nās spīts, nemiera un nelokāmas gribas
dziesmās:

*Es lakta, es smaga, kas smagumu cels!
Es stipra un zinu, ka veseri zvels,
es cieta un gaidu, lai dedzina dzelzs.
Ne drūpu, ne irstu, tik norūdus
vislielākā vesera sitienos.*

Viens no bērnības lielajiem notiku-
miem — brauciens līdz tēvam uz Rīgu.
Ir tāds mirklis ceļā, kad, zeltoties dien-
vidvakaru mākoņiem, tēvs ar pātagas

kātu rāda uz to pusi, kur atrodas daudzinātā pilsēta. Vienmuļajā norā augšajam zēnam šķiet, ka viņi tuvotos brīnumam.

«No šī brīža manā dvēselē ar Rīgas vārdu saistījās kaut kas brīnišķīgs un zeltaini skaists kā mākoņi tur debess malā, kaut kas dzidrs un vilinošs kā

dams, ka lopi labībā. Taču ganos atliek arī brīvi brīži un notiek neaizmirstamas sastapšanās. Pieradināta vāverīte un vanagu mazulis, ko kalēja zēni ganīdami izņēmumi no ligzdas, lai «audzinātu par godīgu putnu» vēlāk kļūst par Leona Paegles stāstu varoņiem. Ganos Leons iemācās pīt grozus no kārklū viciņām

Leons Paegle Valmieras semināristu grupā 1906. gadā.

zilā tāle, kā siltie dienvidi. Es iemīlēju Rīgu, viņu neredzējis, un tā man kļuva par simbolu kaut kam lielākam, labākam un pilnīgākam, nekā mana apkārtnē sīkā un nabadzīgā dzīve. Šo skaidro bērna mīlestību jūtu arī vēl tagad, labi zinādams, cik daudz Rīgai ēnas pušu.»

Agri sākas Leona ganu gaitas, kādu vasaru pašu sētā, pēc tam pie Lauču saimnieka. Ganišana nav viegla, dažū nakti zēns murgos trūkstas augšā, sauk-

un krūmu saknēm. Pats lielākais no pinumiem ar vāku un piekaramo atslēgu ceļo līdzī kā grāmatu lāde skolas laikā. Reizēm laiks atliek arī lasīšanai. Tad tiek šķirti tēva sakrātie laikrakstu gadagājumi ar toreiz populārajiem romāniem par Rokambolu, Vācu Miķeli, Mārtiņu Gīzu un citiem vēsturiskiem varoņiem un nevaroņiem.

Vidrižu pagastskolā un Lēdurgas draudzesskolā zēniskā aizraušanās ar

grāmatu pāraug nopietnā interesē par literatūru un mākslu. Ausekļa ietekmē rodas pirmie nopietnie lirikas mēģinājumi. Kļūst pieejami Raiņa, Aspazijas, Treimaņa, Veidenbauma, Puškina, Ļermontova darbi. Kad izlasīta Lēdurgas draudzesskolas bibliotēka, Leons Paegle ņem grāmatas no Lēdurgas saviesīgās

pie kapsētas,» Leons Paegle atceras šo notikumu stāstā «Asinis uz akmeņa» (1919). «Mēs arī piedrojamies gājējiem. Mūs nesa projām kā ūdens. Kāda vara ir cilvēkiem, kad tie daudzi kopā! Liekas, kokus varētu noliekt, upes apstādināt. Labi ir ļauties, lai nes tevi līdzī šī kopu vara.»

Leons Paegle ģimenes vidū Kalējos.

biedrības bibliotēkas, no palīgskolotāju grāmatu krātuves. Paveras jauns skats dzīvē, krasi atšķirīgs no tā, kas mācīts oficiālajās vēstures un reliģijas stundās. Leons Paegle sāk patstāvīgi domāt un vērtēt, bet iegūtajās atziņās labprāt dalās ar skolas biedriem.

Skarbs paskubinājums sava pasaules uzskata veidošanā kļūst Piektā gada notikumi. Kādā vasaras svētdienā vidrižnieki dodas uz kapusvētkiem. Arī Leons Paegle ar māti ir gājēju pūlī, kur satraukti jau gaida mācītāja vietā jaunu runātāju, patiesības sludinātāju.

«Jauni un veci, lieli un mazi, vīrieši un sievietes. Visi nāca kājām. Zirgi bija atstāti vai nu lejā krogā, vai priedēs

Piepeši parādās barons Maidels, baznīcas priekšnieks, uradņiki un pavēl izklīst. Jaunais aģitators protestē. Barons izvelk revolveri. Šāviens. Neskaitāmi šāvieni. Bēgoši ļaudis. Pakritušie un tie, kas skrien viņiem pāri. Kad panika norimst, Leons iet pāri kapu kalnam. Pie tribīnes guļ zemē jaunais runātājs. Uz kapsētas celiņa guļ mūrnieks, divu bērnu tēvs. Nogalinātos aiznes, bet uz smiltīm un pelēkā akmens pie bērnu kambara paliek asins lāses.

«Saka: asinis brēc uz debesīm pēc atriebības. Šis asinis tiešām brēca uz debesīm. Pašās jumta lāsēs stāvēja akmens, lietus un sniegs viņu mazgāja un berza, bet asins plankumi no tā neizzuda. Vēl

pēc daudziem gadiem garām iedams, es redzēju šīs asinis. Un es ticu, ka vēl tagad, gandrīz pēc piecpadsmit gadiem, ašins plankumi uz akmens nav izdzisuši. Viņi brēc uz debesīm un prasa arī no mums ne atriebību, bet taisnību.»

Pēc Lēdurgas draudzesskolas beigšanas Leons Paegle dodas uz Valmieras

Laučiem, Leons jaunākajam brālim un māsām ikreiz ciemakukulim atved kādu savilņojošu lasāmvielu. Kādu no šiem Lauču vakariem, kad visa ģimene kopā, atceras dzejnieka māsa Milda Buliņa:

«Decembra beigas. Leons mājās skolas brīvlaikā. Vakars. Vakariņas paēstas. Balti noberztā, neapklātā ēdamgalda

Fricis Galenieks, Linards Laicens un Leons Paegle 20. gadsimta 20. gados.

skolotāju semināru. Naudu mācību apmaksai un iztikai nākas pelnīt pašam. Tomēr seminārā pavadītais laiks (1906—1910) dzejnieka attīstībai ir ļoti svētīgs. Tuvi draugi kļūst kursabiedri — nākamais latviešu noveles meistars Jānis Ezeriņš un topošais gleznotājs Hermanis Aplociņš. Drīz sākas tuvāka pazišanās ar rakstniekiem Antonu Austriņu, Annu Brigaderi, nākamo revolucionārās dzejas izcilo pārstāvi Linardu Laicenu. Nodibinās kontakti ar Valmieras grāmatizdevēju Liepu, un semināra gados iznāk divas Leona Paegles sastādītās izlases jaunatnei: «Rīta vēji» un «Zem zvaigznēm», vairāki cittautu autoru tulkojumi. Braukdams brīvlaikos uz

vidū deg petrolejas lampa. Ap galdu sēd tēvs, māte, mēs — mazākie bērni un Leons. Es gan sēdu uz maza ķebliša, jo visiem krēslu nepietiek. Leons lasa mums priekšā Meterlinka «Zilo putnu». Lasa ar izteiksmi, dzīvi, izjusti, savā daiļskanīgajā balsī. Klausos aizturētu elpu, ne vārds man nedrīkst iet zudumā. Ļaunie spēki dara pāri labajām būtnēm. Labie cieš. Man žēl sunīša. Turos, turos, kamēr asaras sāk birt. Labi, ka esmu tik zemu, mani neredz. (..) Leons tomēr sadzirdējis manas aizturētās elsas. Vienā rokā turot grāmatu, viņš ar otru sameklē manu galvu, noglāsta un teic: «Neraudi, māsiņ, labais tomēr uzvarēs!»»

Pārliecību, ka labais uzvarēs, ka vi-
siem spēkiem jāapkaro mulķība, garīga
atpalcība, jānostājas pret tiem, kas dara
pāri nabaga ļaudīm, Leons Paegle cen-
šas ieaudzināt savos pirmajos audzēk-
ņos, strādādams Krimuldas pamatskolā
1910./1911. gada ziemā. No Krimuldas
nākas aiziet. Aktīvi piedaloties pagasta

Leons Paegle.

kultūras dzīvē un uzstājoties pret mā-
cītāju Ērmani, izveidojas naidīgas attie-
cības ar pagasta varasvīriem. Līdzīgu
iemeslu dēļ 1914. gada pavasarī jāpa-
met Augusta Dombrovska fabrikas skola
Vecmīlgrāvī. Kopā ar dzīvesbiedri Ainu
dzejnieks dodas uz Maskavu un iestā-
jas Šaņavska universitātē. Te, *Maskavā*,
pirmā pasaules kara laikā Leons Paegle
īsti iepazīstas ar latviešu komunistiem
un marksistisko ideoloģiju. 1917. gada
notikumi aizrauj «kā nepieredzēts brī-

nums, kā varenākais un skaistākais, ko
cilvēks jebkad var piedzīvot». Iznāk
Leona Paegles rediģētais krājums «Brī-
vības dziesmas». Apbraukādams dau-
dzas Krievijas un Latvijas pilsētas, dzej-
nieks dedzīgi uzstājas ar revolūcijas
mērķu izskaidrošanu un jaunu pedago-
ģisku atziņu propagandu. Viņš izvei-

Vecrīga. No senas atklātnes.

dojas par lielisku lektoru, kurš pats pār-
steigts pārliecinās, «kāds spēks ir ar
temperamentu un pārliecību teiktam
vārdam ļaužu masās».

Kad 1919. gadā Latvijā nodibinās
padomju vara, Leonu Paegli ievēl par
1. Rīgas pilsētas vidusskolas pārzini. Ar
viņa lugu «Augšamcelšanās» sāk izrā-
des jaundibinātais Strādnieku teātris.
Andrejs Upīts, Ernests Eferts-Klusais,
Augusts Arājs-Bērce un Leons Paegle
kļūst par pašiem rosīgākajiem latviešu

padomju literatūras agrīnā posma darbiniekiem.

Pēc padomju varas sagrāves 1919. gada vasara Leonam Paeglem pāriet bēgulojot Kurzemē. Sen nav redzēti vecāki, un kādu dienu dzejnieks riskē: sazināties ar tuviniekiem, ierodas Vidrižos.

«Viņš brauc ar vilcienu līdz Inčukalna stacijai un no turienes 30 km iet kājām. Pievakarē viņš ir jau Vidrižu Kalējos, kur dzīvo vecāki. 1919. gadā viņš tur ir pirmo reizi. Māte dēlam par godu gatavo vakariņās vienīgo gaili, kas šādam apciemojumam visu laiku taupīts. Taču varasvīri jau uzoduši, ka meklētais Leons Paegle brauc uz Vidrižiem, un viņu gūstīt tiek sūtīti špiķi. Par to nejausi uzzina Ainas radnieks... Leons nekavējoši atvadās. Vakariņas paliek neaiztiktas. Māte raud. Taču arī šoreiz Leons izbēg,» tā par šo izjukušo ciemošanas stāsta dzejnieka māsa Olga Paegle.

Dzīvei normalizējoties, Leons Paegle sāk aktīvu sabiedrisko darbu, ir deputāts Rīgas pilsētas domē, lektors Tautas augstskolā. Vairākkārt tiek arestēts. Smagi slimo ne tikai pats, bet arī sieva. Jārūpējas arī par savārgušo tēvu un māti Kalējos. «Posta un nelaimes māja,» tā viņš kādā vēstulē nosauc šo mitekli, kura iedzīvotāji saguruši nebeidzamās raizēs. Taču pat smagākajos dzīves brīžos personiskās jūtas cieši vienojas kopā ar lielā sabiedriskā uzdevuma apziņu un palīdz tikt pāri grūtumam. Kādā vēstulē sievai dzejnieks raksta:

«Viss ir neciešami pārejošs. Mīla ir mūžīga. Viņa ir dzīvības sākums un saule. Par viņu, lielāko starp mērķiem, mēs cīnāmies un mirstam. Mīla uz sievu, mīla uz līdzilvēkiem.»

Kā slavas dziesma jaunībai, mīlestībai, cīņai skan Leona Paegles grāmatas «Jauno vanagu sasaukšanās» (1921), «Spārni», «Karogi» (1922), «Cietumi nelīdz», «Leons Paegle dzejo intīmi» (1923). Cietumā ieslodzīts, apvainots par musi-

nāšanu pret pastāvošo iekārtu un šķiru naida sludināšanu, dzejnieks raksta tuviniekiem:

«Cietums rada sevišķu psiholoģiju. Slēdziens viens, ko es izteicu kādā dzejolī un kā laikam nosaukšu jauno dzejoļu krājumu — «Cietumi nelīdz!» (..) Manu gribu uz jaunu radošu darbu neviens nesalauzīs.»

Godinot Leonu Paegli — cīnītāju, viņa mākslas jauneklīgo, mobilizējošo spēku, dzejniekam 1970. gadā piešķir Latvijas PSR Ļeņina komjaunatnes prēmiju. Pie kalēja mājiņas milzīgā ozola pakājē katru gadu notiek Leona Paegles piemiņai veltīta diena. Jaunā veidā un piepildījumā dzejnieka šūpuļa vietā realizējas doma, kas izskan dzejolī «Sapņi un cīņa»:

*Nekas neiet bojā, viss ieskaitīts līdz,
viss vajadzīgs visuma gaitā,
kas visumā virzās un ritumā rit
uz pilnību, pilnību tālo.*

« Sākums dziesmām un ziediem Piebalgā »

1968. g. 11. augustā atklāts muzejs Cēsu rajona Jaunpiebalgas Jāpaskolā. Te savākti materiāli, kas stāsta par Emīla Dārziņa un Jāņa Sudrabkalna dzīvi un daiļradi. Vēlāk iekārtota arī mākslinieka Kārļa Miesnieka gleznu izstāde, ekspozīcija aktieru Emīla Mača un Lilijas Žvīgules piemiņai.

**Jānis
SUDRABKALNS**

(17. V 1894.—4. IX 1975.)

Iedami uz mākslinieka mājām, allaž veramies uz to pusi ar skatījumu, kādu sagatavojusi viņa daiļrade. «Mērnieku laiku» Piebalgā vēl gaida krogu stadulas ceļu malās un vecas kapsētas ar sašķiebtu krustu rindām. Jāņa Sudrabkalna Piebalgā «ceļinieks klejo kā sapnī un netiek ne gribēdams tālāk». Un ir Emīla Dārziņa Piebalga — augstā pakalnē pie Kleivu ezera, kur aug milzīga āra priede. Visapkārt tūrumi, pļavas, mežu galotnes pamalē un vientulis simtgadīgs koks. Nāk prātā notikums, kas jau pārvērties leģendā: stāsta par to, kā viens no diženākajiem latviešu komponistiem, sarūgtināts par netaisno kritiku, neuzticēdamies talanta spēkam, pats iznīcina savu simfonisko poēmu «Vientuļā priede».

Pēc brāļiem Kaudzītēm, gadu desmitiem mainoties, Emīla Dārziņa un Jāņa Sudrabkalna paaudzes mākslinieki veido nākamos pakāpienus novada un tautas kultūras attīstībā. Bet rakstnieks un komponists, gan katrs savu laikmetu pārstāvēdams, savienoti ne tikai ar garīgas tuvības titulu. Jaunpiebalgā viņi saistīti arī vietas vienībā — tās pašas mājas, tā pati skola ir viņu bērnu dienu paspārne.

Gadus četrus pirms «Mērnieku laiku» iznākšanas Matīss Kaudzīte ir ielūgts svinībās Jaunpiebalgā — paplašinātā skolas nama iesvētīšanā:

«Bija atkal jautra un dzīvības pilna diena Jaunpiebalgas *Jāņaskolā*. Skolotājs un viņa laulāta draudzene jutās divkārt laimīgi — viņiem bija labāk ierīkota dzīves vieta otrtik lielā skolas mājā, nekā agrāk un — kas jo vairāk — šūpulī dusēja pirmais bērniņš.»

Skolotāja Andža Dārziņa dēls Emīls savas dzīves gaitas sāka 1875. gada 3. novembrī. Jāņaskolā paiet komponista bērnība. No mātes tautasdziesmām, no saskares ar mūziku izaug

pieķeršanās skaņu mākslai. Cauri Vecpiebalgas draudzes skolai tālākais ceļš ved uz speciālo muzikālo izglītību Pēterburgas konservatorijā. Lai cik trūcīga būtu pagastskolotāja ģimene, lai cik nekustināma tēva neticība dēla nākotnes nodomiem.

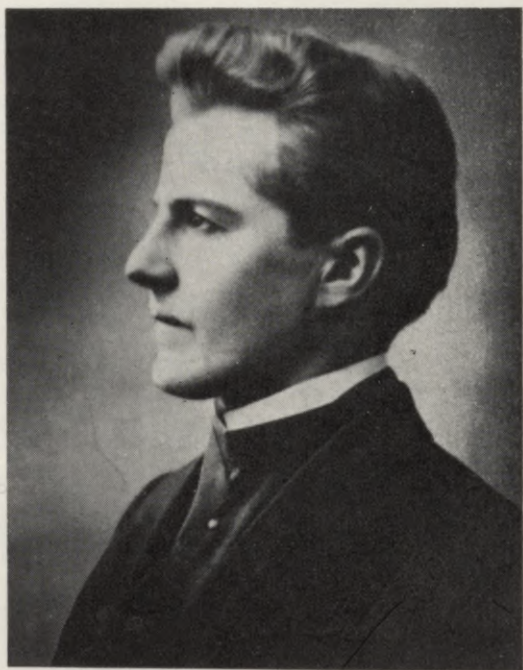
Dziļa mākslas izjūta un iejūta, sirsnība un nemākslotība, pārdzīvojumu tiešums — šie momenti apjomā nelielo Emīla Dārziņa mūzikas mantojumu padara par tautas mākslas neatņemamu sastāvdaļu.

«Es no dabas neesmu ne dabas novērotājs-peizažists, ne arī mūzikas arhitekts, bet subjektīvs jūtu lirīkis, kuram jāuztver cilvēka dvēseles dažādie savilņojumi un jāattēlo mūzikā,» raksta Emīls Dārziņš. Ne velti komponists daudz uzmanības veltījis mātes tēmai: mātei — sargātājai, mātei — dziļu jūtu, sirsnības, pašaieliedzības simbolam. Garīgi tuvi viņam ir tie laikabiedri-dzejnieki, kuru lirikā ar smalku maigumu vai apgarotu spēku atklājas cilvēka emocijas, — Rainis, Aspazija, Blaumanis, Poruks. Pats sabiedriskajās cīņās nepiedalīdamies, Emīls Dārziņš tomēr ir cieši saistīts ar tautas emocionālo dzīvi 1905. gada ieskaņu un izskaņu laikā. Blakus dziļi intīmajām, pat traģiskajām dziesmām «Mēness starus stīgo», «Ciānas bērni», «Rezignācija», «Mūžam zili» komponists rada revolucionārā spēkā vibrējošās «Lauztās priedes» un daudzkrāsaina, gaiša optimisma pilno «Senatni».

1896. gadā cariskā skolu administrācija atlaiž no darba Andžu Dārziņu. Gadus divus Dārziņi nodzīvo *Zelta krogā* turpat pāri ceļam, jo tēvs uzņemas krodzinieka amatu. Vēlāk ģimene pāriet uz Jauniem Lāciem. Bet 1902. gadā *Zelta krogā* sāk saimniekot Kārlis Peine. Dzimis Jaunpiebalgas Jānēnos, viņš kādu laiku nostrādā par krodzinieku Inčukalnā. Tur apprecējies, 1894. gadā 17. maijā sagaidījis dēla Arvida pie-

dzimšanu un arī apglabājis pāragri mirušo dzīvesbiedri.

Kaut arī Inčukalnā Arvīds Peine — nākamais dzejnieks Jānis Sudrabkalns — nodzīvo astoņas vasaras un ziemas, par savas mākslinieciskās personības izveidošanos viņš kategoriski saka: «Pats sākums visam bija

Emīls Dārziņš.

Piebalgā.» Piebalgu viņš dēvē par «sūrā darbā nepelnīto laimes zemi». Šeit, atšķirībā no daudzu citu mākslinieku agrām dienām, viņam nav bijis grūtības un trūkumā satumsušu brīžu: «smagie gadi sarītēja vēlāk».

«Neatšķetināmi, nedalāmi» ar dzejnieka bērību saaug *Zelta kroga* dārzs, pavasaros pārplūdušās pļavas, mājīgās, dzīvības pilnās vecās ēkas. Kūti pie sijas perēkļus savijušas bezdelīgas. Rijas priekšā dziļu kupenu ziemās satek

irbes. Pagraba pavērtā mute smaržo pēc āboliem. Dārzs pilns bišu stropiem un arī «bērnības atmiņas bites dūc, san, sic un griežas, aizsegdamas lāgiem visu apvārksni un pašu sauli». Pavasaros, apsēdams laukus, Zelta kroga krodziņnieks ņem līdz zēnu. «Zeme ir laba, viņš teica, zemi vajag mīlēt. Vajag strādāt un strādāt, viņš mācīja,» atceras Jānis Sudrabkalns.

Netālu no Zelta kroga sākas Vienziemīte jeb Ziemcietīte, kā upīti iesaucis Arvīds ar tēvu, jo dažas krāces te neaizsalst arī krietnā salā. Pirms dažiem gadiem Ziemcietītē aizsprustu būvējis Emīls Dārziņš, sekojis upītes likločiem līdz ietekai Tulijā un tālāk Gaujā, izklejojis Kleivu un Bricu ezermalas. Tagad šīs takas izskraida nākamais dzejnieks.

«Ar dabu, kokiem, krūmiem, upēm un ezeriem, mežiem un bīrzēm, putniem un zvēriem mani pirmā savedusi īstos draugos Jaunpiebalga,» raksta Jānis Sudrabkalns atmiņu tēlojumā «Sākums dziesmām un ziediem Piebalgā» (1968). «Daba nepieviļ, tā dod allaž vairāk, kā tu pats dažbrīd sagaidi, vajag tik atrast īstos pieturas un izejas punktus. (..) Zelta krogs sagruvis, bet piekalnītē zaļā egle vēl stāv un apsargā manu bērnību. Te ir tik šaura bijusi dzīve, bet koki kroga logos neaizsedza skatu uz pasauli. Egle un kļava, Ziemcietīte un Kleivu ezers, Jānēnu mājas, Jāņa skola, draudzes skola, kalni un pakalni — es jūs visus mīlu. Debess jau augsta un skaidra, domas visos gadalaikos lido tālu no Piebalgas Latvijā, pasaulē.»

Jaukā kā mājvieta zēnam ir klētsaugšīņa. Tur atrodas liels veļas rullis un ir iespējams ierīkot pašam savu darba istabu. Sienas viņš noklāj ar avīžu un žurnālu ilustrācijām, dabas skatiem un portretiem. Te sākas pirmās literārās aizrautības un pirmie literārie mēģinājumi. Jāņa Sudrabkalna krusttēvs ir Doku Atis, kurš krustdēlam abonē

mēnešrakstu «Jaunības Draugs». Doku Ata «Mans dzīves rīts», Plūdoņa «Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas», Dž. B. Kiplinga «Riki-tiki-tavi» ir zēnībā mīļākās grāmatas Jānim Sudrabkalnam. Pieredzes lokam paplašinoties, agri apgūstot valodas, tām pievienojas A. Puškina, A. Pisemskā, G. Hauptmaņa,

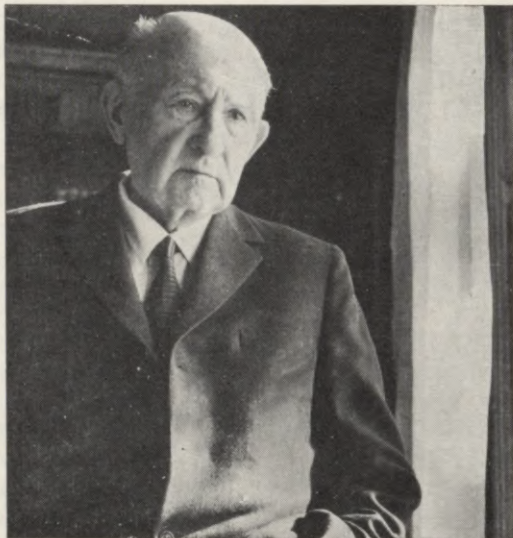
A. Čaks, J. Sudrabkalns, J. Grots un V. Ozols
30. gadu otrajā pusē.

P. B. Šellija, A. Bloka, V. Brjusova, H. Ibsena darbi. Ibsena «Troņa tīkotāji» un Šellija lirika tā sajūsmina, ka zēns tūlīt tos mēģina atdzejojot latviski. Kas īsti valdzina izlasītājā, laikam vistiešāk paskaidro viena no Jāņa Sudrabkalna pirmajām literārajām apcerēm 1913. gadā. Gan veltīta Doku Atim, tā izceļ arī citos darbos meklēto:

«Jaunībai pieder Doku Ata mīlestības pilnā sirds, viņa patiesais un cēlais gars, viņa zelta smieklī. Jaunība kā viņš

nicina uzpūtību un blēdību, kā viņš sajūt naidu pret katru netaisnību. Cēla un taisna sirds, — kas viņu labāk saprot kā jaunība!»

Tiecība pēc cildenā, pēc lielām jūtām, pēc skaidras un varonīgas dvēseles zīmīgi satuvina jauneklā garīgo pasauli ar to personības uztveri, ko tik spēcīgi

Jānis Sudrabkalns 1969. gadā.
J. Krieviņa foto.

izteic Emīla Dārziņa kompozīcijas. Jaunpiebalgā dzīvojot, veidojas arī Jāņa Sudrabkalna mūzikas izjūta. Zelta kroga viesistabā atrodas klavieres, uz kurām savā laikā spēlējis Emīls Dārziņš. Kārlis Peine, kaut viņam pavisam citi darbi darāmi, reizu reizumis piepeši piesēstas pie instrumenta, atskaņodams kādu melodiju, kas savaldzina zēnu ar savu sirsnību un gaišumu.

«Gaisma un tumsa atkāpjas. Kaut kur Piebalgas kroga istabā, aiz daudzām jūdzēm un daudziem gadiem es ieraugu tēvu pie vecām klavierēm. Kauliņi grimst un ceļas zem viņa pirkstiem,

atskan kāda dziesma. Ilgi es sēžu pie galda agrā ritā un skatos tālā gaismā,» raksta dzejnieks miniatūru krājumā «Viena bezdelīga lido» (1937).

Vairākkārt Jaunpiebalgā saskaras arī komponista un dzejnieka gaitas. Pirmo reizi ar mazu komisku nesaprašanos: Emīls Dārziņš iegriežas pacietoties Zelta krogā, spēlē uz klavierēm «Mēness starus stīgo», un zēns aizmiegs, mūzikas ieaijāts. Bet, kad pēc dažiem gadiem Vecpiebalgā notiek koncerts, kurā Emīla Dārziņa «Rezignāciju» izpilda lieliskais dziedonis Ādolfs Kaktiņš, jaunajam dzejniekam komponists kļūst par vienu no visdārgākajām personībām latviešu kultūrā, «ieskaitot literatūru, glezniecību, aktierus, visu, visu». Kas zina, varbūt tālākajā gaitā Jānis Sudrabkalns būtu atradis ciešāku kontaktu ar novadnieku, kura darbi un mūzikas kritikas viņam kļūst mirdzošs mākslas paraugs jaunībā, ja Emīla Dārziņa dzīve nebūtu traģiski aprāvusies 1910. gada 18. augustā uz Jūrmalas dzelzceļa sliedēm.

Zelta krogā Jānis Sudrabkalns vairākus gadus mācās klavieru spēli. Agri pievērsdamies literārajam darbam, dzejnieks veiksmīgi darbojas arī mūzikas kritikā. Tuvi draugi viņam ir komponists Jānis Zālītis, Jēkabs Graubiņš un muzikologs Jēkabs Vītoļiņš. Taču ne tikai aizraušanās ar literatūru un mūziku veido Jāņa Sudrabkalna personību. Mūža gaitā viņš cieši tuvinās izciliem aktieriem, gleznotājiem, sabiedriskiem darbiniekiem. Daudzi viņa paziņas mākslinieki ir piebaldzēni: gleznotāji Kārlis Miesnieks un Jēkabs Strazdiņš, aktieri Emīls Mačs un Jānis Priede, rakstnieki Antons Austrīņš un Augusts Čiežens. Jānis Sudrabkalns uzsver dažādu mākslu sadarbības nepieciešamību:

«Lieli mākslinieki, rakstnieki un zinātnieki vienmēr meklējuši saskari ar kaimiņu nozarēm, nenoslēgdamies savā darbā kā tornī. Gleznotāja ota, tēlnieka kalts, dzejnieka un skaņraža spalva

kalpo vieniem mērķiem, viens palīdz otram, viens otru dara bagātāku.»

Arī šis atziņas dīglus dvēselē agri iesējusi Piebalga ar spraigo kultūras dzīvi, ar garīgajām interesēm tēva mājās. Taču Piebalga dod līdzī lielajā dzīvē arī citu vērtību: pirmās nojausmas par sabiedriskajām netaisnībām un lie-

protestu pret tirāniju jau satraukusi Rīgas skatītājus. Dzejoļus lasa Kārlis Skalbe, Antons Austrīņš, Apesdēls, Kaudzītes Matīss, Pēteris Blaus. Ar nokavēšanos ierodas Rainis. Viņa uzstāšanās izvērsas par sarīkojuma kulmināciju, jo klātesošie sumina dzejnieku kā revolūcijas vistiešāko pārstāvi. Aiztu-

Jāņa Sudrabkalna krusttēva Doku Ata mājas-muzejs atrodas Dzēlzavas Muceniekos.
J. Krieviņa foto.

Pa ceļam uz Jāņaskolu atrodas Kārļa Skalbes mājas — Vecpiebalgas Saulrieti.
J. Rīdzenieka foto.

lajām sabiedriskajām cīņām, par mākslas lomu šajās cīņās. Vienu gadu mācījies Jāņaskolā, Sudrabkalns 1904. gada rudenī iestājas Vecpiebalgas draudzes skolā. Mācīšanās laiks te sakrīt ar revolucionāro notikumu visstraujāko uzplūdu, kurā piebaldzēni, it īpaši jaunatne, metas iekšā ar mutuļojošu aizrautību.

Viens no neaizmirstamiem, revolucionāru noskaņu pilniem notikumiem Vecpiebalgā ir skolotāja Jēkaba Pilsātnieka piemiņai organizētais sarīkojums 1905. gada 20. augustā. Uzved Aspazijas lugu «Sidraba šķidrants», kas ar kaislo

rētu elpu Rainī raugās vienpadsmitgadīgais Arvīds Peine: dzejnieks ir tieši tāds, kādu viņš to vēlējies sastapt. Neikdienišķs un reizē tuvs, augstu pieri un drošu skatu. Kad klausītāji gavilē: «Lai dzīvo revolūcija!», «Lai dzīvo brīvība!», «Lai dzīvo Rainis!», zēns jūt — viņš ir saticies «ar dzīvu varoni, ar liesmas cilvēku».

Kādu dienu skolēni uz Vecpiebalgas draudzes skolas jumta izkar sarkanu karogu. Citreiz visi dodas uz baznīcu, kur notiek mītiņš un dzejnieks Apesdēls runā par latviešu tautas mūžsenajām tiesībām, bet sapulcējušies meldiņā

«Dievs kungs ir mūsu stiprā pils» dzied jauno revolucionāro dziesmu «Tā biedrošanās stipra pils». Pēc gadiem Jānis Sudrabkalns atzīst:

«Manas bērnības spēcīgākais, brāzmainākais pārdzīvojums bija Piektais gads, un tas tieši savijās ar abām Piebalgām, abās notika mitiņi, skanēja brī-

zījā. 1910. gadā nomirst dzejnieka tēvs. Zelta krogu izūtrupē. Uz ilgiem gadiem pārtrūkst ciešāka saskare ar Piebalgu. Kādus gadus dzejnieks pavada Rīgā. Pirmā pasaules kara notikumi aizved uz Polijas un Baltkrievijas frontēm, arvien vairāk Jāni Sudrabkalnu tuvinādami revolucionārajiem un demokrātiska-

Jānis Sudrabkalns Jāņaskolā latviešu, igauņu un lietuviešu rakstnieku vidū 1974. gadā.
J. Krieviņa foto.

vības dziesmas, vēlāk dega nemiernieku mājas, ļaudis slēpās, kad sadzirdēja par «melno sotņu», kā sauca toreiz revolūcijas apspiedējus kazakus, čerkesus, kas kalpoja caram un muižniekiem. Daudzas dziesmas aizmirsušās, Piektais gads atstājis man savējās...»

1906. gada janvārī soda ekspedīcijas sagrauj tautas nacionālās atmodas laikmetā celto Vecpiebalgas draudzes skolu kā revolucionāru perēkli. Jānis Sudrabkalns izglītību turpina Jaunpiebalgas draudzes skolā, pēc tam Dubultu gimnā-

jiem spēkiem. Jaunības dienu nemieru, trauksmi, ilgas pēc cilvēcības, brīvības un iekšējās harmonijas vainago Jāņa Sudrabkalna dzejoļu krājums «Spārnotā Armāda», kas iznāk 1920. gadā.

Visu vari,

*Ja tu mīli sauli, brīvi, pavasari —
Garu, kas kā vētra laužas*

*Augšup tur, kur mūžiem cauri laužas
zvaigžņu bari,*

*Zemes zāle, purva stieбри, sīkie zari,
Kuriem mūžos slavu dzied...*

Ražīgākie darba gadi pavadīti galvenokārt Rīgā. Piebalgā Jānis Sudrabkalns vairākkārt ierodas ciemos. Kā sveicinājums bērniības novadam izskan dzejoļi «Septiņas dienas uz septiņām salām», «Jasmīnu krūms Kaikašos», sajūsmas pilnās ezeriem veltītās divrindes:

*Piebalgas ezeri! Alauksta jūra! Tauna
spieģelis!
Inesis! Visu ezeru ķēniņa zieģelis!*

Krājumos «Pārvērtības» (1923), «Spuldze vējā» (1931), «Cīruļi ziemā» (1939) rūgst dziļa skepse pret sava laika dzīves īstenību, taču nezūd dzejnieka ticība pavasara un cilvēka sirds dzīvinošajam spēkam, dabas un mākslas vitālajam, varonību rūdītājam sīkstumam.

1940. gadā Jānis Sudrabkalns ieaug jaunajā Padomju Latvijas mākslinieku saimē. Lielā Tēvijas kara laikā *Mas-kavā* rakstītās grāmatas «Cīruļi sauc cīņā» (1942) un «Ceļa maize» (1944) kļūst daudziem karavīriem īsta ceļa maize uz dzimteni. Pēckara gados Jānis Sudrabkalns ir viens no vadošajiem latviešu padomju rakstniekiem, tautu draudzības un padomju patriotisma dziesminieks. Viņa dzejoļu krājums «Brāļu saimē» (1947) saņem PSRS Valsts prēmiju. Grāmatas «Vēl viens pavasaris» (1964), «Bezdelīgas atgriežas» (1951), publicistika, literatūrkritiskie raksti un esejas daudzkrāsaini stāsta par Tautas dzejnieka mūža gaitām un atziņām, par mūsu laika ļaudīm, par to, cik pasaulei nozīmīgs miers, netraucēts darbs, mākslas labestība. Nekas mākslā neiet zudumā:

«Tās vērtības un idejas, ko gadsimtos bija darbaļaudis radījuši un saglabājuši vissmagākos pārbaudījumos, izcīnījuši sīvās kaujās un sūrā darbā, dzejnieks, skaņradis, gleznotājs pārvērs mākslas darbos un atdod atkal tautai.»

Dienu pirms savas astoņdesmit gadu jubilejas Tautas dzejnieks kopā ar latviešu, krievu, igauņu, lietuviešu rakst-

niekiem viesojas Jaunpiebalgā. Skolā notiek sirsnīga tikšanās ar jauniešiem, kolhozniekiem, ciemiņiem no tuvām un tālām malām. Šķiroties Jānis Sudrabkalns saka:

«Cik svarīga gan manā dzīvē ir Jāņa skola! Tā jau nemaz nav, ka pasaulē nebūtu nekā cita laba. Bet to skaistumu, ko dod dzimtā zeme, nevar aizstāt ne ar ko citu. Es no kroga uz skolu nācu gar zaļu pļavu. Ziedēja bezdelīgactiņas un kaķpēdiņas, un vēl tagad tās man liekas skaistākas par visām lepnām dārza puķēm. Audziet, bērni, stipri un gudri! Esiet labi un izpalīdzīgi! Sargieties darīt ļaunu!»

Dzejnieks sola atgriezties Jaunpiebalgā nākamajā vasarā, Emīla Dārziņa simtgadu jubilejā. Bet 1975. gada rudens dienās, kad pāri Jāņaskolai paceļas himniskās, smeldzes un gaišuma pilnās Emīla Dārziņa melodijas, Rīgā Raiņa kapos vainagi un ziedu klēpji sedzas uz 4. septembrī mirušā Jāņa Sudrabkalna kapa kopas. Divi mūžu mirkļi divās biogrāfijās atkal noslīd viens otram garām, būdami cieši blakām, tikai ar mūzikas vieglajiem spārnēm saskardamies...

No zaļās zemes

1952. gadā Tautas rakstnieks Andrejs Upīts dāvina valstij savu māju Skrīveros, Daugavas ielā 58, kur tūlīt sāk veidoties memoriālais muzejs. Pēc rakstnieka nāves 1970. gadā tiek nodibināts muzejs arī viņa dzīvoklī Rīgā, Ļeņina ielā 38-4, kuru atver apmeklētājiem 1974. gada 4. decembrī.

**Andrejs
UPĪTS**

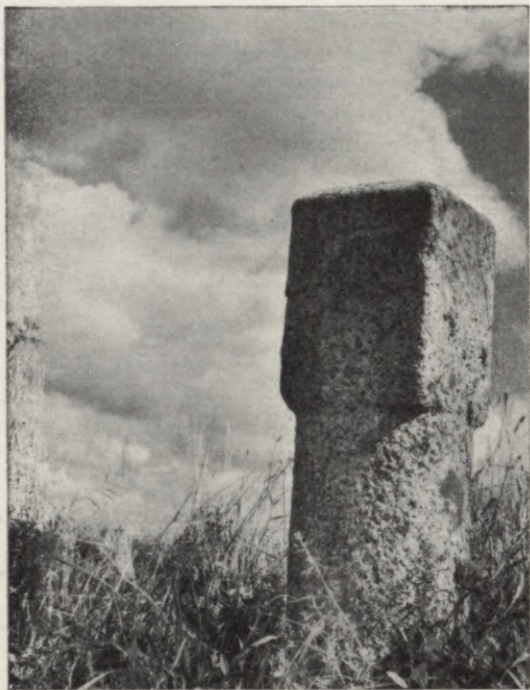
(4. XII 1877.—17.XI 1970.)

Sociālistiskā reālisma daiļliteratūra Latvijā augusi nedalāmā saistībā ar rakstnieku revolucionāru — Leona Paegles, Linarda Laicena, Roberta Eidemaņa, ar Tautas rakstnieku Viļa Lāča, Ernesta Birznieka-Upīša, Annas Sakses un Tautas dzejnieka Jāņa Sudrabkalna darbu. Bet šis sarežģītās tapšanas gaitas priekšgalā kopš sākotnes stāvējis Andrejs Upīts. Deviņdesmit trīs mūža gadi. Deviņpadsmit romāni, divpadsmit noveļu krājumi, drāmas, komēdijas, dzeja, apjomīgas literatūrvēstures, tūkstošiem recenziju, kritiķa repliku, publicistisku rakstu — tas ir Tautas rakstnieka Andreja Upīša veikuma ārējais apjoms.

«Īstā māksla viņas visvienkāršākajā definīcijā ir ikdienišķās dzīves turpinājums, viņas koncentrācija, tālākais un augstākais posms. (..) Īsta māksla un dzīve dzīvo viena caur otru un viena no otras,» raksta Andrejs Upīts 1909. gadā, savas daiļrades pirmā lielā kāpuma laikā. Viņa darbu saturu veido milzīgas kultūrvēsturiskas panorāmas. Latviešu zemnieku un strādnieku dzīve jaunā gadsimteņa priekšvakarā, Piektā gada revolūcijas virpuļos, pirmā pasaules kara traģēdijās. Andrejs Upīts tēlo buržuāziskās Latvijas pilsonību tās nepievilcībā, ieskicē Lielā Tēvijas kara ainas un lietišķi, paskarbi, bet plašā vērienā izvirza literatūras attīstības problēmas sociālisma celtniecībā. Vesels gadusimtenis atspoguļojas Andreja Upīša darbos. Romāns «Laikmeta griežos» aizved Ziemeļu kara notikumus, bet ir noveles un drāmas, kuru darbība sniedzas līdz Lielās Franču revolūcijas placdarniem un senās Romas gladiatoru ceļiem. Taču visplašākā pamatne konkrētam, asredzīgam cilvēku un notikumu vērojumam ir rakstnieka dzimtais novads Daugavas krastā.

PA OŠU CEĻU

Andrejam Upītim ir pasaka, kuru viņš pats nosaucis par «reālo». Trīs zēni no Sūnu ciema dodas meklēt Laimes lāci. Zvēru viņi gan neatrod, taču tālais brauciens ziemas salā nav bijis velētiģs. Kad Andris, Ješka un Bukstiņš

Vecais robežstabs Brīviņu (Krieviņu)
tīruma malā.
J. Krieviņa foto.

atgriezās mājās, netīrais, nelaimēm ap-
sēstais Sūnu ciems sāk jaunu dzīvi. Kur
nav līdzējusi Laimes lāča burvība, tur
palīdz mundri vārdi:

«Zēni un meitenes! Vai mēs varam? —
Varam!!!»

Kur atrodas šis vienkāršiem vārdiem
atburtais, zēnu un meiteņu sakoptais
ciems? Andrejs Upīts purina galvu:

«Pat sūnu vairs nav, par pašu ciemu
nemaz nerunājot. Tagad tur taisni pāri
iet dzelzceļa stiga, šķērsām sasmalcinātu
akmeņu šoseja ar baltiem stabiem gar
abām malām.»

Bet viņš nosauc trīs lieciniekus, kas
pastāstījuši par Sūnu ciema pastāvē-
šanu. Pirmais liecinieks ir Lielais Ak-
mens, pa pusei pļavā iegrimis, ar dziļi
iekaltu rievu mugurā. Otrais — trejžu-
buru Ozols kalnā. Trešais liecinieks bi-
jis starp abiem pirmajiem — vecais
Avots, zemes acs, kas pieredzējusi vēl
vairāk nekā Akmens un Ozols. Visi
liecinieki atradušies aiz lielceļa, netālu
no vecās Skrīveru pagastskolas, pagast-
mājas un nabagu patversmes. Pagast-
skolā pirms gadiem simts mācās pats
rakstnieks, un skolas zēni ik dienu gā-
juši uz Avotu pēc ūdens, skrējuši ga-
rām Robežakmenim un nostaigājuši arī
pie Ozola kapsētas tuvumā.

Tā Sūnu ciema liecinieki kļuvuši par
paša Andreja Upīša dzīves un darba
lieciniekiem. Bet ne jau tie vien. Kā
«ikdienišķās dzīves turpinājums» no
Skrīveru apkārtnes Andreja Upīša auto-
biogrāfijā un daiļradē ienāk simtiem
cilvēku un apdzīvotu vietu, kalnu un
upju likumu, koku un ceļu, ienāk vide
visā tās detaļu daudzkrāsainībā un mai-
nībā.

Skrīveru Kalniņos, kur 1877. gada
4. decembrī rentnieka ģimenē piedzimst
dēls Andrejs, savus trīssimt gadus zaļo
līks osis. Zaru vainags zēnam šķiet
smags, kā zāļu nasta, ko māte ik dienu
vasarās nes govij no Jaunā meža, pilnu
ar ledzēklēm, gārsām un vīgriezņēm. Kad
rakstnieks īsi pirms nāves uzskicē atmi-
ņas par visagrāko bērnību, tad tieši šo
osi viņš nosauc par pirmo lielo dzīves
sajēgas impulsu.

«Ieraugot pasaulē koka veidolu, ra-
dās klusa jausma par dabas dīvainībām
ar skaistumu un baigu lieliskumu, kas,
arvien padziļinādāmās, turpinājusies līdz
sirmam vecumam.»

Varbūt šo atmiņu dēļ Andrejam Upītim osis šķiet pats cienījamākais un skaistākais koks, un visu mūžu viņu valdzinājusi meža burvība. «Meža audzēts» — tā rakstnieks sevi nodēvē autobiogrāfiskajā stāstījumā «Šalc zaļais mežs». Skolas laiks Skrīveru pagastskolā (1888—1894) viņam šķiet «tas drūmākais un atbaidīgākais, kas (...) no pagātnes palicis atmiņā», turpretī meža malā pavadītās ganu vasaras kļūst par īstu mācību laiku, jo «ganu zēnam gribot negribot jāklūst arī par dabas pētnieku, kuram nekas, kas lido, lēkā un rāpo, nav tik niecīgs, lai to nepakļautu savai zoologa uzmanībai». Vecāki šajā laikā pārcēlušies no Kalniņiem uz *Meža Puntūziem*, pēc tam uz *Vilkudobju* rentnieka pusbāju. Piecas, sešas vasaras paiet Vilkudobju «brīnišķīgās ataugas ēnā». Tur drebelīgi šalc apšu cekuli, kuplo ošu tumīgais un kļavu dzeltenīgais zaļums, tur mājo pūces un vanagi, stērstes un dzeņi, dzeltenās ciela viņas un spīdoliņi. Ne mazāk valdzinoša pasaule kā tā, kuru ik dienu atklāj saskares un sadursmes ar pašiem skrīveriešiem — mātestēvu «svēto Zeltiņu», kaimiņieni, lielo spoku stāstu teicēju Vilkuceci, ar skolotāju un rakstnieku Jāni Purapuķi, ar nabagmājas iemītniekiem, ar «glāzšķūņa» stikla pūtējiem. Agri zēns ievingrinās uztvert tiklab visu dzīvo būtņu savstarpējo attiecību bezgalīgi interesantās niansas, kā arī smejamo un apkarojamo šajās attiecībās. Kad pēc gadiem Andrejs Upīts raksta «Vecas ēnas» (1934), kur lielā mērā izmantoti paša bērnības piedzīvojumi un redzējumi, tad no pārējiem šā žanra darbiem latviešu literatūrā tas īpaši atšķiras ne tikai ar asākos kontrastos tverto tēlojumu, bet arī ar smalko, nekad neapklustošo ironiju. Tā jūtama pret visiem varoņiem, arī pret mazo, acīgo Robežnieku Jāni, kuram pats rakstnieks noderējis par prototipu.

Nākamā Upīšu rentes vieta — *Muce-nieki* — atrodas mežu ielokā, Grullānu upītes tuvumā. Apkārtne var atrast vairāku mēra laikos izmirušu māju pamatus. Iedams pāri meža pļavām, kur savā nodabā kļaiņo stirnas un aizspurdz neredzēti putni, ganuzēns it kā dzird dūkoņu no pagātnē pazudušas pasaules. Šis svešējādās skaņas varbūt ir pirmās, kas pēc gadiem rosina sarakstīt romānu ciklu «Laikmeta griežos» (1937—1940), kur atspoguļojas Ziemeļu kara notikumi Skrīveru apkārtnē.

Mežs Upīšu mājoklim paliek tuvmā arī tad, kad viņi sāk rentēt *Baložus* pie Vinterfeldes. Te pienāk lielais Aizkraukles mežu masīvs, tā sauktais Lemešgals ar savu «mazliet baismīgo» bagātību. Bet nu nav laika novērot dabu kā ganudienās — no skolas pārnākūšam, kopā ar vecāko brāli Mārtiņu jāpiedalās smagajos lauku darbos un muižas klausās. Sākas arī nopietna pievēršanās rakstniecībai. Jau Vilkudobēs iespiesti Andreja Upīša pirmie folkloras vākumi. Ģimene nolemj, ka jaunākajam dēlam jāmacās par skolotāju. Andreju Upīti vilina pieredze pagastskolā. Tur Jānis Purapuķe vienmēr atlicinājis laiku rakstīšanai un pratis iegādāties prāvu bibliotēku. Daudz no šajā laikā pieredzētā un izjustā, kad laucinieku jaunā paaudze arvien asāk protestē pret sociālo netaisnību, raujas ārā no muižas spaidiem un tiecas uz pilsētu, vēlāk atspoguļojas romānā «Jauni avoti» (1909), tāpat kā pirmā skolas vieta *Mangaļos*. (1897—1902) dod bagātīgu materiālu romānam «Zīda tīklā» (1912).

Kopš 1902. gada Andrejs Upīts ir skolotājs vairākās *Rīgas* skolās. Vasaras paiet Skrīveros pie vecākiem, pie brāļa Siksnēnos, pēc apprecēšanās ar Olgu Tirumnieci 1905. gadā — pie sievastēva Palatās, pašā Daugavas malā. Te jaunais rakstnieks kļūst liecinieks Piektā gada notikumiem. Viņa daiļradē arvien skaidrāk un noteiktāk ienāk darbaļaužu

cīņas tematika. Ar īpašu spēku šī laikmeta līdzdzīvotā viela skan noveļu krājumā «Nemiers» (1912) un veido romāna «Ziemeļa vējš» (1921) kodolu.

1908. gadā Andrejs Upīts atstāj skolu un kopā ar sievastēvu nopērk gabalu zemes *Skrīveros*. Pats viņš ceļ māju, pats ierīko dārzu. Skrīveru pūrvietā tiek

problēmas, rada iespaidīgus portretus. Top pirmās «Robežnieku» romānu virknes grāmatas, iznāk noveles, stāsti, dzejoļu krājumi, lugas, plašas literāriskas apceres ar nozīmīgu latviešu kultūras parādību izvērtējumu.

Pirmā pasaules kara notikumi ļoti drīz skar arī Skrīveru ciematu. Pāri Dau-

Daugavas krasts pie Skrīveriem.
J. Krieviņa foto.

iestādīts osis, kas izriešas lielā, skaistā kokā. Veidojas ābeļdārzs. Pie vārtiem sazaļo divas papeles. Ātri augdamas, tās tik tālu paceļas pāri Skrīveru ciemata pārējiem kokiem, ka galotnes kā sveicinot allaž sidrabojas jau tad, kad rakstnieks, no Rīgas braukdams uz mājām, skatās pa vagona logu.

Laiks līdz 1915. gada vasarai ir viens no ražīgākajiem periodiem rakstnieka mūžā. Viņš izveidojas par nobriedušu mākslinieku, kas izvirza asas sociālas

gavas pārceltuvei pie Jaunjelgavas visu 1915. gada vasaru plūst bēgļu straumes. Kopā ar brāli rakstnieks strādā par bēgļu pārcēlāju.

«Kādus nostāstus tur nedabūja dzirdēt, kādus skatus redzēt, kādus tipus novērot! Kara posts un visas tautas nelaime dienām un naktīm plūda mums garām. (..) Šos bēgšanas un posta skatus esmu mēģinājis attēlot «Pērkona pievārtē».

Kad pašiem jādodas bēgļu gaitās, Andrejs Upīts izceļo milzīgus Krievijas

apgabalus, Baku, Pēterpili, Rēveli ieskaitot. 1917. gada revolūciju viņš sagaida Rīgā, aktīvi piedalīdamies Rīgas Strādnieku deputātu padomes darbā un revolucionārajos periodiskajos izdevumos. Jau kopš šī laika rakstnieku pavada doma par romāna «Pērkona pievārtē» (publ. 1922) varoņiem. Zīmīga ir kāda vēstule sievai 1916. gada beigās, Andrejs Upīts, pazobodamies par savu «plāpību», kas «Upīšu zortei» «pieaugusi tikpat kā āda pie muguras», ar vieglu ironiju stāsta par ieceri:

«Un man arī tā vien liekas: bez romāna neiztiksi. Par daudz jau bezkaunīgi paliek un uzbāzīgi tie radījumi, kuriem gribas dzīvot manā romānā. Maisās un maisās pa smadzenēm un nedod miera. Nabaga radījumi! Viņi domā, ka liels prieks viņus sagaida tajā manā romānā. Tāpēc, ka viņi ir tik jauniņi, un nepazīst mani. Tu reiz izsacīji tās šausmīgās aizdomas, ka es to savu varoni gan jau kaut kā nomaitāšot. Nekā, miļā, tagad nav tie laiki. Es viņam likšu iestāties latviešu bataljonos. Bet arī tur es viņam nekā laba nevaru pareģot. Patiesām, es nevaru solīt, ka viņš izpušķots, ermoņiku spēlēdams un dziedādams, no kariņa mājās nāks.»

Skrīveros Andrejs Upīts ar ģimeni atgriežas vācu okupācijas laikā, 1918. gadā. Ciemats ir pazudis no zemes virsas, rakstnieka māja nodedzināta, dārzs izpostīts. Nedzird ne suni rejam, ne gaili dziedam, drupās rakņājas melni, izdēdējuši cilvēki. Kādu laiku nodziņojis nopostītajās svaiņa mājās Balšārēs, 1919. gada sākumā rakstnieks ierodas Rīgā. Pieci mēneši ļoti intensīva darba jaunās Padomju Latvijas mākslas dzīvē, tad, baltgvardiem uzbrūkot, atkal projām no Rīgas un mājām. Latvijā rakstnieks atgriežas tikai 1920. gadā. Ziemas viņš pavada pilsētā, bet vasaras Skrīveros. Sākas nopostītā atjaunošana un jauns literārā darba posms, kurā iekļauta gan iepriekšējos gados iegūtā

skarbā dzīves pieredze, gan asa opozīcija pret Latvijas sabiedriskās un kultūras dzīves negācijām. Skrīveros top vēsturisko lugu triloģijas darbi «Mirabo» (1926) un «Žanna d'Arka» (1930), komēdiju virkne: «Peldētāja Zuzanna» (1922), «Atraitnes vīrs» (1925), «Ziedošais tuksnesis» (1930), lielā mērā Skrī-

Andreja Upīša māja Skrīveros.
J. Krieviņa foto.

veru sadzīvē noskatītā «Ziņģu Ješkas uzvara» (1933).

Paiet pāris gadu desmitu, līdz Skrīveru māja un dārzs izveidojas tāds, kādu rakstnieks to vēlējies. Ar mierīgu sirdi viņš var sacīt:

«Rāmā dienvidū, aprimušā vakara krēslā, diezgan bieži brīnišķīgajā Latvijas mēnesnicā izgāju pastaigāties pa saviem kokiem. Noteikti sajutu, ka viņi pazīst savu audzētāju un uz acumirkli aptur savu elpu, lai gājējs, ja vēlas, var

saskatīt pat šodien vēl galotnes zarā uzplaukušu lapu.»

Tad sākas Lielais Tēvijas karš. Sirmais rakstnieks atkal dodas prom no Skrīveriem, no Daugavas līkumiem, no paša stādītajiem kokiem. Bet arī Krievijas plašumiem cauri braukdams, Andrejs Upīts allaž raugās, vai kaut kur mežainajā ainavā neieraudzīs ošu gaišzaļo blīvu, liecinieci labai zemei, avotu tuvumam. Un tur jau arī viņi ir — Brjanskas mežos, ceļā no Maskavas uz Kirovu. Kara gadus viņš pavada nelielajā *Kstiņinas ciematā pie Kirovas*. Vienīgi iztēlē tagad iespējams izstaigāt dzimtās puses dārzus, kalnus un mežus. Un to viņš dara ļoti bieži, jo tieši Kstiņinā uzrakstīta «Zaļā zeme». Lielo kultūrvēsturisko romānu sacerēdams, Andrejs Upīts atgriežas Skrīveros, tajos laikos, kad tikko aizsākusies viņa bērība, un visur meklē šo «seno laiku lieciniekus». Sākot ar Salakkrogu, uz kura lievenēm romāna sākumā parādās Brīviņu gruntnieks Jorgis Vanags, lai lepni noskatītos uz Jaunjelgavu — Kli dziņu pāri Daugavai. Un tad ar pieciem tiltiem, zem kuriem Dīvaja šķērso Brīviņu saimnieka ceļu uz mājām, ar nabagmāju, uz kuriem Bērziņu Liena aizved savu tēvu, ar pagasta cietumu, kur Matainis uz vienu dienu licis ieslodzīt savu niknāko konkurentu. Līdz pat Samanu licim, kur patvērumu meklējusi Ošu Anna ar savu bērnu, kad māte ar negodu padzinusi meitu...

«Esmu gribējis parādīt laikmetu viena pagasta robežās un kā nelabojams reālists turējies pat pie nepārgrozītas ģeogrāfiskās vides. Ja tagad ejat vai braucat pa manu Dīvajas pagastu, sākot no Daugavas lielceļa līdz kilometrus 15 attāļajai, egļu un brīnišķīgu lapkoku mežu apaugušai tālākai nomalei, — jūs atradīsiet katru strautu, katru tiltu pār to, katru tā saucamo «kalnu» un stāvāko krastu.»

Romānā šalc Andreja Upīša mīļie oši. Vēl vairāk — tie devuši vārdu ģimenei, kas uz saviem pleciem romānā iznes visu zaļās zemes darba smagumu, un visu nākotnes cerību — vecajam Osim un Osieni, Ošu Annai un Ošu Andram — jaunas gaitas gājējiem, jaunas taisnības meklētājiem.

«RĪTĀ AGRI UN VAKARĀ VĒLU PIE SAVA GALDA...»

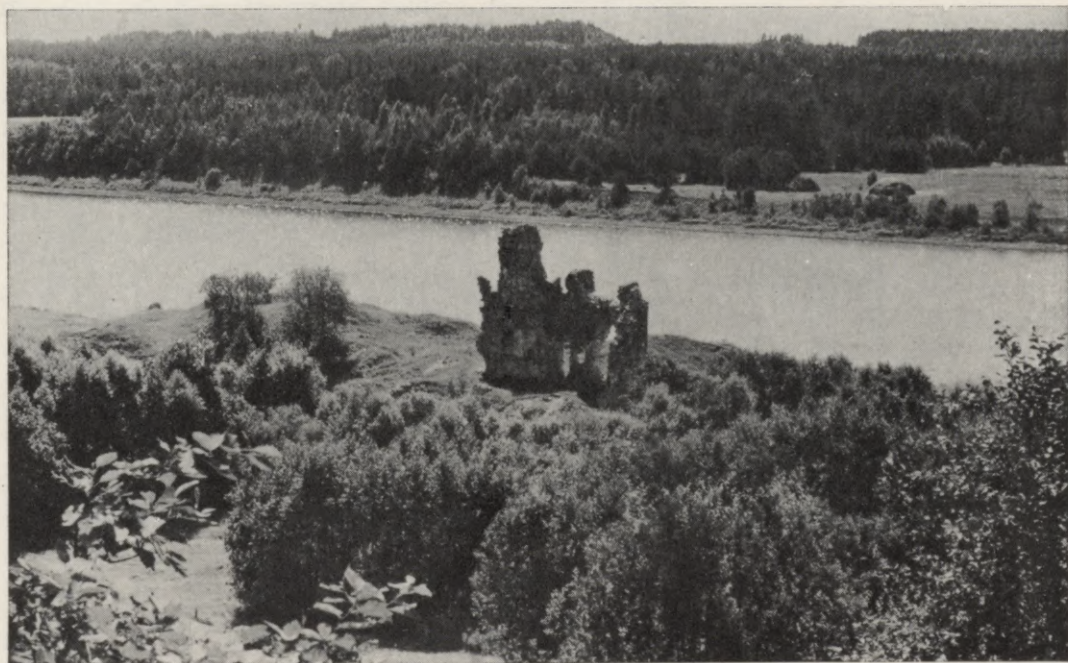
Rīgā memoriālajā dzīvoklī muzejā pulkstenis uz Andreja Upīša rakstāmgalda rāda pieci no rīta. Tas ir laiks, kad gadu gadā sākusies Tautas rakstnieka darba diena. Kirova un Ļeņina ielas krustojums lejā vēl klusē. Ziemās ir dziļa, zilgana uguņu apgaismota nakts, bet vasarās torņu smailes tikko krāso agrās ausmas spīdums.

Šādā rīta stundā 1951. gada pavasarī Andrejs Upīts raksta Ošu Annas nāves skatu. Brīviņu Ješkas pazemotā, mātes padzītā jaunā sievietē, no zaļās Dīvajas zemes uz Rīgu pārnākusi, kļūst par «strādnieku Rīgas ziedu un lepnumu». Nu viņa ir Džutas dumpja vidū. Nu viņa ar savu stāvu metas pretī žandarmu lodēm, aizsegdama svešu jaunu streikotāju... Top viena no Andreja Upīša daiļrades apgarotākajām lappusēm. Romāna «Plaisa mākoņos» nobeiguma nodaļas, cildinājums Rīgas proletariātam, kas 90. gadu nogalē pirmo reizi ceļas cīņā par savām tiesībām, izvirzīdams un atklādams lielajā strādnieku masā bezgaldaudzu likteņu un raksturu dažādību cilvēku veidošanās aizkustinošo procesu.

Romānam ir 1200 lappušu. Iesākts 1948. gada 14. jūlijā, pabeigts 1951. gada 29. maijā. Pa vidu — ģimenes pārvākšanās uz pēdējo dzīvokli Ļeņina ielā 38. Apbrīnojamas darba spējas. Trīs, četras pilnīgi izstrādātas, pārlabotas, nogludinātas lappuses katru dienu. Bez svētdienām, bez svētkiem.

Bet vaļas brīžos nāk rakstnieki un kritiķi — Andrejs Upīts līdz 1954. gadam ir Latvijas PSR Rakstnieku savienības priekšsēdētājs. Nāk Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta darbinieki — Andrejs Upīts ir institūta pamatlicējs, organizētājs un pirmais direktors. Nepārtraukta cieša saite ar

padomju literatūras virzību pēckara gados un strādājot pie «Plaisas mākoņos», «Ceļā uz sociālistisko reālismu» (1951), «Par mūsu mātes valodu» (1952) u. c. 1953. gadā rakstnieks piepeši sabrūk — notiek asinsizplūdums smadzenēs. Un tomēr, tiklīdz smagie slimnīcas mēneši ir aiz muguras, Andrejs Upīts atkal sē-

Aizkraukles pilsdrupas.
J. Krieviņa foto.

Filoloģijas fakultāti — Andrejs Upīts pēckara gados organizē Latviešu literatūras katedru un pēdējās lekcijas nolasa vēl 1951. gadā. Nepārtraukti sakari ar Augstāko Padomi — Andrejs Upīts ir Latvijas PSR Augstākās Padomes deputāts un ilgu laiku arī Prezidija priekšsēdētāja vietnieks.

Tiklīdz darbs pie romāna pabeigts, parādās jauni raksti. Galvenokārt par pieredzi un atziņām, kas iegūtas, vērojot

žas pie rakstāmgalda. 1957. gadā tiek publicēta apjomīga teorētiska grāmata «Sociālistiskā reālisma jautājumi literatūrā». 1970. gadā — publicistikas krājums «Rudens zelmenis». Vēl savā 90 gadu jubilejā Andrejs Upīts raksta: «Arī pēc deviņdesmitā ceļa staba literatūras darba zirgam vēl nevar būt pietura, ne novēršanās grāvmalā. (..) Taisni pēc deviņdesmitā gada parastais dzīves ritms, rakstnieka sirdsapziņa,

nemiens ar paša uzsākto un nepabeigto, emociju sūrstis par citu nepareizi sāko vai greizi izdarīto — ar daudz ko vēl pēc deviņdesmitā jātiek galā.»

Pie dailprozas pēc «Plaisas mākoņos» Andrejs Upīts vairs neatgriežas. Liek sevi just gadu skaits un pārciestā slimība. Un varbūt arī tā rakstnieka paš-

lisma sēklas izaugsme sīkstās vārputnes velēnās». Taču darbs paliek ne līdz pupei neizvadīts. 1970. gada 17. novembrī rakstnieks mirst.

«Gadi, gadu desmiti nāca un gāja, un allaž mēs zinājām, ka rītā agri un vakarā vēl pie sava galda strādā Tautas rakstnieks. Un mums gribas sarunāties

Viesistaba Rīgas dzīvoklī.
J. Krieviņa foto.

apziņa, kas nemitīgi liek meklēt jaunas izteiksmes formas un iespējas:

«Es nevaru rakstīt tajā garā un ar tiem pašiem līdzekļiem kā citreiz «Plaisā mākoņos», mana veidojuma metodei jābūt plašākai, dziļākai, spriegākai, estētiskās izteiksmes, izskaņas, iztēles orgāniem uzasinātiem un daudz ciešāk saliedētiem, nekā es to pratu pirms desmit gadiem.»

Andrejs Upīts iecer plašu autobiogrāfisku vēstījumu, kurā atklātos rakstnieka — bezzemnieka dēla — ceļš uz darba tautai vajadzīgu, cīnītājam cilvēcei dārgu mākslu. 1970. gada nogalē «Karogā» parādās pirmā nodaļa: «Cīņas reā-

vēl ar Andreju Upīti, it kā viņš vēl būtu sveiks un vesels mūsu vidū,» lielā darba darītāja piemiņai raksta Tautas dzejnieks Jānis Sudrabkalns.

Jau 1971. gadā Andreja Upīša dzīvoklī sāk veidoties memoriālais muzejs, pēc iespējas visu saglabājot tieši tā, kā tas bijis rakstnieka dzīves pēdējā gadā. Un nekā lieka, nenozīmīga te arī nav — viss pakļauts radošai ievirzei, viss izkārtots tā, lai varētu pēc iespējas vieglāk strādāt. Sākot ar vieglo, paša darināto spalvaskātu uz rakstāmgalda un zīmuliem, kas parocīgi sasprausti sienas paklājā virs divāna, un beidzot ar lielo, septiņi tūkstoši sējumu plašo bibliotēku,

kas izvietota gan kabinetā, gan viesistabā, gan ēdamistabā.

Ši ir trešā bibliotēka Andreja Upīša mūžā. Pirmo izpostīja Skrīveros pasaules kara laikā. Otrā 1940. gadā palika okupētajā Latvijā. Atgriezoties Rīgā, Andrejs Upīts ilgi un neatlaidīgi taujāja pēc savas bibliotēkas paliekām. Īpaši pēc jaunībā mīļākās grāmatas — Aleksandra Puškina Kopoto rakstu sējuma, ko viņam dāvinājis pagastskolas palīgskolotājs Jēkabs Līdaks un kas varbūt arī lielā mērā noteikusi viņa rakstnieka gaitu tālāko attīstību:

«Puškina, iecietīgi smaidīdams un uzmundrinādams, ar drošu roku man atvēra vārtus uz krievu literatūru un cauri tai uz pasaules plašumiem.»

Tuvākie autori no šiem pasaules plašumiem — lielie reālisti, stāsta un romāna meistari: Antons Čehovs, Gustavs Flobērs, Emīls Zolā, Aleksejs Tolstojs. Bet ne tikai viņi. Pārsteidzoši plašas ir Andreja Upīša zināšanas pasaules literatūrā. To spilgti apliecina kopā ar Rūdolfu Egli sarakstītā «Pasaules rakstniecības vēsture» četros biezos sējumos (1930—1934), darbs pie «Romāna vēstures» (I daļa — 1941).

Daudz no pasaules kultūras uzņēmis, Andrejs Upīts iziet pasaulē kā savas tautas talanta ievērojams pārstāvis. «Viņa vārdu var droši likt līdzās Romēna Rolāna, Mihaila Šolohova, Liona Feihtvangerā vārdiem,» raksta izcilais franču reālists Luijs Aragons. Apjomīgu grāmatskapi piepilda Andreja Upīša darbu izdevumi latviešu, krievu, ukraiņu, baltkrievu, angļu, franču, čehu, ungāru, ķīniešu, albāņu, rumāņu un desmitiem citās valodās.

Pie rakstāmgalda kabinetā Andrejs Upīts novietojis fotoattēlus, kuri rakstniekam šķituši nepieciešami ikdienas darbā kā atgādinājums un kā rosinājums. Ļeņina portrets. Rainis. Uzņēmums no Pirmā Latviešu padomju rakstnieku kongresa — paša organizētā, paša

vadītā. Valodas un literatūras institūta darbinieku grupa. Dzīvesbiedre Olga. Draugs un darbabiedrs Rūdolfis Egle. Tautas rakstnieks Vilis Lācis, kuru Andrejs Upīts ievadījis literatūrā, 1930. gadā žurnālā «Domas» ievietodams noveli «Sieviete». Glezniecības lielmeistara Rembranta «Pašportrets» — dzīves spēka un prieka pilns, iekšējā dinamikā dzirkstošs.

Trijās istabās — Daugavas ainavas. Pēc Lielā Tēvijas kara Andrejs Upīts savā zaļajā zemē iegriežas tikai kā ciemiņš. Būtu smagi dzīvot tur, kur vācu okupācijas laikā saimniekojuši fašisti. Bet vēl mūža pēdējos mēnešos, kad slimais rakstnieks guļ viesistabā, kur pie dīvāna pielikts galdiņš lasāmajām grāmatām, piezīmju blokam un kalendāram, viņš lūdz, lai pie sienas novieto Skrīveru mājas fotogrāfiju tā, ka varētu to saskatīt, nepieceloties no guļas vietas...

Kad Andrejs Upīts dzima, lielākais notikums avīžu slejās bija kaujas pie Šipkas un latviešu savvaļnieku gaitas Serbijas novados. «Baltijas Vēstneša» pēdējā lappuse reklamēja «Venēcijas asinsnakti», «Kapsētas Urzulu» un centās pārliecināt zemkopjus, ka izdevīgāk kult labību ar kuļmašīnu nekā daudzīt ar spriguliem riņķā. Rakstniekam aizejot, kā savdabīga laikmeta līdzskaņa bija TASS ziņojumi par lunomobiļa pirmo, otro un trešo darba dienu.

Neaptverama distance laikā, telpā un domāšanā.

Zvejnieka dēls

Mežaparkā, Stokholmas ielā 33, pēdējos mūža astoņus gadus pavadījis Vilis Lācis. Māju 1958. gadā pabeidza celt viens no latviešu padomju arhitektu vecākās paaudzes pārstāvjiem Osvalds Tīlmanis. Pēc Tautas rakstnieka nāves te ilgāku laiku vēl dzīvoja viņa ģimene, bet 1984. gadā šeit atklāja memoriālo muzeju.

**Vilis
LĀCIS**

(12. V 1904.—6. II 1966.)

Strādādams par žurnāla «Domas» redaktoru, Andrejs Upīts 1930. gada janvārī saņēma kādu jauna rakstnieka manuskriptu un vēstuli:

«Esmu rakstījis, dedzinājis, atjaunojis sadedzināto un atkal dedzinājis, un aukstasinīgi visu laiku it kā kaut ko gaidījis, kādu aicinājumu, signālu, ka beidzot pienācis laiks sākt un uzņemt startu. Pa šiem gadiem uzkrājiem tik daudz, ka nevaru vairs klusēt. (. .) Es patiešām, ticiet man, jūtu un apzinos, ka man ir ko teikt — kaut kas jauns, savs. Visu laiku es gaidīju, ka kāds sāks runāt manā vietā, ka parādīsies tas, ko es esmu iznēsājis sevī. Bet neparādās! Un es gribu rakstīt pats. Es jūtos bagāts, bet nezinu, vai tā ir vienkārša smilts vai zelts, ko uzskatu par savu bagātību.»

Manuskriptam ir virsraksts «Sieviete». Tiesa, tas nav no tiem virsrakstiem, kas modina sevišķu interesi daudz lasījušos literātos. Tomēr jau pirmā lappuse saista Andreja Upīša uzmanību. Tur «bija izmanāma redzīga vērotāja acs, patstāvīga analizētāja doma un ievērojamas stāstnieka spējas» — pēc gadiem atceras žurnāla «Domas» vadītājs.

Stāstu iespriež. Latviešu literatūrā ienāk talantīgs mākslinieks, kas ar katru jaunu grāmatu atsedz vēl neskartus sava laika īstenības slāņus. Latviešu zvejnieku un strādnieku likteņus. Trūkuma un bezdarba māko jauniešu traģēdijas. Pirmā pasaules kara postu. Viņā ieklausās arvien nopietnāk. Jo rakstnieks ir ne tikai patiešs reālās dzīves atspoguļotājs un prasmīgs stāstītājs. Viņā darbos viņo kaismīgas ilgas pēc laimes un pilnskanīgas dzīves, dziļa līdzjūtība sabiedrības pabērniem. Un jau kopš pirmajiem sacerējumiem rakstnieka daiļradē top varonis, kas prot un grib cīnīties par saviem ideāliem.

Latviešu literatūrā savu vārdu ir pieteicis Vilis Lācis. Dzimis 1904. gada 12. maijā Rīnūžos, mājēlē zem salmu jumta, kas šodien jau nojaukta. Audzis un mācījies zvejnieku un Pierīgas strādnieku vidē. Kad pirmā pasaules kara laikā no Kurzemes puses postīdami un dedzinādami tuvojas vācu armijas karapulki, Lāču ģimene dodas bēgļu gaitās. Vispirms uz Altaju, uz *Barnaulu*, tad apmetas *Bijskā* blakus taigai. Te jauniešs pieredz padomju varas nodibināšanos, Kolčaka bandu barbarismu, te sākas arī viņa literārie mēģinājumi un sabiedriskā darbība — latviešu ostas strādnieka dēls kļūst vietējās ciema padomes sekretārs.

1921. gadā Lāču ģimene atgriežas *Latvijā*. Vilis sapņo par mācīta jūrnieka profesiju un par rakstnieka darbu. Taču vispirms ir jānopelna dienīškā maize. Spēcīgais puisis nes ostā maisus, brauc uz kuģa par kurinātāju, kopā ar citiem zvejniekiem dodas ar laivām jūras vētrajajos ūdeņos. Pašizglītībai un literārajam darbam paliek tikai naktsstundas. Lai kaut cik varētu atpūsties no fiziskās slodzes, Vilis Lācis lasa un raksta, gultā atļaidies. Gulta šaurajā strādnieku dzīvoklī arī ir vienīgā vieta, kas pieder pašam. Ieradums strādāt pusguļus paliek uz visu mūžu.

Ilgu laiku literārā darbība netiek atklāta pat ģimenei. Māksla prasa talantu, bet jauniešs šaubās par savām spējām. Vienīgi tuvākā rotaļu un vēlāk domu biedre māsa Milda zina — brālis no kāda jūrasbraucienu ir atvedis sarkanu, ar lielu piekaramu atslēgu nodrošinātu lādīti, kur glabājas pierakstītas burtnīcas un klades.

«No kādas rūtiņu burtnīcas, uz kuras vāka bija uzraksts «Jūras lirika», brālis paretam lasīja man priekšā savas dzejas. Katreiz, kad tas notika, lūdzu, lai viņš lasa arī dzejoli ar virsrakstu «Nakts reidā» par bāku, kuģi, nepazīstamas pilsētas un zvaigžņu unguņim.»

Vilis Lācis nekad nekļūst dzejnieks. Ļoti drīz pēc «Sievietes» publikācijas (1930) nāk klajā virkne prozas darbu: romāns «Atbrīvotais zvērs» (1930—1931), triloģija «Putni bez spārniem» («Piecstāvīgā pilsēta», «Pasaules jūrās», «Putni bez spārniem», 1931—1932), stāsti «Čumišas karātavas» (1931), «Burukuģa

Vilis Lācis ap 1936. gadu.

kurinātājs» (1932), «Cietumu valsts» (1933) u. c. Jau virsraksti zīmīgi ievada attēlojamā vidē un situācijās, varoņu likteņos. Te tēlots tas, kas uzkrāties jaunā rakstnieka pieredzē un emocijās, jo «ists mākslinieks nekad nevar skatīt dzīvi citādu, kāda tā ir».

Viļa Lāča slavas ceļš sākas ar 1933. gadu, kad laikrakstā «Jaunākās Ziņas» tiek publicēts romāns «Zvejnieka dēls». Grāmata, kurai lemts

klūt par pašu populārāko latviešu romānu, mūsu literatūrai izejot starptautiskā lasītāju lokā. Grāmata, kuru varētu arī nosaukt par Viļa Lāča mīlestības atklāsmi pret jūru, pret skarbo, skopo un tomēr skaisto dzimto pusi, kur līdz apvārsnim plešas «kaili smilšu pauguri, līkas, kroplas priedītes, pa pusei smiltīs

Fiziski un garīgi stiprs cilvēks, kas spēj uzņemties cīņu ar aizspriedumiem un spēj uzvarēt. Vienīgi jūtu dzīvē ir kautrs un smalks kā bērns. Tas ir varonis, kuru trīsdesmito gadu lasītājs gaida kā apliecinājumu darba cilvēka spēkam, ideāliem, nākotnei. Tas ir varonis, ko gaida vienmēr un kam pat

Vecās zvejnieku laivas.
J. Krieviņa foto.

ieputinātas laivas, izžauti tīkli, vecas, pussakritušas zvejnieku ēkas un bezgalīgs, nepārskatāms jūras klajums, kurā šur tur pamirdzēja piespilēto laivu un kuģu buras».

Romāna centrā — drosmīgs, enerģisks, neatlaidīgs un lepns raksturs, kuru rūdījis darbs un jūra — Oskars Kļava. Divdesmit pieci gadi. Jūras vēju appūsts milzeņa stāvs zviņām klātās, darvas plankumiem izraibotās drānās.

visprozaiskāajos, reālākajos apstākļos līdzī iet romantiska aizrautība un skaistums. Zvejnieka dēls. Sensenas darba un varonības tradīcijas pārstāvis. Reizē dziļi nacionāls un internacionāls tēls, kuru radīt rakstniekam ir liela laime un kuru radīt var tikai reizi mūžā, bet kurš tad arī paliek kā apzīmējums visam mūžam, daiļradei, paša radītāja personībai.

Ne velti rakstnieka draugi, kas viņu atceras no pirmskara gadiem, velk

paralēles ar Viļa Lāča un Oskara Kļavas personību. Oskara Kļavas garīgajā pasaulē neapšaubāmi daudz ielikts no rakstnieka rūpes par zvejnieku rītdienu, no viņa rūgtuma par strādnieku dzīvi tā laika Latvijā, no viņa kaismīgās vēlēšanās atrast ceļus sociālo pret-runu likvidēšanai. Bet Oskara konfliktam

karu grib padarīt par ģimenes kalpu. Maigā, sievišķīgā, drusku vējainā Anita, Oskara lielā mīlestība. Anitas tēvs, piesardzīgais bodnieks Banders... Drīz vien pēc romāna sarakstīšanas visi šie tēli spoži atklājas otrajā dzīvē — romāna dramatisējumā. Bet 1939. gadā pēc romāna sižeta tiek uzņemta latviešu

Mihails Sadovjanu, Konstantīns Simonovs, Vilis Lācis un Krišs Candrs II Vissavienības rakstnieku kongresā.
TASS foto.

ar veco Kļavu ierosmi devusi rakstnieka tēvoča Mārta Veidemaņa saraušanās ar tēvu, kura noslēgusies ar vārdiem: «Ja tu ej, tad aizmirsti, ka tev kaut kur ir tēva mājas!» — «Es papūlēšos!»

Romāna popularitāti vairo spilgti zīmētais blakuspersonāžs, tipiski sava laika dažādu sociālo slāņu pārstāvji. Zivju uzpircējs Garoza, no kura lielā mērā atkarīga zvejnieku labklājība, un tāpēc viņam vienmēr veļas līdzī pakalpiņu vīru bars kā kuģim līdzī tiek rautas sīkas skaidas. Dievvārdnieks «brālis» Teodors, kura vārdi nekad nesaskan ar darbiem. Vecais Kļava, kas spītīgi uzklausa tikai savu mācīto dēlu un Os-

pirmā pilnmetrāžas mākslas filma, kur lomas tēlo lieliski aktieri raksturotāji — Rūdolfs Bērziņš (Garoza), Ēvalds Valters (vecais Kļava), Ella Jēkabsone (Miltiņu Kate). Nākamajam Tautas skatuves māksliniekam Pēterim Lūcim par viņa mūža dižo lomu kļūst Oskars Kļava. Vēl tagad, kad kopš senās filmas uzņemšanas aizritējis gandrīz pusgadsimts, Pēteri Lūci par zvejnieka dēlu dēvē pat tie, kas nekad nav redzējuši ne filmu, ne aktieri jaunībā.

Pēteris Lūcis arī atklāj Oskara — grāmatas tēla un Oskara — aktierlomas panākumu noslēpumu:

«Mani aizrāva Oskara drosme, neatlaidība, godīgums un — pats galvenais — viņa lielā, nesavtīgā vēlēšanās palīdzēt cilvēkiem. Oskars nekad pirmā vietā neliek savas dzīves ērtības, savas vēlēšanās, bet vienmēr un visur domā par citu labklājību. Un cīnās par to nevis ar skaļu bravūru, bet ar lielu iek-

mānu — «Senču aicinājums» (1934), «Akmeņainais ceļš» (1937—1938), «Cilvēki maskās» (1935), «Rotaļa virs bezdibeņa» (1937), «Vainīgie» (1938), «Pazudusi dzimtene» (1940) u. c. Izcilākais no šī laika sacerējumiem ir romāns — eņopeja «Vecā jūrnieku ligzda» (pārstrādājumā — «Zītaru dzimta»,

Viļa Lāča rakstāmgalds ar dzīvesbiedres portretu un piemiņas akmeni no Mamaja kurgāna.
J. Krieviņa foto.

šēju, garīgu kultūru. (..) Ar «Zvejnieka dēlu» rakstnieks mani iemācīja mīlēt vienkāršību un patiesību kā dzīvē, tā skatuves mākslā. Kad Oskaru Kļavu biju iemiesojis skatuves tēlā un simtiem reižu nospēlējis, sapratu, ka vienkāršība nav primitīvisma pazīme, bet gan mākslas pati augstākā virsotne, kas sasniedzama ilgā un grūtā darba procesā.»

Tikai pēc «Zvejnieka dēla» publicēšanas Viļa Lāča ienākumi no literatūras ir tik lieli, ka viņš smago darbu ostā var apmainīt ar bibliotekāra pienākumu pildīšanu, bet vēl pēc pāris gadiem — kļūst par rakstnieku profesionāli. 30. gadu otrā pusē sarakstīta virkne ro-

1935—1937), kuras centrā — stāstījums par kādas jūrnieku dzimtas augšupeju, varenību un sabrukumu. Vilis Lācis uzraksta vairākas drāmas un virkni stāstu, starp kuriem ar īpašu emocionalitāti un māksliniecisko dzīvīgumu izceļas vēstījums par zvejnieka puisēna bāreniša likteni — «Vanadziņš» (1936), četros īsos tēlojumos kā melnbaltās grafikās ietvertais zvejnieka dzīvesstāsts «Četri braucieni» (1937).

Vilis Lācis atrodas ciešā kontaktā ar komunistisko pagrīdi. 1940. gadā rakstnieku lūdz uzņemties atbildīgu posteni jaunajā valdībā. Viņš kļūst Padomju Latvijas Tautas Komisāru Padomes

priekšsēdētājs. Rakstnieka darbs atkāpjas sabiedriskā uzdevuma priekšā. Īpaši Lielā Tēvijas kara laikā, kad Vilis Lācis ir valstsvīrs, agitators, latviešu strēlnieku divīzijas organizators, gādnieks un draugs evakuētajiem latviešiem. Daildarbos veidojas stipri izteikts programmatiskais raksturs — tie rakstīti fa-

Vāze ar Kopenhāģenas nāriņu.
J. Krieviņa foto.

šisma atmaskošanai, kara radīto pretrunu atsegšanai, vēsturiskās atbildības cildināšanai, — «Teņa Urgas pateicība» (1942), «Vecā Krūzes dēli» (1942), «Nākotnes kalēji» (1943) u. c.

Pēc kara Vilis Lācis ir LPSR Ministru Padomes priekšsēdētāja postenī. No drupām paceļas Latvijas pilsētas, sāk darbu jaunas iestādes, laukos organizējas kolektīvās saimniecības. Tas ir sarežģīts laiks padomju tautu vēsturē un paša rakstnieka — valstsvīra dzīvē. Pretrunas lielā mērā nosaka antihumānais staļiniskās iekšējās politikas kurss. Arī Vilim Lācim tajā nav iespējams ko grozīt un labot. Notiek milzu

pārmaiņas tautas sociālajā struktūrā, cilvēku attiecībās. Šajā laikā Vilis Lācis paveic divus lielus epepejveidīgus darbus — «Vētra» (1945—1948) un «Uz jauno krastu» (1951). Tās ir grāmatas par jaunās padomju republikas tapšanu pagrīdes cīņās, Lielā Tēvijas kara un pēckara gadu grūtībās. Tās saņem augstus apbalvojumus, taču tik pārliecinošus varoņtēlus kā Oskars Kļava rakstniekam vairs neizdodas radīt. Vēsturiskā patiesība ir daudz traģiskāka, nekā to iespējams atklāt pēckara gadu mākslā.

Pārmērīgā darbā pārpūlēta, 50. gadu beigās zūd veselība. 1959. gadā Vilis Lācis aiziet no sava posteņa Ministru Padomē. Arī literārajam darbam vairs nepietiek spēka — ieceres paliek ne-realizētas. 1966. gada 6. februārī stājas puktēt rakstnieka sirds.

Bet Viļa Lāča pēdējā mājoklī tāpat kā senāk gaitenī pakārts pelēks mētelis, istabās skan klusa mūzika.

Kabinetā uz rakstāmgalda stāv piemiņas lietas, kas rakstniekam mūža novakarē atsaukušas atmiņā senaizgājušas dienas, mīlas sejas un nozīmīgus notikumus. Altaja akmens — atgādinājums par vietām, kur radās sižeta pavediens Zītaru Jankas dzīves ceļam, kas sakrīt ar paša rakstnieka agro gaitu, pirmo mīlestību, pirmajiem sapņiem par literāro darbu. Šķemba no Mamaja kurgāna, kur Lielā Tēvijas kara laikā bezgalīgu varoņību un spēju uzpurēties pierādīja četrdesmito gadu jaunieši. Viņos Vilis Lācis redzēja sava laika pozitīvo varoni — tīru, pašaieliedzīgu, spējīgu ziedoties, aizrauties. Un vienkārša porcelāna vāzīte, ko rakstnieks pēckara gados atvedis no brauciena uz Briseli un Amsterdamu. Uz vāzītes — visas pasaules jūrniekiem tik mīlā Kopenhāģenas jūras krastā redzamā skulptūra — nāriņa uz akmens. Vāzē zieds, kaut arī nekādu ziedu bagātību Vilis Lācis citur nav kultivējis — šeit tā ir pateicība Jū-

rai, jūrnieka sapņa atveids un jūras romantika, «Zvejnieka dēla» dvēsele, kas ir labākā daļa V. Lāča mākslā. Jānis Sudrabkalns, kurš 50. gados kopā ar Vili Lāci brauc uz pasaules izstādi Briselē, stāsta: «Reiz stāvējām blakus un raudzījāmies jūrā. Kad es viņam atgādināju, ka viņš kādreiz dzīvojis,

izcilais padomju dzejnieks teica Viļa Lāča astoņdesmitgades koncertā Maskavā:

«Vai tad var jaunieša sirdij paiet garām, neievainojot to uz mūžu, tāds spilgts un godīgs, tāds nesamierināms un aktīvs varonis, brāzmais un impulsivs kā pati Baltijas jūra? Tā manā dvē-

Baltijas jūras krasts.
J. Krieviņa foto.

strādājis un svīdis pa kuģa apakšu, pagrīdē, un tagad stāv dzīves zenītā, viņš nesacīja ne vārda, paskatījās manī un pasmaidīja. Šo smaidu dažkārt vēl atceros. Viņa skatienā kā dvēseles kristāla kausā sajaukts, samaisīts viss — rūgtums un saldums, dzīvība ar nāvi.»

«Zvejnieka dēls» ir visvairāk tulkotā latviešu literatūras grāmata — angļu, azerbaidžāņu, bengāļu, birmiešu, bulgāru, čehu, igauņu, karēļu, krievu, ķīniešu, lietuviešu, moldāvu, norvēģu, poļu, slovaku, tadžiku, uiguru, ukraiņu, ungāru, uzbeku, vācu valodās. Daudzi lasītāji daudzās zemēs un tautās pievienojas Ivana Drača vārdiem, ko

selē ienāca Vilis Lācis, bet kopā ar viņu uz visiem laikiem mīlestība uz Latviju, uz tās godīgajiem un skarbajiem darba cilvēkiem. Un pēc tam, kad liktenis noveda Rīgas jūrmalā, es uzmanīgi vēros zvejniekos un meklēju tajos man dārgās un atmiņā saglabājušās Viļa Lāča zvejnieka dēla īpašības. (..) Tagad nespēju iedomāties savu likteni bez latviešu dzejniekiem, bet vispirms es esmu pateicīgs Viļa Lāča daiļradei, kas manos pusaudža gados bija Dzintarzemes atklājums.»

« TEV BŪS JĀELPO PAR DIVIEM »

PĒCVĀRDA VIETĀ

Šajā grāmatā ceļš no viena rakstnieka mājām līdz citu rakstnieku mājām gājis līdztekus latviešu literatūras attīstībai, tās vēsturei. Šī gaita — sarežģīts, laikmetu griežos bieži vien asi dramatisks notikumu plūdums, kas gala rezultātā radījis izcilas cilvēces kultūras vērtības. Tāpēc nebūtu lieki atgādināt, ka rakstnieka darbs, tāpat kā viņa muzejs pakļauts nepārtrauktai vērtību pārvērtēšanai, jaunu akcentu meklēšanai, jauniem izpratnes aspektiem. Katra paauzde izvērza savus jautājumus mākslai, katra paauzde raugās uz pagātņi no sava redzespunkta un meklē tur sev garīgi visvairāk nepieciešamo, rosinšo, spēcinošo. Tāpēc muzeju tapšana, tāpat kā literatūras vēstures rakstīšana nekad nav noslēgts, uz visiem laikiem padarīts darbs. Šodien mēs brāļu Kaudzišu «Mērnietu laikus» lasām citādāk nekā pirms desmit gadiem, un Lāčplēša cīņa ar Tumšo bruņietu katros tautas likteņgriežos iegūst jaunu skaidrojumu. Īsti mākslas darbi un līdz ar to arī rakstnieku muzeji it kā dzīvo organisku, vitālu dzīvi, attīstās un veidojas līdz ar lasītāju un skatītāju.

Latvijas literārajiem muzejiem ir viena kopīga, ļoti būtiska iezīme. Gandrīz visi tie radušies pēckara gados. Un gandrīz visi tie iekārtoti tāpēc, ka sabiedrībā bijusi nepārtraukta prasība pēc šiem muzejiem, prasība pēc kultūras bagātību saglabāšanas un iekļaušanas šodienas dzīvē. Dažkārt memoriālās mājas iekārtotas, pārvarot daudzas grūtības un aizspriedumus, radušās asu diskusiju laikā, vērtējot un pārvērtējot rakstnieku māksliniecisko devumu, sociālās pozīcijas, atklājot arvien jaunus, būtiskus daiļrades faktus un to vietu laikmeta kopainā. Katra jauna muzeja atklāšana bijusi reizē arī rakstnieka materializēšana šodienā. Dziļāk ieskatoties radošajās personībās, pārvarot aizspriedumus viena vai otra vēstures fakta izpratnē, mēs atklājam arvien jaunus garīgās bagātības, kas gaida iesakņošanu tagadnē. Šie procesi atspoguļojas arī muzeju likteņos. Laikā, kad tika rakstīta un sagatavota iespiešanai grāmata «Pie sliekšņa, pie avota» sākās Friča Bārdas «Rumbiņu» pārtapšana no piemiņas stūrīša par īstu memoriālo muzeju. Šīs mājas klusā dvēsele glabā dzimtenes dabas visgaišāko, romantiskāko līniju skaidrību un vēsta par brīnumaino mīlestību, kas vienojusi divu dzejnieku — Friča un Paulīnas Bārdas mūzus. Vidzemes vidienā, Saulrietos atdzimst mājvieta pašam sirsnīgākajam latviešu dzejniekam — tā Saulrietu saimnieku Kārli Skalbi gadsimta sākumā dēvēja Rūdolfs Blaumanis. Kārļa Skalbes dzīve lielā mērā ir simbols tai latviešu inteliģences daļai, kura visā smagumā izbūvēja otrā pasaules kara radītās pretrunas un traģēdiju.

Ir sācies darbs pie Aleksandra Čaka dzīvokļa-muzeja izveidošanas Rīgā. Stāstījums par Aleksandra Čaka mājokli kādreiz būs nozīmīga literatūras vēstures lappuse par šī gadsimta 20. un 30. gadu jauno mākslinieku

patiesības meklējumiem. Tā būs stāstījums par dzejnieku, kura sirds un dvēsele piederēja Rīgai. Savu pilsētu viņš redzēja asos kontrastos, krāsu pārbagātībā — tik spilgti, tēlaini un dzīvi, kā nav redzējis neviens cits rakstnieks visā latviešu literatūrā. Līdz ar Aleksandru Čaku pretī mūžībai un nemirstībai ceļas arī latviešu strēlnieki.

Pārdaugavā, pie Mārupītes diķa vēl pirms dažiem gadiem strādāja Ojārs Vācietis. Viņa dzejnieka mūžs sākās laikā, kad pēckara gadu jaunieši ceļas darbam savas dzimtenes kopšanai un garīgai bagātināšanai un tālākajā gaitā sastopas ar stagnācijas gadu radītajām pretrunām, mokoši meklē sava laika īsto patiesību, kopj spēku garīgai tālredzībai, neatlaidīgi un kaismīgi apliecina ticību cilvēcībai un cilvēces likteņkopībai, tautas nemirstībai, kultūras vērtībām. Arī tā ir lappuse, kas nav uzrakstīta šajā grāmatā. Taču agri vai vēlu vērs durvis arī Ojāra Vācieša muzejs un, pārkāpjot dzejnieka mājvietas sliekšnim, mēs cauri gadiem dzirdēsim siltu, mierīgu, nemirstīgu balsi:

Pasteidzies un paņem elpu,

Paņem manu vieglo elpu,

Tev būs jāelpo par diviem.

— — — — —

Tev būs jāelpo par diviem...

GRĀMATĀ IZMANTOTIE UN IZLASĪŠANAI IETEICAMIE
BIOGRĀFISKIE UN AUTOBIOGRĀFISKIE APCERĒJUMI

Skola meža vidū.

Dinsbergs E. Autobiogrāfija. — Cēsīs, 1904.

Dorbe H. Uguns logā: Romāns. — R., 1976.

Rītausmas raksti/ Sast. R. Pussars. — R., 1984.

«... tautas atmiņas avoti sāka brīnišķīgi plūst.»

Arājs K. Krišjānis Barons un «Latvju dainas». — R., 1985.

Atmiņas. Stāsta K. Barons un laikabiedri. — R., 1985.

Pussars R. Pie dižozola saknēm. — R., 1985.

Viese S. Mūža raksts: K. Barona dzīvesstāsts. — R., 1985.

Pāri rakstniecības pasaules malai.

Kaudzīte M. Atmiņas no tautiskā laikmeta, I—II. — R. un Cēsīs, 1924.

No tautības uz cilvēcību.

Kalniņš J. Auseklis: Biogrāfisks romāns. — R., 1981.

Kalniņš J. Pumpurs: Biogrāfisks romāns. — R., 1964.

Pumpurs A. Tēvijā. — R., 1980.

«... skaistus, stiprus, īstus...»

Rūdolfis Blaumanis laikabiedru atmiņās / Sast. K. Egle, A. Birkerts. — R., 1962.

Stankevičs A. No Braku kalna. — R., 1973.

Vilsons A. Latviešu literatūras klasiķis Rūdolfis Blaumanis. — R., 1956.

Volkova L. Tapšana. — R., 1988.

«Eduards Veidenbaums ir brīvs...»

Vilsons A. Veidenbauma dzīve. — R., 1967.

Volkova L. Eduards Veidenbaums: Problēmas, risinājumi, hipotēzes. — R., 1979.

«Vēl zīlie un platie debeši vajā nav attīti...»

Aspazija. Zīla debess zelta mākoņos. — R., 1968.

Viese S. Aspazija. — R., 1975.

Trīs simboli

Andersons E. Raiņa dzeja. — R., 1968.

Birkerts A. Rainis Slobodskas trimdā. — R., 1961.

Birkerts A. Rainis Pleskavas trimdā. — R., 1969.

Freinbergs K. Kopā ar Raini. — R., 1974.

Hausmanis V. Tautas dzejnieks Rainis. — R., 1968.

Kalniņš J. Rainis: Biogrāfisks romāns. — R., 1977.

Kalniņš J. Zelta kamolītis. — R., 1965.

Sokols E. Rainis. — R., 1962.

Rainis laikabiedru atmiņās. / Sast. E. Ģintere, T. Ģintere, I. Salma. — R., 1985.

Viese S. Jaunais Rainis. — R., 1982.

Viese S. Pasaules dziesma. — R., 1973.

«Tā iet, ka ziedu nesamīt...»

Ancītis V. Bagāti gadi. — R., 1967.

Egle K. Manas atziņas. — R., 1980.

Egle R. Poruku Jānis. — R., 1930.

- Egle K. Atmiņas.* — R., 1972.
Poruks J. Raksti 3 sējumos, I sēj. — R., 1971.
- Dabas prieka un dzīves traģisma dziesminieks.**
Plūdonis V. Kur dzīvība, tur dzeja. — R., 1984.
Plūdonis V. Kopoti Raksti 3 sējumos, III sēj. — R., 1978.
- «**Kad Annele nebūtu gājusi brīnumu pavadīta?**»
Brigadere A. Triloģija. — R., 1973.
- No vecās liepas, no vecmāmiņas.**
Birznieks-Upītis E. Pastariņa dienasgrāmata. — R., 1984.
Vilsons A. Tautas rakstnieks Ernests Birznieks-Upītis. — R., 1956.
- Augšzemē, mūsmājās.**
Jaunsudrabiņš J. Kopoti raksti 15 sējumos, XV sēj. — R., 1985.
Ķuzāne L. Saule mūžam mana. — R., 1986.
A. Stankevičs Zem Neretas debesīm: Stāsts par Jāņa Jaunsudrabiņa dzīvi. — R., 1988.
- «**Jauns spēks ir nobriedis zem pelnu kārtas.**»
Atmiņas par Leonu Paegli. / Sast. O. Frankevica-Paegle. — R., 1961.
Labrence V. Leons Paegle. — R., 1969.
- «**Sākums dziesmām un ziediem Piebalgā**»
Ābola M. Tautas dzejnieks Jānis Sudrabkalns. — R., 1954.
Trofimovs R. Jānis Sudrabkalns. — R., 1963.
- No zaļās zemes.**
Atmiņas par Andreju Upīti / Sast. J. Upītis. — R., 1977.
Grigulis A. Andrejs Upītis: Literatūrkritisks tēlojums. — R., 1977.
Krauliņš K. Andreja Upīša dzīve un darbs. — R., 1976.
Krauliņš K. Novakares saulē. — R., 1975.
- Zvejnieka dēls.**
Atmiņas par Vili Lāci / Sast. B. Gudriķe. — R., 1975.
Krauliņš K. Viļa Lāča daiļrade. — R., 1954.
Sokolova I. No tautas tautai. — R., 1977.

RAKSTNIEKU MEMORIĀLĀS MĀJAS, DZĪVOKĻI, PIEMIŅAS IZSTĀDES

Alūksnes rajonā

- L. Laicenam — Trapenes 8. gad. skolas Tautas muzejā,
 E. Zālītei — Apē, Komjaunatnes ielā 4.

Bauskas rajonā

- V. Plūdonim — Ceraukstes «Lejniekos».

Cēsu rajonā

- A. Austrīņam — Vecpiebalgas «Kaikašos»,
 R. un M. Kaudzītēm — Vecpiebalgas «Kalna Kaibēnos»,
 P. Rozītīm — Liepas «Auduļos»,
 K. Skalbem — Vecpiebalgas «Saulrietos»,
 J. Sudrabkalnam — Jaunpiebalgas Jāņaskolā,
 E. Treimanim-Zvārgulim — Priekuļu «Leukādijā»,
 E. Veidenbaumam — Liepas «Kalāčos».

Daugavpils rajonā

- Rainim — Birkeneļu ciema «Birkeneļos».

Dobeles rajonā

A. Brigaderei — Tērvetes «Sprīdišos».

Gulbenes rajonā

Apsišu Jēkabam — Lizuma «Kolaņģos»,

J. Misiņam — Tirzas «Krācēs»,

R. Blaumaņa lugai «Skroderdienas Silmačos» — Druvienas «Silmačos»,

J. Porukam, K. un R. Eglēm, J. Misiņam — Druvienas Vecajā skolā.

Jelgavā

Ā. Alunānam — Leona Paegles ielā 3.

Jelgavas rajonā

Aspazijai — Zājenieku «Daukšās».

Jēkabpils rajonā

Rainim — Dunavas «Tadenavā».

Jūrmalā

Rainim — Majoros, J. Pliekšāna ielā 5/7.

Krāslavas rajonā

J. Jaunsudrabiņam — Kaplavas ciema Bragiškās.

Limbažu rajonā

Auseklim — Alojās «Sīpolos»,

F. Bārdam — Katvaru «Rumbiņos»,

L. Paeglem — Vidrižu «Laučos»,

J. Sudrabkalnam — Salacas «Sprundās».

Madonas rajonā

R. Blaumanim — Ērgļu «Brakos»,

Doku Atim — Dzelzavas «Muceniekos»,

A. Saulietim — Cesvaines «Sauliešos».

Ogres rajonā

A. Pumpuram un Auseklim — Lielvārdes «Kraujās».

Preiļu rajonā

Rainim — Aizkalnes «Jasmuižā».

Rīgā

Latviešu literatūras kopīgam apskatam veltīta ekspozīcija — J. Raiņa literatūras un mākslas vēstures muzejā, Pils laukumā 3,

K. Baronam — K. Barona ielā 3, dz. 5.,

R. Blaumanim — F. Gaiļa ielā 12., dz. 9.,

V. Lācim — Stokholmas ielā 33.,

A. Upītim — Leņina ielā 38., dz. 4.

Stučkas rajonā

J. Jaunsudrabiņam — Neretas «Riekstiņos»,

A. Upītim — Skrīveros, Daugavas ielā 58.

Talsu rajonā

E. Dinsbergam un K. Baronam — Dundagas Kubeles skolā.

Tukuma rajonā

E. Birzniekam-Upītim — Zentenes «Bisniekos».

SATURS

Ievads	5
Skola meža vidū	8
«...tautas atmiņas avoti sāka brīnišķi plūst»	16
Pāri rakstniecības pasaules malai	26
No tautības uz cilvēcību	36
«...skaistus, stiprus, īstus...»	44
«Eduards Veidenbaums ir brīvs...»	52
«Vēl zilie un platie debeši nav vajā attīti...»	60
Trīs simboli	68
«Tā iet, ka ziedu nesamīt...»	80
Dabas prieka un dzīves traģisma dziesminieks	88
«...kad Annele nebūtu gājusi, brīnumu pavadīta?»	96
No vecās liepas, no vecmāmiņas	104
Augšzemē, mūsmājās	112
«Jauns spēks ir nobriedis zem pelnu kārtas...»	120
«Sākums dziesmām un ziediem Piebalgā»	123
No zaļās zemes	136
Zvejnieka dēls	146
«Tev būs jāelpo par diviem». Pēcvārda vietā	154

Литературно-художественное издание

Внесе Саулцерите Робертовна
У ПОРОГА, У ИСТОЧНИКА

Рига, издательство «Звайгзне»
На латышском языке

Художественное оформление У. Балтугис
Цветное тото Ю. Криевиньша

Dailliteratūras izdevums

Viese Saulcerite Roberta m.
PIE SLIEKŠŅA, PIE AVOTA

Galv. redaktore *N. Bērziņa*
Redakcijas vadītāja *A. Grīnfelde*
Redaktore *B. Cimermane*
Galv. māksliniece *A. Lubgāne*
Māksl. redaktors *J. Silnieks*
Tehn. redaktore *Dz. Skvarnaviča*
Korektore *R. Zveja*
Mašīnburtlice *I. Plotka*
Rokas burtlice *S. Plaunova*
Iespiedējs *J. Vavuls*

ИБ № 2880

Nodota salikšanai 06.10.87. Parakstīta iespiešanai 23.09.88. JT 00908. Formāts 70×90/16.
Krīta papīrs. Baltikas garnitūra. Augstspiedums. 11,70 uzsk. iespied., 48, 11 uzsk.
krāsu nov., 13,66 izdevn. l. Metiens 30 000 esk. Pasūt. Nr. 193548. Cena 1 rbl.
80 kap. Izdevniecība «Zvaigzne», 226013, Rīgā, Gorkija ielā 105. Izdevn. Nr. 7263/
L-201. Iespiesta Rīgas Paraugtipogrāfijā, 226004, Rīgā, Vienības gatvē 11.

Viese S.

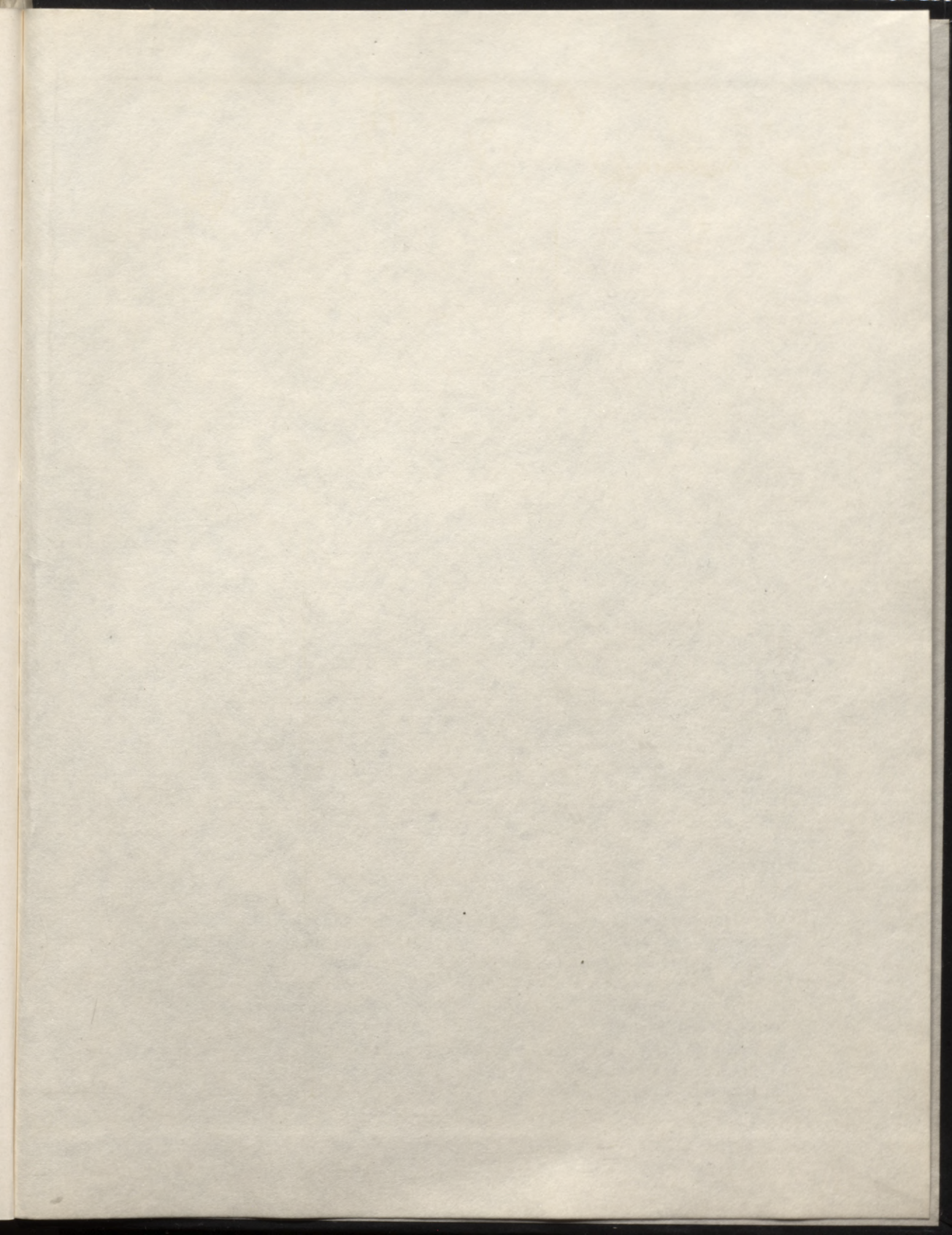
Vi 262 Pie sliekšņa, pie avota. — R.: Zvaigzne, 1989. — 159 lpp.

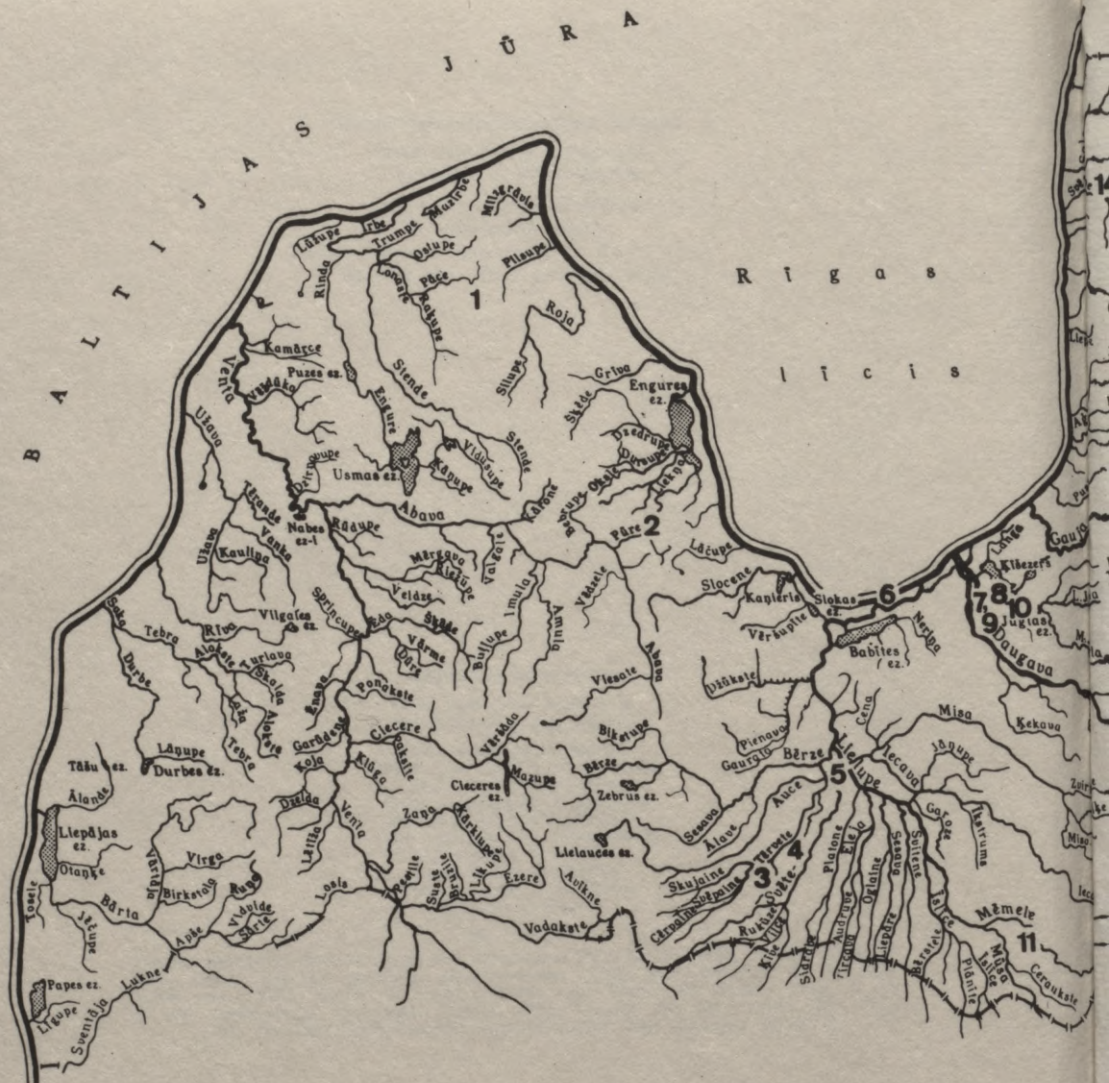
ISBN 5-405-00045-0

Grāmata iepazīstina lasītāju ar latviešu rakstnieku memoriālajiem muzejiem. Tajā ievietotas nelielas esejas un fotoilustrācijas, no kurām lasītājs gūst priekšstatu par rakstnieku personībām un ievērojamākiem daiļrades posmiem ciešā saistībā ar viņu dzīves vietām.

4803010200—201
V M802(11)—89 76.88

83. L16

19. Brāļu Kaudzišu "Kalna Kaibēni"
20. Antona Austriņa "Kaikaši"
21. Kārļa Skalbes "Saulrieti"
22. Jaunpiebalgas Jāņaskola
23. Druvienas Vecā skola
24. Druvienas "Silamači"
25. Jāņa Misiņa "Krāces"
26. Apsīšu Jēkaba "Kolaņģi"
27. Eļīnas Zālītes mājieta Apē
28. Linarda Laicena mājieta Trapenē

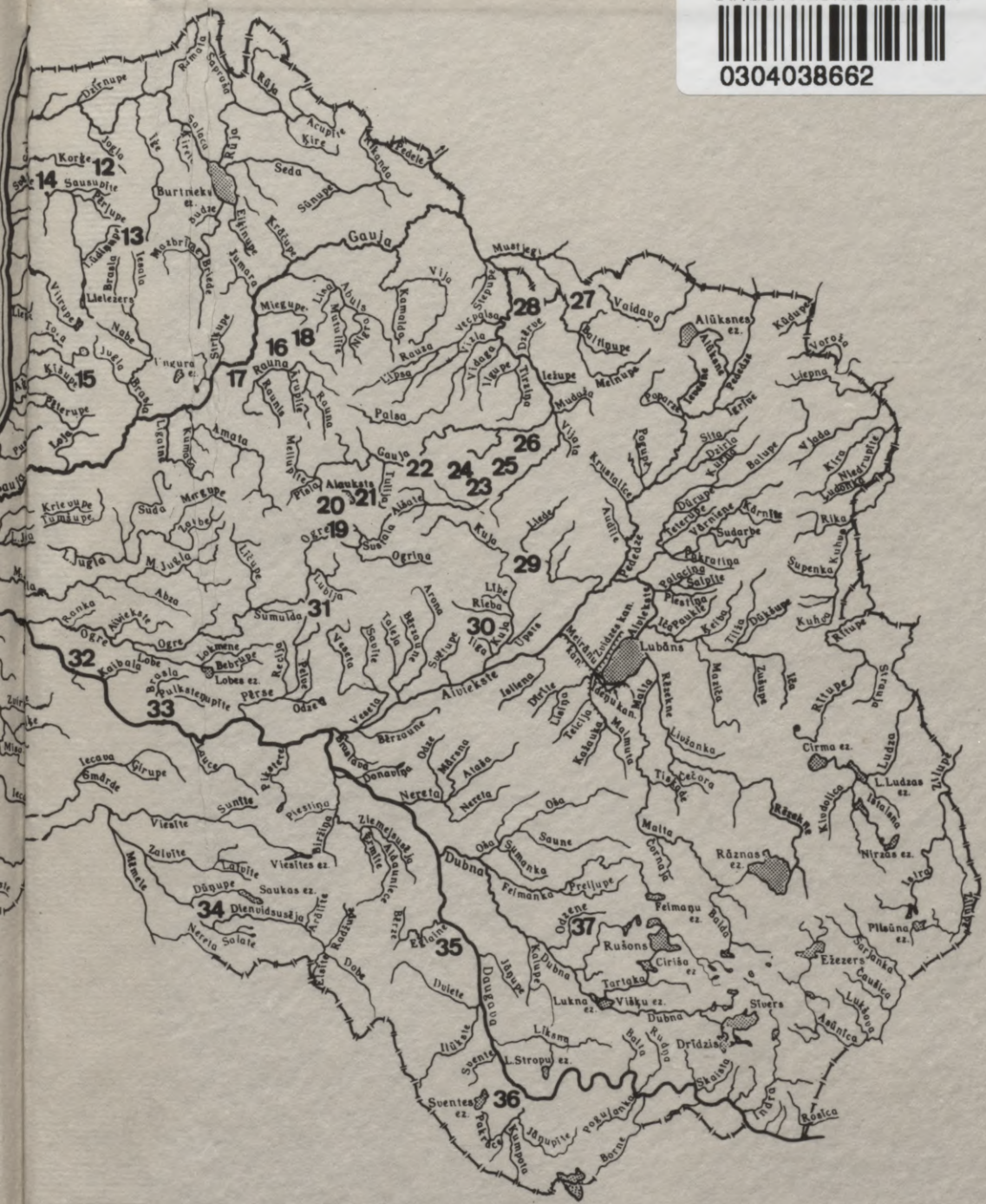
29. Doku Ata "Mucenieki"
30. Augusta Saulieša "Saulieši"
31. Rūdolfa Blaumaņa "Braki"
32. Lielvārdes "Kraujas"
33. Andreja Upīša māja Skrīveros
34. Jāņa Jaunsudrabiņa "Riekstiņi"
35. Raiņa "Tadenava"
36. "Birkeneļi"
37. "Jasmuiža"

[0,70]

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304038662

PIE SLIEKŠNA, PIE AVOTA

Par autori

Saulcerīte Viese kā rakstniece kļūst pazīstama 1965. gadā, kad iznāk viņas grāmata par Tautas dzejnieku Raini – "Randenes vasara. Pasaka par dzejnieka bērnību". Raina daiļrades izpētei veltīta apcere "Jaunais Rainis" (1982), bet dzejnieces Aspazijas dzīvesgātai – monogrāfija "Aspazija" (1975). Pārdomas par mākslas nozīmi cilvēka personības veidošanā izteiktas eseju krājumos "Raganiezis" (1976) un "Radīšanas brīnums" (1980). 1985. gadā iznākušās grāmatas "Mūžaraksts" un "Krišjānis Barons" (krievu, angļu val.) ir stāstījums par mūsu Dainu tēva dzīvi un darbu.
